

تصویر ابو عبد الرحمن الكردي

خِلافتِ تَنَمِیْ یَمَانْدَارَت

عَبْدُ اللَّهِ الْكُرْدِي زَوْبِرِ رَضِیَ عَنْهُمَا

نُوسَتِی

دکۆر عالی محمّد الصّلاّتی

وهرگیزانی

نُه بوبه کر په سول محمّد

مونتداي اقرأ الثقافي

للكتاب (كوردی - عربي - فارسی)

www.lqra.ahlamontada.com

دارالمعرفة

به بيروت

خیلافہ قے نر میری ئیما نداران
عبداللہ مک لوریؒ زویرؒ رضی اللہ عنہما

نوسینئ
دکٲور علی محمد الصلابی

وہ گیاراف
ٹہ بوبہ کر پہ سول محمد

نارین

دارالمعرفة
به بيروت

ماڻ لکچاپڊاني پائيندراوه بڙ ڪٽيڻخاني

نارين

خلافه عبدالله بن الزبير رحمته	ناوي ڪٽيڻ به عربي:
ڊڪٽور علي محمد الصلابي	نوسين:
خلافه تي ٿميري ٿيمانداران عبدالله ڪوري زويير	ناوي ڪٽيڻ به ڪوردي:
أبو بكر رسول محمد	وهر گير ان:
شنو حمدامين	نه خشه سازي نساوهوه:
په ڪم/ ۲۰۱۰ ز	نوره و سالي ڇاپ:
(۱۵۹۴) سالي (۲۰۰۹) اي پندراره.	ژماره سڀ اردن:

نارين

ڪٽيڻخاني نارين

ههولير - چوارپاني شيخ محمودي ههفيد
 بازاری زانست بڙ ڪٽيڻ و چا په مهني
 ژ. ت/ (۰۰۹۶۴) ۶۶ ۲۵۱۱۹۸۲

E- mail: nareen_۱@yahoo.com
 www. nareenco.com

ئەم كىتئە ديارىيە بۇ:

– زانايانى ئىشكەر.

– بانگخوازانى دىلسۆز.

– زانستخوازانى تىكۆشەر.

– پۆلە بویره كانى ئۆممەت.

لە پەرەردىگارى بالا دەست ومەزن

دە پارىمەۋە بەناۋە جوانە كانى و

سيفەتە بەرزە كانى ئەم كارەم

لە بەر خاترى زاتى بەرزى بىت.

﴿فَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا﴾ الكهف: ۱۱۰.

پیشه کی

إِن الْحَمْدُ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنُسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهِ وَأَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ اللَّهُ فَلَا ضَلَالَ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾ آل عمران: ۱۰۲.
 ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ النساء: ۱.
 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿۷۰﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ الأحزاب: ۷۱، ۷۰.

ئه‌ی په‌روه‌دگارم؛ سوپاسێک بۆ تۆ شایه‌نی گه‌وره‌ی ذات و ده‌سه‌لاتت بێ، سوپاس بۆ تۆ تا پازی ده‌بی، سوپاس بۆ تۆ کاتیکی پازی بویت، سوپاس بۆ تۆ دوا‌ی په‌زاهه‌ندیت.

ئهم کتێبه‌: به‌شیکی له‌کتێبی ((الدوله‌ الأمویه. عوامل‌ الأزدهار و تداعیات الأنهار))، له‌باره‌ی ئه‌میری ئیمانداران عبدالله‌ی کوری زوبیر ده‌دوێ.

له‌ نیویدا قسه‌م کردوه‌ له‌سه‌ر:

ناوی، بنه‌چه‌که‌ی، ناسناوی، پێگه‌یشتنتی، سیفه‌ته‌کانی، له‌دایکه‌بوونی، به‌یعه‌تدانی به‌پێغه‌مبه‌ر ﷺ، زوبیری باوکی ﷺ، ئه‌سمانه‌ی دایکی ﷺ چه‌ند هه‌لوێستێکی زیندووی دایکی، پۆله‌کانی، هاوسه‌ره‌کانی، ئاستی شاره‌زایی، زانستی، په‌رستنی، پارێزگاریه‌که‌ی، بویری و نازایه‌تی‌که‌ی، زمانپاراوی و وتار بێژیه‌که‌ی، سه‌خاوه‌ت و دل‌فراوانیه‌که‌ی، پوچه‌لکردنه‌وه‌ی تۆمه‌ت و بوختانیکی، که‌ ده‌لێ چروک و ده‌ستقوچاو بووه، پۆلی له‌سه‌رده‌می خیلافه‌تی (ئه‌بوه‌ کروه‌ عومه‌رو

عوسمان وعەلى ومعاويە) دا ﷺ پۇلى لە جەنگى (يەپمۇك) دا، لەنوسىنەوھى قورئانى پىرۆز لەسەردەمى عوسماندا، لەپاسەوانىكىردن و بەرگىرىكدن لەعوسمان لەپۇژانى گەمارۆدرانىدا، لەپۇژى (جەمل) دا، ھەروھە بەشدارى كاريگەرى لەپىزى سوپاى يەزىدى كۆپى معاويە بەرھو (قوسىتەنتىنىيە)، ئىنجا قىسەم كىردوھ لەسەر: بزوتنەوھى عبدۇللاھى كۆپى زوبىر لەسەردەمى يەزىدى كۆپى معاويە، چۆنىەتى بەيەتدان بە (يەزىد)، سىياسەتى (يەزىد) بۇ پاكىشانى خەلگى شام بەلای خۇيدا، بەيەتەتەدان بە (يەزىد) لەلايەن عبدۇللاھى كۆپى زوبىر، جىگىرىبىونى (عبدۇللاھ) لە (مەككە)، ھۆيەكانى ھەلبىزاردنى (مەككە)، ھۆيەكانى دەرچوونى ئەو و ھاوھلەكانى، ھەولە ئاشتىەكانى (يەزىد) بۇ گىرپانەوھى (عبدۇللاھ)، شەپەكانى (يەزىد) لەگەل (عبدۇللاھ) كە خۇيان لە ھىرشى (عەمرى كۆپى زوبىر)، پاشان ھىرشى (حەسەن كۆپى نەمىر) و گەمارۆدانى (عبدۇللاھ) و سوتانى (كەعبە) دا دەنواند.

ئىنجا قىسەم كىردوھ لەسەر: مردنى يەزىدى كۆپى معاويە، خىلافەتى معاويەى كۆپى يەزىد، وازھىننى معاويە لەھوكمپانى و بەجىھىشتىنى بۇ شوپا، بەيەتەدانى خىلافەت بەعبدۇللاھى كۆپى زوبىر، دەرچوونى مەپوانى ھەكەم لەدژى (عبدۇللاھ) و لەنىوبىردنى پشتىوان ولايەنگرانى لە (شام)، بايەخى كۆبۇنەوھى (جابىيە)، جەنگى (مەرج پراھىت)، گىرپانەوھى (مىصىر) بۇ ژىر دەسەلاتى (ئومەوى)، ھەولەدان بۇ گىرپانەوھى عىراق و حىجاز بۇ ژىر دەسەلاتى ئومەوى.

ئىنجا قىسەم كىردوھ لەسەر: (عبدۇللاھى كۆپى مەپوان) و كرانى بەوھلى عەھد، مردنى (مەپوانى كۆپى ھەكەم)، مەملانى ئى نىوان عبدۇلملك و (ئىبىن زوبىر)، ئەو بزوتنەوانى لەو سەردەمەدا ھاتنە ئاراوھ وەك: بزوتنەوھى (تەووابىن) و بزوتنەوھى موختارى و ھى تىرىش.

لەكۆتايىدا قىسەم كىردوھ لەسەر:

كۆتايى ھاتنى - خىلافەتى - ئەمىرى ئىمانداران (عبدۇللاھى كۆپى زوبىر) دواى گەمارۆدانى و كۆژانى، ھۆيەكانى پوخانى خىلافەتەكەى، ھەندىك ھۆنراوھ كە بۇ لاواندەنەوھ پىيدا كوتراون. خىرو چاكە لەسەرەتاو لەكۆتادا ھەرمى خودايە، لەذاتى

پاکو بەرزى دەپارپیمه وه به ناوه جوانه کانی و سیفه ته به رزه کانی ئەم کاره بۆ خاتری ئەو بیّت و، مایه ی سودیش بۆ بەنده کانی، لى ی دەپارپیمه وه له سه ره هر پیتیک نویسمه پاداشتم بداته وه بۆم بخاته نیو تاته رازوی کرده وه چاکه کانه وه، ههروه ها پاداشتی هه موو ئەو برایانه م بداته وه یاریده یان کردووم له ته واو کردنی ئەم هه ولو تیکۆشانه که مه م، هومیده وارین هه ر موسلمانیک ئەم کتیبه ده خوینیته وه منى بهنده ی هه ژار له ئاقاو لیبوردن ولیخۆشبون و به زه یی و په زامه ندی خودای له بیر نه چیت ونزام بۆ بکات، ﴿رَبِّ اَوْزِعْنِي اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَى الدِّيِّ، وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ، وَاَحْضَلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ﴾

وصلی الله علی سیدنا محمد وعلی آله وصحبه وسلم.

هه ژاری به رقاپی خودا

علي محمد محمد الصلابي.

به شی یه کهم

ناوو بنه چه و ناسناوو پیگه یشتن و شیوهی و گرنگترین سیفه ته کانی عبداللهی کوری زوبیر:

یه کهم: ناوو بنه چه و ناسناوی.

ئهو: (عبداللهی کوری زوبیری کوری عهروامی کوری خووه یلیدی کوری نه سه دی کوری عبدالعزی ی کوری قوسه ی ی کوری کیلابی کوری موپه)یه، نه میری ئیمانداران، نه بو به کر و نه بو خوبه یب ی، قوپه یشی نه سه دی مه کی پاشان مه ده نی یه، یه که له ناوداران، کوری حه واری و کوری کورپه پوری پیغه مبه ری خودا (زوبیری کوری عهروام)ه.

دووهم: له دایکبوونی و به یعه تدانی به پیغه مبه ر ﷺ.

له نه سمانه ی کچی نه بو به کر گتیردراوه ته وه: که نه و له مه که به عبداللهی کوری زوبیر دوو گیان بوو، ده لئ: - له مه که که - ده رچووم، هاتمه (مدینه) و سگم بووه ۹ مانگ له (قوباء) دابه زیم، له وئ (عبدالله)م بوو، ئینجا هیئام بۆ - خزمه ت - پیغه مبه ری خودا ﷺ، له نئو کۆشیدا دامنا، داوای ده نکه خورما یه کی کرد، خورما که ی جووی، تفی کرده نئو ده میی، یه که م شتیک چووه نئو هه ناوی تفی پیغه مبه ری خودا بوو ﷺ، ئینجا خورما جوراوه که ی خسته بن مه لاشوی، بۆی پاراپیه وه، داوای به ره که تی بۆ کرد، یه که م منداڵ بوو له ده ولته تی مدینه ی ئیسلامدا له دایکبو، موسلمانان زۆر دلخۆش و شادومان بوون، چونکه پێیان گوترا بوو: جوو

جادويان ليكردون ومنالان نابين^۱. ناوي ليئا (عبدالله) دواي نه وه ته مه ني گه يشته ۷ يان ۸ سال، به فهرمانی (زويپر) ي باوكي ﷺ هاته خزمهت پيغه مبهري ﷺ و به يعه تي پيدا، پيغه مبهري ﷺ كه بيني به ره و پوي - پيژوي - ديت زه رده خه نه ي هات، نه و دواي گه يشتنی پيغه مبهري خودا ﷺ بو مه دينه يه كه مين له دايكوي ئيسلام بوو، جوو گوتبويان: به سستومانن و له (مدينه) دا نيره وه زيان ليئا ناكه ويته وه، كاتيك (عبدالله) له دايكبوو، هاوه لاني پيغه مبهري خودا ﷺ - به يه كده نگ - (الله اكبر) يان كرد^۲، بو زياتر ده نگدانه وه ي له دايكبوني و پوچهل كردنه وه ي ده نگوي جووه كان، نه بوبه كري صديق ﷺ به (مدينه) پيدا گيڙا^۳، نه مه شيوه پاگه يانديكي كرداري بوو بو بنپر كردني هه موو نه و پرپاگه ندانه ي جوو له شاري مدينه دا ره واجيان پيدا بوو، ئين زويپر به حوكمي خزميه تي به زوري له خزمهت پيغه مبهري خودا ﷺ بوو^۴، زور هاموشوي مالي عايشه ي پوري و هاوسهري پيغه مبهري خوداي ده كرد ﷺ^۵.

سيهه م: (زويپري كوري عه ووام) ي باوكي عبدالله ﷺ:

نه بو عبدالله، زويپري كوري عه ووامي كوري خووه يليدي كوري نه سه دي كوري عبدالعربي ي كوري قوسه ي ي كوري كيلاي قورپه ي شي نه سه دي يه^۶، له (قوسه ي) دا له گه ل پيغه مبهري خودا ﷺ يه كده گرته وه، دلسوز (حواري) و پورزاي پيغه مبهري خودا بوو ﷺ، (صه فيه ي كچي عه بولموت ته ليپ) دايكيه تي، يه كه له ده شايه تي بو دراوه كانی به هه شته، يه كيكه له هاوه لاني شوږا^۷، به تازه لاي و له ته مه ني شازده ساليديا موسلمان بوو^۸، هه ر جه نكيك پيغه مبهري خودا ﷺ پايه پاندي ليئا ي دوانه كه وتووه^۹، دواي موسلمان بوو تووشي نازارو نه شكه نجه بووه، گيڙدراوه ته وه:

۱- البخاري رقم ۵۶۶۹، اليهود في السنة المطهرة (۱/۲۶۵).

۲- الحاكم (۳/۵۴۸).

۳- البداية والنهاية (۱۱/۱۸۸).

۴- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۳).

۵- الاصابة (۱/۵۲۶-۵۲۸).

۶- الطبقات (۲/۱۰۰).

۷- سير اعلام النبلاء (۱/۴۱).

۸- سير السلف (۱/۲۲۶).

مامی پارچه هه سیریکی تیوه ده پێچاوه ناگری ده کردهوهو به دوکه له که ی قانگی ده داو ده یگوت: بگه پتوه بۆ سه ر کوفر، زوبیتر ده یگوت: نا، هه رگیز کافر نابم.^۱

پێغه مبه ری خودا ﷺ له باره یه وه هه رمویه تی: ((إِنْ لَكُلِّ بَنِي حَوَارِي، وَحَوَارِي الزَّيْرِ))^۲. واته: ئەو له نێو هاوه لانددا تاییه ت به خۆمه وه سه رخه رمه، له م بابه ته به هاوه لانی عیسی - علیه السلام - ده گوتی: (الحواریون) واته: دلسۆزو پشتیوانانی، (حواری) پشتیوانی دلسۆزه، هه رموده که ئەم پله وپایه به رزه له خۆ ده گریت و زوبیتری ﷺ بۆی له غه یری خۆی جواد ده کاته وه، له به ر ئەمه عبدالله ی کوری عمر ﷺ، گوێ ی له یه کیك بوو ده یگوت: من کوپی (حواری) یه که م، گوئی: ئەگه ر کوپی زوبیتری وایه، ده نا وایه.^۳

زوبیتری کوپی عه ووام: له سه رده می پێغه مبه ری خودا ﷺ پیاوی پا په پاندنی کاره گرنگ و گرانه کان بوو، له سه رده می راشیدیندا یه ک له پایه پاگره کانی ده و له ت بوو و به شداری له فتوحاته گه وره کانددا کردوه^۴، عومه ری کوپی خه تتاب ﷺ له سه رده می خۆیدا - پۆستی - ویلایه تی مصری بۆ پێشنیار ده کا، زوبیتر ده لێ: پتویستیم پێ ی نیه، به لام به موجه میدی ده رده چم و هاریکارو ده ستباریش ده بم بۆ موسلمانان، ئەگه ر (عه مری کوپی عاص) م بینێ و فه تحی کرد، ده ست ناخه مه کاریه وه وه ده چمه که نار ده ریایه ک و سه نگه رنشینی تێدا ده که م، ئەگه ر بینیم له جیهاد دایه له گه لێدا ده بم^۵، له کتییی (أمیر المؤمنین علي ابن أبي طالب) دا قسه م له سه ر ژیا ننامه ی کردوه، (کێ زیاتری له م باره ده وێ) با بۆ ئەوێ بگه رێته وه.^۶

۱- الطبرانی فی الکبیر (۱/۱۲۲).

۲- مسلم رقم ۲۴۱۴.

۳- مصنف بن أبي شيبة رقم ۱۲۲۱۹ صحیح.

۴- سيرة أمير المؤمنين علي ابن أبي طالب ص ۵۴۱.

۵- فتوح البلدان ص ۲۹۹، نظام الحكم للقاسمي (۱/۵۴۴).

۶- سيرة أمير المؤمنين علي بن أبي طالب ص ۵۳۵-۵۵۰.

چوارهم: (نه سمانه ي كچي صديق) ي دايكي عبدالله ي كوري زويير ﷺ:

نه سمانه ي كچي عبدالله ي كوري نه بي قوصافه ي كورې عوسمانى كورې عامرى كورې عه مري كورې كه عبي كورې سه عدى كورې ته ميمي كورې موپړه يه^١، له موسلمانان يه كه مينه كانه و له گه ل عايشه ي خوشكى، كه نه و كاته عايشه مندا ل بوو موسلمان بوو.^٢

چه ندين هه لويستى بهرچاوو پر ريزى پاك وستايشكراوى له ميژروى نيسلامى شكوداردا باسكراوه، له نيو نه و هه لويستانه دا:

١- له كوچي پيغه مبهردا ﷺ بومه دينه:

خاتو عايشه له فهرموده يه كي دريژى دا ده لئ: ده مى نيوه پو بوو له مالى نه بوبه كر دانيسشتبووين، يه كيك به نه بو به كرى گوت: نه وه پيغه مبهري خو وايه و ده مامكى كردوه!، كاتيک بوو - پيغه مبهردا ﷺ - له وكاته دا نه ده هاته مالمان، نه بوبه كر گوتى: باب ودايكمى به قوربان بئ، به خوا كاريكي گرنه له م كاته دا هي ناويه تي....

تانه وه ي - عايشه - ده لئ: به په له بارگه مان بؤ ساز كردن و خوراكمان ناماده كردو خستمانه توره گه وه، نه سمانه ي كچي نه بوبه كر ﷺ پارچه يه كي له پشتينه كي بېرى وسهري توره گه كي پئ گرېدا، به مه ناوى (خواهن دوو پشتين) ي ليترا.^٣

خاتو نه سماء هاريكاريه كي باشي پيغه مبهردا ﷺ و هاوه له كي كرد له بردنى ناو و خوراك بويان له نيو نه شكه و ته كه دا، نازارو نه شكه نجه يه كي كه م وينه شى چه شت له ريگه ي خودادا، دهر باره ي نه مه - نه سماء - بؤ خوى ده لئ: كاتيک پيغه مبهري

١- الطبقات الكبرى (١١٩/٣) .

٢- السيرة النبوية (٢٧١/١)، عبدالله ي بن الزبير، للناظر ص ١٧ .

٣- البخاري رقم ٣٩٠٥، السيرة النبوية للصلاحي (٤٦٣/١) .

خودا ﷻ و ئەبوبەكر ﷺ دەرچوون، تاقمێكى قورپەش - كەئەبو جەهلى كورپى
هشامیان لەنبۆ دابوو - هاتنە لامان، لەبەر دەرگای مالى ئەبوبەكر پاوەستان،
منیش لێیان چوومە دەرەو، گوتیان: هۆكێژى ئەبوبەكر، بابت كوا ؟
دەلى گوتم: بەخوا نازانم بابم لەكوێ يە.

ئەبو جەهل - كەرقى هەستاوو - دەستى بەرزكردەو و زللەيەكى لەپومەتم دا،
گوارەكەم لەگوێ دەرپەپى! ئەسماء دەلى: ئینجا پۆشتن.^۱

ئەمە وانەى يەكەمە لەلایەن ئەسمائى دايكى عبداللهى كورپى زویێر ﷻ،
ئافرەتانى موسلمان نەو لەدواى نەوە فێرى دەبن و پەوانى دەكن، فێر دەبن چۆن
نەینى موسلمانان لەدوژمنەكانیان دەشارنەو و چۆن خۆپاگرانە و سەرپەرزانە
لەبەرامبەر هێزى زۆلم و زۆردا دەوێستەو.

وانەى دووهمى ئەسماء، كەزۆر كارێگەرە، ئەمە يە:

كاتێك ئەبو قوحافەى باپىرى دەچێتە مالىان، كە نابینایە دەلى: بەخوا پێم وایە
ئەبو بەكر ئێوەى لەخۆشى و لە مالەكەشى كردبن.

ئەسماء دەلى: نانە خێر بابە گەورە! باوكم مالىكى زۆرى بۆ بەجێهێشتوین،
دەلى: هەندێك بەردوچكەم لەتورەكەيەك كردن و خستەمە نێو ئەو تاقەو، كە
ئەبوبەكر پارەى خۆى تێدا دادەنا و پۆشاكێكم بەسەردادا و دەستى باپىرم گرت
و گوتم: دەستت بخەسەر ئەو پارەو سامانە.

دەلى: دەستى بەسەردا گێپا و گوتى: قەيدى نیه، مادام ئەمەى بۆ
بەجێهێشتوون، كارێكى باشى كردووە، ماوێەكى پێ بەپێ دەكن.

ئەسماء دەلى: نا، بەخوا بابم هیچى بۆ بەجێ نەهێشتبوین، بەلام وێستم بەم
كارەم ئەم پیرە ئارام بكەمەو.^۲

ئەسماء: بەزیرەكى و لێزانى خۆى توانى نەینى باوكى پەردە پۆش بكات
و ئارامى و تۆخەى يش بخاتە نێو دلى باپیریو، هەلبەتە بەبێ ئەوێ درۆ بكات!!

۱- تاریخ الطبری (۳۷۹/۲، ۳۸۰). السيرة النبوية لابن هشام (۱۳۱/۲، ۱۳۲).

۲- السيرة النبوية لابن هشام (۱۰۲/۲)، اسناد صحیح.

چونكه باوكي هه قى بۆ به جيهيشتبون، ئه و بهردانه ش كۆي كردبون وه بهمه به ستي دنيا كردنى پيره پياوه كه بوو، ههروه ها باوكي (ئيمان به خودا) ي بۆ به جيهيشتبون، كه به چياكان ناله رزيت و بهر شه با ناجوليت و به بوون ونه بوونى سامان كارى تيناكرت.

ههروه ها باوكي: باوه پ به خۆ بوون وهيمه تي به رزى له دل وده روى نه واندا به جيهيشتبوو، ئه مه واكرد له وان بايه خ به كار به رزو گرنگه كان بدهن و، ئاوپ له شته بئى نرخ و كاتيه كان نه دهنه وه.

ئهبوبه كر خيزانيكى موسلمانى نمونه يى دروستكر، كه زه حمه ته وينه ي دوباره بپته وه و هاوشيوه ي پيدا بپته وه.

ئه سماء ﷺ به م هه لويستانه ي نه خشه و پلانيكى واى بۆ كچان وژنانى موسلمان كيشا، كه پيوسته له سريان، شوين پيى هه لگرن و بيكه نه سه ره شقى خويان.^١

٢- په يوه ندى (ئه سماء) له گه ل دايكى بپه رسى:

ئه سماء كچى ئهبوبه كر ﷺ ده لیت:

له سه رده مى پيغه مبه ردا ﷺ دايم، كه بت په رست بوو ها ته لام، منيش پرسم به پيغه مبه رى خودا كرد ﷺ گوتم: دايم به ترس و ته ماعه وه (راغبه) ها تو ته لام،

ئايا په يوه ندى له گه ل بكه م و پوى خۆمى بده م؟

فه رموى: به ئى په يوه ندى له گه ل دايمك دا بكه.^٢

ئيين هه جه پ ده لى: سه باره ت به (وهي راغبه) چه ند پايه ك هه يه، پاى جه ماوه رى زانايان ئه وه يه: دايكى ها تو وه و داواى خيرو چا كه له كچه كه ي ده كات و ده شترسى به نا ئوميدى بگه رپته وه.

(خه تباى) چه ند سوڊيكى ئه م فه رموده ي باس كر دوون: چون په يوه ندى خزميه تي له گه ل خزمى موسلماندا ده به سترى، ئاوه هاش له پى مالبه خشين و

١- الهجرة النبوية المباركة ص ١٢٨ .

٢- البخاري رقم: ٢٦٢٠ .

خێرو چاکە ی تره‌وه په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ خزمی کافردا ده‌به‌ستری‌ت^۱، خودای به‌رزو مه‌زن ده‌فرموی: ﴿لَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِينِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (۸) إِنَّمَا يَنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِينِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿الممتحنة: ۹، ۸. ئەم دوو ئایه‌ته‌ پیرۆزه‌ پوخسه‌ت و پێگه‌ پێدانیا‌ن تێدا‌یه‌ بۆ موسلمانان خێرو چاکه‌ له‌گه‌ڵ ئەو جو‌ره‌ خزمه‌ کافرانه‌یا‌ن دا بکه‌ن که‌ شه‌پیا‌ن له‌گه‌ڵ ئیسلام و نه‌واندا نه‌کردوه‌، نه‌گه‌ر چی دۆستا‌یه‌ تیش پچرا‌یی^۲.

۲- نازایه‌تی و جیهادی ئەسماء له‌ جه‌نگی (یه‌رموک).

نازایه‌تی و جیهاد ئەسماء عليها السلام له‌ پێی ی خودادا له‌ سه‌روی خه‌یا‌له‌وه‌ ده‌خوێنری‌ته‌وه‌، نمونه‌ی ئەمه‌: ده‌رچوونی له‌گه‌ڵ سوپا بۆ جه‌نگی (یه‌رموک) و به‌شداری‌کردنی کاریگه‌رو به‌رچاوی له‌گه‌ڵ زویبیری هاوسه‌ری و عبداللهی کوپری عليه السلام^۳ له‌و جه‌نگه‌دا.

به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی به‌جه‌رگانه‌ی ئەو له‌دژی ئەو دزو جه‌ردانه‌ی پۆژانی‌ک له‌نیو (مدینه) دا په‌یدا‌بوون، فاطمه‌ی کچی موندیر ده‌لی: له‌پۆژگاری فه‌رمانپه‌وا‌یی سه‌عیدی کوپری عاس به‌سه‌ر شاری (مدینه)، ئەسمائی کچی ئەبو‌یه‌کر خه‌نجه‌ری‌کی له‌دژی دزه‌کان هه‌ڵده‌گرت، شه‌وانه‌ له‌ژێر سه‌ری داده‌نا^۴.

۳- ئەسماء و قوربانی پیرۆز:

ئەسماء عليها السلام به‌ قوربان و پێنمایی به‌کانی پێغه‌مبه‌ر ﷺ خۆی په‌روه‌رده‌ کرد، فرمو له‌گه‌ڵ ئەو وێنه‌ پێشنه‌گه‌ره‌ی ژیا‌نی ئەو، که‌ چۆن له‌گه‌ڵ قوربانی پیرۆز ئاوێته‌ بووه‌.

۱- فتح الباری (۲۷۷/۵).

۲- شرح منظومة الأَداب (۲۹۷/۱)، برالوالدین، أم حفص عبیر بنت محمد ص ۳۶.

۳- طبقات ابن سعد (۲۵۳/۸)، أسماء بنت أبي بكر، للصَّبَّاح ص ۲۳.

۴- طبقات ابن سعد (۲۵۳/۸)، أسماء بنت أبي بكر، للصَّبَّاح ص ۳۳.

پۇڭلىك كۆپىكى سەردانى دەكات، تەماشى دەكات دايىقى لەنۇيۇدايەو، ئەم ئايەتە پىرۆزە دەخوئىنى: ﴿فَمَرْكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَّعْنَا عَذَابَ السَّمُورِ﴾ الطور: ۲۷، ئەسماء دەگىياو پەنا بەخودا دەگىرىت لەسزاي دۆزەخ، لەسەر ئەم حالەى بەردەوام دەبى، ناچار كۆپەكەى دەچىتە بازارپو ئىشەكانى جىيەجى دەكات وئىنجا دىتەوہ لاي، دەبىنى ئەو ھەر لەحالەتى گىيەو ھەنسك دايەو پەنا بەخودا دەگىرىت.^۱

كاتىك ژانە سەرى دەگىرت، دەستى دەخستە سەر سەرى و دەيگوت: ئەمە بەھۇى تاوانمەوہ يەو ئەو تاوانانەش خودا دەيانبورى زۆرتىن^۲، ئەمە تىگە يىشتىنىكى قوولە لەم ئايەتە پىرۆزە: ﴿وَمَا أَصْبَكُكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ﴾ الشورى: ۳۰.

(دكتور محمد بن لطفي الصباغ) ژياننامە يەكى بەنرخى ئەسماء نوسىوہ، لەمەولا بەئىزنى خودا لەباسى گەمارۇدانى عبدۇللاھى كۆپى لەلايەن (ھجاج) ھوہ ھەندىك لەوانەو بەندەكانى ئەسماء ~~عند~~ دەخەينە پوو.

پىنچەم: ھاوسەرەكانى و پۇلەكانى ئىبن زوبىر:

ھاوسەرى يەكەم: تومازەپى كچى مەنزورى فەزارى.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

خوبەيب، ھەمزە، عوباد، سابىت.

ھاوسەرى دووہم: ئوم ھاشىم كچى حوللەى كۆپى مەنزور.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

ھاشم، قەيس، زوبىر، عوپوہ - كەلەگەل بابى كوزرا - .

ھاوسەرى سىئەم: جەسىمەى كچى عبدۇلرحمن ى كۆپى ھارسى كۆپى ھىشام.

پۇلەكانى لەم ھاوسەرەى:

۱- الحلية (۵۵/۲)، أسماء بنت أبي بكر ص ۹ .

۲- الحلية (۵۵/۲)، أسماء بنت أبي بكر ص ۳۳ .

عامر، موسا، ئوم حەکیم، فاتیمە، فاخە.

هاوسەری چوارەم: عائیشە ی کچی عوسمانی کوری عەففان.

پۆلەکانی لەم هاوسەرە ی:

بەکر، پوقیا.

هاوسەری پینچەم: ئوم وەلەد.

پۆلەکانی لەم هاوسەرە ی:

عبدالله، موسەب.^۱

شەشەم: شیوه روخسارو گرتگرتین سیفەتەکانی ئیبن زوبیر:

پەنگ ئەسمەرۆ گەنمی وداڵە گۆشت بوو، بەلام زۆر درێژ نەبوو، مووی پیشی تەنک و مەیلە و پەنگزەرد بوو، پەرستنی زۆر بوو و شوینەواری سوژدە ی لەتەوێلی دیاربوو، زاناو موحەمەد زێرە ک و پەوانبێژ بوو، پۆژو گرو شەو نوێژ کەر بوو، بەجەرگ و تۆلە شێن بوو، سەربلندو نەفسبەرزو بەهیمەت بوو^۲، زاناو خودا پەرست و بەسام و سەنگ بوو، نوێژو پۆژوی زۆر بوو، گەردنکە چی خودا و سیاسەتمەدارێکی بەتوانا بوو.^۳

وەک دەردەکەوێ: کاریگەری یەکی گەرە لەسەر دروستبوونی کەسایەتی ئیبن زوبیر هەبوو لەلایەن زوبیری بابی و ئەسماء دایکی و عائیشە ی پوری و ئەبو بەکر باپیری و صفیە ی ئەنکی پوری پێغەمبەری خودا ﷺ - .

۱- البدایة والنهاية (۲/۱۱) .

۲- البدایة والنهاية (۱/۱۹۳) .

۳- البدایة والنهاية (۲/۴۰۴) .

گرنگرين سيفه ته ڪاني ٺين زويير:

۱- شاره زايي و زانياري:

عبدالله ڪوري زويير عليه السلام يه ڪ له چوار (عه باديله) ڪاني شاري (مدينه) بوو، ڪه له بواره ڪاني ٺاين دا شاره زاي بوون، ٺه وانيش: (عبدالله ڪوري زويير، عبدالله ڪوري عه بباس، عبدالله ڪوري عه مري ڪوري عاس، عبدالله ڪوري عومر عليه السلام). له هه ردو صحیحی (بوخاري وموسليم) چهند فهرموده يه ڪي ليوه گيڙدراوه ته وه، هه ردو ڪيان له سهريه ڪ فهرموده ي پڙڪه وتن، بوخاري به ته نيا شهش فهرموده و موسليميش دوو فهرموده ي لي گيڙدراوه ته وه^۱، به منڊالي فهرموده ي له پيڻغه مبهري خوداوه عليه السلام ده گيڙدراوه وه.

هه روه هه فهرموده ي گيڙدراونه ته وه له:

زوييري باوڪي وٺه بوبه ڪري باپيري وعومرو عوسمان ودايڪي ٺيمانداران عايشه ي پوري وڪه ساني تريش.

تابيعي يه ناوداره ڪانيش فهرموده يان ليوه گيڙدراوه ته وه: وه ڪ:

عوپوه ي براي وٽاوسي ڪوري ڪيسان وعه مري ڪوري دينارو ٺين ٺه بي مهليڪه و سابتي به ناني و زوري تريش^۲، تابلي ي شاره زاي بووه عبدالرحمن ي ڪوري زه يدي ڪوري ٺه سلم ده لي: ڪاتيڪ (عه باديله) (عبدالله ڪوري عه بباس وعبدالله ڪوري زوييرو عبدالله ڪوري عومرو عبدالله ڪوري عه مري ڪوري عاس) وه فاتيان ڪرد، فيقهو زانياري ڪه وٽه به رده ستي غيره عه رب له هه موو ولاٽان^۳.

ٺين زويير وانا سرابو و ڪه زانياريه ڪي فراواني له قورٿان وسوننه ت دا هه يه، له زانا موجته هيده ڪان بوو، زاناو خودا په رست بوو، له م وه سفه دا زيده پڙي نيهه! چونڪه

۱- سير اعلام النبلاء (۳۶۳/۲) .

۲- سير اعلام النبلاء (۳۶۳/۲) . عبدالله بن الزبير لمحمد عبدالرضا هادي ص ۹ .

۳- معجم البلدان، نقلًا: عن عبدالله بن الزبير للناطور ص ۳۱ .

زۆر سەردانی دایکی ئیمانداران عایشە ی پوری ﷺ ی دەکرد، کە عایشە بەهەمە زاناو شارەزابوو و قسە ی بۆ دەکردو فرمودەکانی بۆ دەگێڕایەو، لەلایەکی تریشەو دوا ی پیڤەمبەری خودا ﷺ و صدیقی بابی ﷺ عبدالله ی خۆشەویستترین کەس بوو بەلایەو.

ماوە ی خیلافه تی عبدالله نۆ سال بوو، لەو ماوەیەدا هەشت حەجی کردوو، لەسالی نۆ هەمدا چونکە گەمارۆدراوو نەیتوانی حەج بکات.

جاریک ئیبن زویێر وتاری بۆ حاجیان خویندەو و گوتی: ئە ی حاجیەکان: پرسیارم لێیکە؛ قورئان بەسەر ئیمەدا دابەزیو و ئامادە ی پونکردنەو ی بوین، یەکیک لەخەلکی عێراق گوتی: دەمی هەمبەنەم شل ببۆو و مشکێک چو بۆ ناویەو، منیش لە حالی ئیحرامدا کوشتم!، لەو ئەمیدا گوتی:

فاسقەکان بکوژن، کابرا گوتی: دەربارە ی ﴿وَلْيَا لِي عَشْرٌ ۖ﴾ ﴿وَالشَّفَعُ وَالْوَتْرُ﴾^(٢) زانیاریمان پێ بدە.

لەو ئەمیدا گوتی:

(العشر=دەشەو کە): بریتیه لەهەشت پۆژو شەوی زلیحەججەو پۆژی عەپەفو پۆژی قوربانی.

(الشفع=جوت): واتە کەسێک لەکوئای دوو پۆژی (أیام التشریق)دا مینا بەجی بێلێت گوناھی ناگاتی، کەسێکیش دوا ی بخت بۆ پۆژی سێهەم هەر گوناھی ناگاتی.

الوتر: تاک: بریتیه لەئەم پۆژە - واتە عەپەفە - .

لەسەردەمی - خیلافه تی - خۆیدا دەربارە ی مەناسیکی حەج لەهەموو کەس شارەزاتر بوو.^١

عبدالله ی کورێ عەبباس ﷺ دەلی: عبدالله ی کورێ زویێر خوینەری چاکی کتیبی خودا و شوینەلگری دروستی سوننەتی پیڤەمبەری خودا ﷺ بوو، گەردنکەچی خودا بوو و لەترسی خودا لەقرچە ی گەرمادا بەپۆژو دەبوو، کورێ (هەواری) پیڤەمبەری

خودا بوور ﷺ دايكى كىزى صديق بوو وپوريشى عائيشەى خۆشەويست وهاوسەرى پيغەمبەرى خودا بوور ﷺ، ھەموو كەس ماف وئىمتيازاتى دەناسى جگە لەكەسىك خودا چاوەكانى وبينايى دلى كوير كردبىتەوہ.^۱

خويندكار محمد عبدالرضا لەعيراق نامەيەكى لەسەر فيقهي عبداللهى كورى زوبير نوسيوہ.

۲- پەرستەن وپاريزگارى:

ئيبين زوبير پيداگر بوو لەسەر ئەجامدانى نويزو پوژوى زۆرو تەواوى جۆرەكانى پەرستەن، بەلكو ئەمە بۆتە نيشانەيەكى درەوشاوہ بەكەسايەتى ئەوہوہ، گيژدراوہكان لەمبارەوہ پلەى (تەواتور)يان وەرگرتوہ.^۲

موجاھيد دەربارەى دەلى: ئەو پەرستەنى ئيبين زوبير ﷺ ئەجامى دەدا، كەس ھىزى پى ئەدەشكا^۳، ھەر ئەو دەلى: جارئ لافاو ھەستاو ئاو ديوارى كەعبەى داپۆشى، لەم ھالەدا ئيبين زوبير بەمە لەتەوافى دەکرد.^۴

كاتى دەچوو نيو نويزەوہ لەدنيا دادەبپراو تالى وشيرينەكانى لەبىر خۆى دەبردەوہ، دەگيژنەوہ: پوژىك لەمالى خويدا نويزى دەکرد، ماريك لەبنميچى خانوہكەوہ بەربۆوہ لەقەدى ھاشمى كورپى ھالا، ژنەكان قيژانديان وئەندامانى خيژان كۆبونەوہ ومارەكەيان كوشت ومندالەكەش پزگارى بوو، ھەموو ئەم شتانە پويانداو عبداللهش لەنويزەكەيدا ئاوپى نەدايەوہ، تاسەلامى نەدايەوہ نەيزانى چى پويداوہ.^۵

سابيتى بەنانى دەربارەى دەلى: ئيبين زوبير لەپشت مەقام - ي ئىبراھيم - ھوہ نويزى دەکرد، بەلايدا پەتەدەبووم ھەر دەتگوت تەختەيەكە بەرزت كردۆتەوہو لەوئى داتكو تاوہ و جۆلەى ليوہنايە.^۶

۱- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۷)، البداية والنهاية (۱۱/۱۹۱).

۲- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۳۲.

۳- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۲).

۴- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۳).

۵- البداية والنهاية (۱۱/۱۹۳).

۶- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۹).

يەزىدى كۆپى ئىبراھىم لەئەمىرى كۆپى دىنارەو دەگىچىتەو: ئىبن زوبىر - كاتىك گەمارۇياندا بوو - لەھىجرى ئىسماعىل - دا نوپۇزى دەكرد، بەردو ئاگرى مەنجه نىقى بەردەكەوت وئاوپى نەدەدايەو.^۱

ئىبن ئەبى مەلىكە دەلى: عومەرى كۆپى عبدالعزىز پىي گوتم: سەبارەت بەئىبن زوبىر شتىك لەدلى تۇدا ھەيە. گوتم: ئەگەر دەتدى نوپۇز خوین وناگۇيەكى وپنەى ئەوت نەدەدى.^۲

دىسان دەلى: ئىبن زوبىر ھەوت پۇز لەسەرىك وبى پسانەو بەپۇز دەبوو، لەھەوتەم پۇزدا لەھەمومان بەھىزتر بوو.^۳ زەھەبى سەبارەت بەمە دەلى: لەوانەيە ھەوالى قەدەغەكرانى پۇزوى ويسال - بى پسانەو - لەلايەن پىغەمبەرى خوداۋە ﷺ بەئىبن زوبىر نەگەيشتى؛ چونكە پىغەمبەر ﷺ بەبەزەبى وبەپەرۇشە بۇ ئيمانداران، ھەركەسىك ئەمە بكات وزىدەپۇيى لەخۇ برسى كردن و تىنو كردنى خۇى بكات مەزاجى دەروونى تىك دەچىت ولاشەى بى ھىز دەبىت، كەواتە شوئىنكەوتنى سوننەت لەپىشتەرە، بەلام ئىبن زوبىر لەگەل دەستپۇيشتن و دەسەلاتىشىدا نمونە بوو لەخودا پەرسىتى دا.^۴

۳- بۇيرى وئازايەتى:

عبدۇللاھى كۆپى زوبىر لەزەمەنى خۇيدا سوارچاكى قوپەيش بوو، لەتەمەنى ھەفتاسالیدا شىرى بەدەستى دەگرت دەتگوت ئىستا بەھارى تەمەنيەتى، عوسمانى كۆپى تەلحە دەلى: ئىبن زوبىر لەسنى شتدا كىبەركىي لەگەل نەدەكرا: (ئازايەتى، بەندايەتى، پەوانبىزى).^۵

ھىشامى كۆپى عوپوۋە دەلى: عبدۇللاھى مامم بەمندالى زمانى بەوشەى (سيف=شىر) پۇاۋەو لىكدا لىكدا گوتويەتيەو، كاتىك باۋكى گوى لى دەبى

۱- سىر اعلام النبلاء (۳۶۹/۲).
۲- ھەمان سەرچاۋە (۳۶۹/۲).
۳- ھەمان سەرچاۋە (۳۶۹/۲).
۴- ھەمان سەرچاۋە (۳۶۸/۲).
۵- ھەمان سەرچاۋە (۳۷۰/۲).

دەلى: بەخۇدا پۇرگارىك بەدەستىيەۋە دەگرى.^۱

لەقۇناغى مندالىيەۋە شاھىيەتى ئازايەتى بۇ دراۋە، لەشۋىنى خۇيدا دەيخەينە پوۋ، لەجەنگى يەپمۇك وگەمارۋى قوستەنتىنيەۋە فەتەح كەردنى ئەفرىقىياۋ بەرگىر كەردنى لەعوسمان لەپۇژى گەمارۋەدرانىداۋ جەنگى جەمەل ۋە بەتايىيەتەش ئەۋەمۇۋ ئازايەتى ۋە بەردىيەنى نواندى لەبەرامبەر (ججاج) ۋە سۈپاكەنى لەكەتەنى دوۋەم گەمارۋەدرانىدا لە (مەككە).

عبدالله دەيگوت: بەخۇا: ئەگەر ۳۰۰ سىسەد كەسى ۋەك خۇم خۇپاگرم لەگەل يىت باكم نىيە ئەگەر ھەمۇۋ خەلگى سەر زەۋىم بەسەر بكن.^۲
خۇ لەئازايەتى دا بەۋىنە دەھىنرىتەۋە.^۳

لەم سىفەتەشىدا كاريگەرى باۋكى ۋە صدىقى باپىرى ۋەداكى ۋە خالەكانى لەسەربوۋ، لەسەروى ھەمۇۋ شىيانەۋە ئازايەتى ۋە جەركى عبدالرحمن ى كورى صدىق ۋەرى زياترى بەبەر عبدالله داكەردبوۋ.

۴- زمانپاراۋى ۋە تارىخى:

ئىبن زوبىر لەم بۈرەشدا كىيەركى ى لەگەل نەدەكرا، ئەۋ لەپىزى ئەۋ ۋە تارىخىيەتە قورەيش بوۋكە لەژمارەنى پەنجەكان تىپەپىيان نەدەكرد، لەۋ تاردا نىدا (لەجولەۋ ئاماۋە ۋە تۆتەنى دەنگەكانىدا) بە ئەۋبەكرى باپىرى ﷺ دەچوۋ، دەنگىكى دلىرى ھەبوۋ.

دەگىرنەۋە: كاتىك مۇسلمانەكان بەسەر (بەپىيە) دا سەركەۋەتن ۋە خەلگىكى تۇرىان لى كۈشتەن ۋە سامانىكى تۇرىان بە غەنىمەت گرت، ئىبن زوبىر بە ھاۋەلايەتى ئىبن ئەبى سەرح بە مۇژدەدەر بۇلاى عوسمان ﷺ بە پىكرىيەۋە بۇ مەدىنە، عوسمان پى ى گوت: ئەگەر دەتۋانى ئەم مۇژدە ھەۋالە لەسەر (مىنبەر) بە خەلگ پابگەيەنە، گوتى: بەلى ئىبن زوبىر چوۋە سەر مىنبەر ۋە پۇداۋەكەنى بۇ باسكەردن، عبدالله

۱- عبدالله بن الزبير فقيهاً ص ۱۴، البداية والنهاية (۲۰۸/۱۱).

۲- سير اعلام النبلاء (۳۷۶/۳).

۳- سير اعلام النبلاء (۳۷۷/۳).

دەلى: لام كىردەۋە و تەماشام كر زوبىرى بابم لەنىۋ ئامادە بواندايە، كەدە موچاۋى ئەوم دى سام ۋە ھەيىبەت گىرتى ۋە خەرىك بوو زمانم لال بى، تىم گەيشت بەچاۋى ئامازەى پىكرىم ۋە ئاندىم بەردەۋام بم، منىش ئاسايى بوومەۋەو بەردەۋام بووم تاكۆتايى، كەدابەزىم گوتى: پۆلەگيان، كەگوپىيىستى وتارەكەت بووم ۋامدەزانى گويم لە ئەبۇبەكرى صديق بوو وتارەدا.^۱

محمىدى كوپى عبداللەى سەقەفى دەلى:

لە ۋەرزى ھەجدا، پۆڭك پىش تەپويە. ئىبن زوبىرم بىنى بە بەرگى ئىحرامەۋە ھاتە لامان، بەدەنگىكى بەرزو خۇش تەلبىيەى كرد كەتا ئەۋدەمە بەمشىۋەيە لەكەسم نەبىستوو، ئىنجا دواى سوپاس ۋستايىشكردىنى خودا جل جلالە، گوتى: بەلام دواى ئەمە: ئىۋە لەئاسق دوورەكانەۋە بەمىۋانى ھاتوون بۆلاى خوداى گەۋرە، خوداى گەۋرە مافى خۇيەتى پىز لەمىۋانەكانى بگىيت، ھەركەسىك داۋاى شتىك بىكات كەلاى خودايە ئەۋا سۈۋالكرى بەر دەرگايى خودا ئائومىد نايىت، راستى قسەو وتارتان بەكرەۋەو كىدارتان بسەلمىنن، بزانن دەستبىنى قسەكانتەن كىدارتەنە، ئاگاتان لەنپازو نىتەتەن بى، دلتان، دلتان، ئاگاتان لەدلتان بى، خودا، خودا، ئاگاتان لەخودا بى پارىزگارى خودا بىكەن لەم پۆڭنەتەندە، ئەم پۆڭنە پۆڭنەكىن تاۋانەكانىان تىدا دەسپىنەۋە، لەئاسق دوورەكانەۋە بۆ ئىرە ھاتوون، بۆ بازىرگانى نەھاتوون، بۆ دەستخستنى مال ۋدنپا نەھاتوونەتە ئىرە، ئىنجا (تلبىيە)ى كىردو خەلك بۆيان ستاندىۋە، پۆڭكىم نەبىنىۋە ۋەك ئەۋ پۆڭنە خەلك تىدا كىرايىت.^۲

لە ئىسلامدا ئەمانە بوون: معاۋىيە ۋ كوپەكەى، سەيدو كوپەكەى، عبداللەى كوپى زوبىر.^۳

۱- البداية والنهاية (۱۹۴/۱۱) .

۲- البداية والنهاية (۲۱۸/۱۱) .

۳- تاريخ ابن عساکر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۳۴ .

لە وتارە بە ناويانگە كانى:

وتارىكى بە بۆنەى شەھىد بوونى حوسىن ﷺ بۇ دانىشتوانى مەككە.

وتارىكى بۇ خەۋارىج لەكاتى ئاخاوتنىاندا.

وتارىكى بە بۆنەى كۆژرانى موسەبىى براى لە عىراق.^١

لە ئامۇژگارىيە بە ناويانگە كانى:

ئەو ئامۇژگارىيە كە ۋەھەبى كۆپى كىسان نوسىۋىيە تىيە ۋە، ۋەھەب دەلى: عبدۇللاھى كۆپى زوبىر بۆمنى نوسىۋە: خەلكى پارىژگار چەند نىشانەيە كىان ھەيە، بە نىشانانە دە ناسرىن ۋە خۇشيان لە خۇياندا ھەستى پى دەكەن: پاستى لە قسە كردندا، دانە ۋەى سپاردە، قوتدانە ۋەى پك ۋە ۋەپەبى، خۇپاگرى لە بە رامبەر موسىيە تدا، پازى بوون بە قەزاۋ برپارى خۇدا، سوپاسگوزارى لە سەر نازو نىعمەت، گەردنكە چى بۇ حوكمى قورئان، پۇژەكان ۋەك بازاپن، ئە ۋەى لە پىيدا دادە نرى، ھاۋتاكەى لە بە رامبەر يىدا ھەلدە گىرى، بەخشىنى ھەق ھەلگىرى خۇى ھەيە ۋە ھەلەكەى بۇى دىن، بەخشىنى پوۋچىش بە رامبەرى خۇى ھەيە، ئە ھلى خۇى بۇى دىن.^٢

بىگومان سىفەتى ۋە تارىپىزى ۋە تواناى قەناعەت پىدان بۇ ھەموو سەر كەردەيەك پىۋىستە، ئىبن زوبىر لەم بۋارەدا پىشەنگ بوو، زمانپاراۋى ۋە تارىپىزىيەكەى يەك لە ھۆكارە كارىگەرە كانى بلالو كەردنە ۋەى بانگە شەكەى ۋە ۋە پەۋشتانەى ئەو باۋەپى پىتەھ بوو لە ژيانىدا.

— سەخاۋەت ۋە دلاۋايى:

عبدۇللاھى كۆپى زوبىر بەخشىندە بوو ۋە مافى جە ماۋەرى بە تەۋاۋەتى دەدا، كەسىك مستەحق بۋايە زىاترى - لە مافى خۇى - پى دەدا، بە پىگاي مەشروع

١- الكامل في التاريخ (٥٨/٣).

٢- البداية والنهاية (٢١٩/١١).

نەبواوە نەیدەبەخشی؛ خەڵکانێک تۆمەتی چروکی وێژدی یان داوێتە پال؛ چونکە نەیداوێتە کەسانی نەشیاو و بەپاست و چەپیدا زێدەپۆیی تێدا نەکردووە، مالی موسڵمانانی بە دیاری نەداوێتە شاعیر و زمان لوس و خۆپەپیشکەر، کە بە زۆری لە پێی ئەم جۆرە کەسانە و دەنگۆیەکان بڵاودەبنەو، بەلام ئێین زوبیڤر بەرامبەر ئەم دەنگۆ درۆدەلەسانە بێ باک بوو و گۆی نەداوێتە مادام ئەو لەسەر پاستە پێیە.^۱

بەداخووە زۆر لێکۆلەر ئەم پیاوێتە نادروستەیان لەدوژمنانی ئێین زوبیڤرەو وەرگرتوو و نەهاتوون هەموو ئەو پیاوێتە پاست و سەحیحانە و دەریارە و سەخاوەت و دلاوایی ئەو هەن بنوسنەو، بێگومان پەردە پۆشکردنی حەقیقەتی کە سایەتییەکی وەک ئێین زوبیڤر کاریکی خراپ و بەبێ وێژدانی دادەنرێ.^۲

دیارە وەسف کردنی ئێین زوبیڤر بەچروکی وێژدی خۆی لەخۆیدا وەسفییکی باشە بۆ ئەو نەک لەکەداری ناکات بەلکو یابەر زۆری دەکات؛ چونکە شوێنپێی خەلیفە پاشیدەکانی هەلگرتوو و سیاسەتی ئەوانیش دەربارە و بەیتولمال سیاسەتییکی توندو تۆڵ بوو، لەلایەکی ترەو ئەو خۆی بەخاوەنی بەیتولمال نەزانیو و پێی وابوو هەموو موسڵمانان خاوەننە؛ بۆیە ئەو تەنها لەتوانایدا بوو لەپێگای مشروع دا بێبەخشی.^۳

پێ دەچێ ئەوانە هاتن سیاسەتی دارایی ئێین زوبیڤریان بەرامبەر کردبێ بەسیاسەتی دارایی ئومەویەکان، ئومەویەکان مال و پارەیان کردبوو هۆکاری پاکێشانێ هەرچی لایەنگر و پشتیوانی شاعیری و زیاتر بۆ خۆیان، بەلام ئێین زوبیڤر ئەم کارە نەکردو و بەپەرەوای نەزانیو بۆ حیسابی خۆی پارە و سامانی موسڵمانان خەرج بکات؛ بۆیە دەبینین کەسیفەتی پێژدی دەدرێتە پال ئێین زوبیڤر، لەپاستی دا بەلگە یە لەسەر پارێزگاری و بەخشندەیی ئەو و پێداگیری ئەو لەسەر پاراستنی مالی گشتی موسڵمانان.

۱- عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۲.

۲- هەمان سەرچاوو ص ۳۶.

۳- هەمان سەرچاوو ص ۳۷.

چەند شاھىدەي يەك لەسەر سەخاۋەتى ئىبن زوبىير:

۱ - شاھىدەي عائىشە رضى اللہ عنہا:

عائىشەي كچى تەلھە دەلى: لەگەل دايكى ئيمانداران عائىشەي پورم چومە
دەرەو، بىنيمان (راجين) دەلى:

أُنشِدْ مَنْ كَانَ يَعِيدُ الْهَمَّ
يَدْلُنِي الْيَوْمَ عَلَىٰ إِبْنِ أُمِّ
لَةَ أَبٍ فِي بَاذِخِ أَسْمِ
وَأُمِّةٍ كَالْبَدْرِ لَيْلِ تَمَّ
مُقَابِلِ الْحَنَالِ كَرِيمِ الْعَمِّ
حَرَّةٍ أَكْوَسُهُ بِسَمِّ

دەلى: كەدايكى ئيمانداران گوىى لەم ھۆنراۋەي بوو، بانگى كردو لەژىر
بەچەكەيەو پىي گوت:

ھۆ بەندەي خودا، لەپىغەمبەرى خودا ﷺ بىستوو دەيفەرموو: (الدال على
الخير كفاعله) پىنچاشاندەرى كارى چاك وەك بگەرەكەيەتى، بۆ جىبەجىكرەنى
پىويستىكەت بچۆلاي عبداللىھى كۆپى زوبىير، ئەويش پۆيشت تاگەيشتە لاي،
(عبدالله) ش ولاخىك و بارىكى خواردن پىدا.

ب - شاھىدەي معاۋىەي كۆپى ئەبو سۇفيان رضى اللہ عنہ:

معاۋىە رضى اللہ عنہ گوىى لەپياۋىك بوو دەيگوت:

إِبْنُ رِقَاشٍ مَاجِدٍ سَمِيدٍ
يَأْتِي فَيُعْطِي عَنْ يَدِ أُوَيْمَنْعٍ

گوتی: ئه‌و که سه عبدالله‌ی کوری زوبییر^۱.

ج — نابیفه‌ی کوری جه‌عه‌وه عبدالله‌ی کوری زوبییر:

عبدالله‌ی کوری عوپوه گوتی: گرانی و نه‌هاتی سه‌ری نابیفه‌ی کوری جه‌عه‌وه‌ی هه‌لگرت له‌ده‌شته‌وه بۆشار، هاته مه‌ککه‌و له‌مزگه‌وتی (حه‌پام) خۆی گه‌یانده عبدالله‌ی کوری زوبییر و پێ‌ی هه‌لگوت:

حکیت لنا الصدیق لما ولیتنا وعثمان والفاروق فارتاح معدم
وسویت بینی الناس فی الحق فعاد صباحاً حاکم اللون مظلّم
أناک أبو لیلی یجوب به الدجی دجی اللیل جواب الغلاة عثمّم
لتجبر منه جانباً دعدعت به صُروف الیالی والزمان

ئێبن زوبییر گوتی: ئه‌بو له‌یلا له‌سه‌ر خۆیه، شیعیر سوک و ساده‌ترین ئامپازی تۆیه به‌لای ئێمه‌وه، به‌لام تۆ دوو مافت له‌مالی خودادا هه‌یه: مافیکیان به‌هۆی بینینی پێغه‌مبه‌ری خوداوه ﷺ، مافه‌که‌ی تریشت به‌هۆی به‌شداربوونت له‌گه‌ڵ موسلمانان له‌مالیاندا واته مالێ گشتی، ئینجا ده‌ستی گرت و بردییه نێو ته‌ویله و حه‌وت و شتری باره‌ه‌لگرو و شتریکی سواری پێدا، هه‌موو و شتره‌کانی بۆ بارکردن له‌دانه‌ویله‌و خورماو پۆشاک، نابیفه به‌هه‌له‌داوان چنگی له‌خواردن نابوو و ده‌یخوارد، ئێبن زوبییر گوتی: وه‌یش ئه‌بو له‌یلا چه‌نده‌ی تین بۆ هاتوه‌و^۲!

ئهم هه‌واله هه‌موو ئه‌و گێژدراوانه پوچ ده‌کاته‌وه که‌باس له‌چروکی ئێبن زوبییر ده‌که‌ن، به‌پێ‌ی ئهم هه‌واله:

ئه‌و پێژدی و پاریزگاریکردنی مالێ موسلمانانی لێک جودا کردۆته‌وه، له‌لایه‌کی تروه‌ه پاساوی پێدانی مالێ به‌نابیفه‌ی پوون کرده‌وه‌و هه‌یچ سه‌نگێکی بۆ شیعیره ستایشنامێزه‌که‌ی دانه‌نا.^۳

۱- هه‌مان سه‌رچاوه.

۲- تاریخ دمشق (۱۶/۳۰).

۳- موقف الشعر من الحركة الزبيرية ص ۴۷.

د — عبدۇللاھى كۆپى عوپۇھى برازاي ئىبن زوبىير:

لەسەر گوزەشتەيە كدا كە (زوبىيرى كۆپى بكار) گىپراويە تىيەو ھاتوۋە: عبدۇللاھى كۆپى زوبىير (ئوم ھەكىمى) ى كچى لە (عبدۇللاھى كۆپى عوپۇھى) ى برازاي مارە دەكا، (عوپۇھى) بىست ھەزار درەم بۆ عبدۇللاھى براى دەنىرى، ئەويش پەتى دەكاتەوۋە دەلى: ئەگەر مالم بويستايە لاي خەلكى تر دەستم دەكەوت.^۱

ه — ھەمزەى كۆپى عبدۇللاھى كۆپى زوبىير لەزىندانى باوكىدا:

ھەمزەى كۆپى عبدۇللاھى دواى لەسەر كار لا برانى لەعيراق دىتە لاي باوكى، كاتىك باوكى پرسىياري مالىپارەى ئەوئى ى لى دەكا ئەويش دەلى: بەسەر خزم وكەس خۆماندا دابەشم كىدوۋە، ئىبن زوبىير دەلى: مالىكە نەھى تۆيە، نەھى باوكتە، ئىنجا زىندانى كرد.^۲

بەم شىۋەيە دەرگەوت: ئىبن زوبىير بەخەم پاراستنى سامانى گشتى يەوۋە بوۋە، بەخشىنىشى بەدەستى ئەو لەسنورى شەرىى خودا دەرئەچوۋە.

۱- جەرە نىسب قرىش ص ۲۶۵ .

۲- ھەمان سەرچاۋە ص ۴۰ .

بەشی دووهم

عبداللهی کۆری زوبێر لە سەرده‌می ئەبویه‌کر و عومەرو عوسمان و عەلی و معاویەدا

۱ - ئەیه‌پمۆک:

هەر چەندە لەگەڵ باوکیدا ئاماده‌ی جەنگی (ئەحزاب) و (فەتحی مەککە) بوو، بە‌لام کتێبه‌کانی (سیره‌) ناوی (عبداللهی کۆری زوبێر) یان کەم و زۆر نە‌هێناوه؛ چونکه ئەو منداڵکار بوو و کاتی‌ک پێغه‌مبەری خودا ﷺ وە‌فاتی کردوو، تە‌مه‌نی لە‌یازده‌ ساڵ تێپە‌ڕی نە‌کردوو، خۆ پێغه‌مبەر ﷺ پێگەی بە‌منداڵێک نە‌داوه بە‌شداری جە‌نگ بکات تە‌مه‌نی نە‌گە‌یشتبێته‌ یازده‌ ساڵ.

یه‌که‌ مێن هە‌وای دەر‌ب‌اره‌ی بە‌شداری عبدالله لە ئاماده‌بوونی جە‌نگدا: ئە‌مه‌یه‌! ئە‌و بە‌هاوێی یە‌تی باوکی ئاماده‌ی فە‌تحی شام و جە‌نگی یە‌پمۆک بوو، عبدالله دە‌لی: من لە‌گە‌ڵ باوکم چووم بۆ جە‌نگی یە‌پمۆک، مو‌س‌لمانە‌کان خۆیان ئاماده‌ باش کرد، (زوبێر) خۆی ز‌دی‌پۆش کردو ش‌ی‌رو ت‌ی‌رو ک‌ه‌وان و ق‌ه‌ل‌غانی ه‌ل‌گرت و سواری ئە‌سپە‌که‌ی بوو، ئ‌ین‌جا بە‌دوو تۆ‌که‌ره‌که‌ی گ‌وت: عبدالله بچووکە، لای خۆتان لە‌کن که‌لوپە‌له‌که‌ بە‌ندی بکە‌ن.^۱

دوای تە‌واو بوونی جە‌نگ و سەر‌که‌وتنی مو‌س‌لمانان، عبدالله بە‌شداری دەر‌مان‌کردنی بر‌ین‌دارە‌کانی کرد.^۲

ئە‌گەر چی عبدالله بە‌هۆی منداڵی بونی‌ه‌وه‌ بە‌شداری جە‌نگی نە‌کرد، بە‌لام بە‌مه‌ لە‌سەر جە‌نگ و ت‌ی‌ک‌چ‌ر‌زان و بر‌ی‌قه‌ری ش‌ی‌رو - پ‌ژانی خوێن - پ‌اهات و ه‌ر لە‌منداڵی پ‌ا ف‌ی‌ری ئازایە‌تی وشارە‌زایی ن‌ی‌و جە‌نگ بوو.^۳

۱- تاریخ الطبری، نقلاً عن عبدالله بن الزبیر، ماجد ل‌عام ص ۴۱.

۲- تاریخ ابن عساکر عن عبدالله بن الزبیر، ص ۴۱.

۳- عبدالله بن الزبیر ص ۴۱.

۲ — ئىبن زوبير لە گەل ٴعومەرى كورى خەتتاب ۛ:

ئەمىرى ئيمانداران ٴعومەرى كورى خەتتاب ۛ بە كۆلانىڭدا تېدەپەي، عبدالله كورى زوبير لە گەل ٴهاوپى مندالەكانى، كە لە و كۆلانى گەمە دەكات، مندالەكان بەبىننى ٴعومەر پايانكرد، ئىبن زوبير لە شوينى خۆى پاوەستا، ٴعومەرى پى ى گوت: چۆن بوو لە گەل ٴئەوانە پات نەكرد؟ گوتى: تاوانم مەكردووە تا لىت بترسم، پىگاش تەنگەبەر نەبوو تا بۆت چۆل بكەم!^۱

سەرچاوەكانى مېژوو سەر گوزەشتەيەكى تر دەگىرنەو: كە ئازايەتى عبدالله لەقۇناغى منداليەو زياتر دەردەخات، كە مندال دەبى پۆژىك لە گەل ٴمندالان گەمە دەكات، پياويك بەلاياندا دەپوات و بەسەرياندا دەقىژىتى، مندالەكان پادەكەن، ئىبن زوبير دەكشىتەووە بانگيان دەكات: بىكەنە مىرى خۆتان بەرەنگارى دەبىنەو، ئەوانىشى گەپانەووە وايان كرد.^۲

۳ — نووسىنەوہى پەپراوگەكانى قورئان لەسەردەمى ٴعوسماندا ۛ:

ئەنەس دەگىپتەو: ٴعوسمان فەرمانى دا بەسەر: (زەيدو ئىبن زوبيرو سەعيدى كورپى ٴعاس و ٴعبدالرحمن ى كورپى حارس كورپى ٴهيشام) تا پەپراوہ نووسراوہكانى قورئانى پىرۆز بنووسنەو، ئەوانىش نووسياننەو، ٴعوسمان گوتى: ئەگەر ئىوہو زەيد لەشتىڭدا جياوازبوون، بەزاراوى قورەيش بىنووسنەو؛ چونكە بەم شىوہزارە دابەزىنراوہ.^۳

كى زياترى دەوى لەمبارەوہ باكتىبى (عن عثمان بن عفان ۛ) بخوينتەوہ.

۱- الكامل في التاريخ (۷۰/۲) .

۲- نفس المصدر السابق .

۳- سير اعلام النبلاء (۳۷۰/۳) .

٤ - جیهاد و تیکۆشانی ئەباکوری ئەفریقیا لەسەر دەمی عوسماندا ﷺ :

عوسمانی کوپی عەفان ﷺ سەبارەت بەو سوپایەیی بەرەو باکوری ئەفریقیا ی ناردبوو بۆ هەوای بوو؛ بۆیە عبداللهی کوپی زویبری بەتاقمیکەو بەرەو ئەوێ نارد، عبدالله و تاقمەکی بەگورجی خۆیان گەیاندە سوپاکە و لایان مانەو، بەگەشتنیان دەنگی (الله اکبر) لەنیو سوپاکەدا بەرزبۆو، (جەرگیر)ی سەرۆکی کافرەکان، گوتی: ئەم دەنگە چی یە؟ گوتیان: هیزیان بەفریا هاتوو، بەمە دەستی شل بوو و ئەژنۆی شکا، عبدالله تەماشای کرد پۆژانە جەنگ لەبەرەبەیانیدا دەست پێ دەکات و لەگەڵ نیو سوپای ئیسلام و پۆم هەردو لایان دەچنەو نیو خێو تەکانیان، یەکەم پۆژ بەشداری جەنگی کرد، (عبداللهی کوپی سەعد)ی سەرکردەیی سوپاکەیی ئەهاتە بەرچاو، پرسیاریکرد لەکوێ یە؟ گوتیان: لەو کاتەو گۆی ی لەجاچی (جەرگیر)بوو، کە دەیگوت: (هەرکەس عبداللهی کوپی سەعد بکوژی هەزار دیناری دەدەم و کچەکی خۆمی لی ماره دەکەم).

بەلێ لەو کاتەو لەخۆی دەترس و خۆی پەنھان دەکات، ئەویش ئێبن سەعدی بانگ کردو پێ ی گوت: هەر ئیستا فەرمان دەردەکە ی یەکیک جار بدا بلی:

هەرکەس سەری (جەرگیر)م بۆ بێنی سەد هەزاری دەدەم و کچەکی - جەرگیر - لی ماره دەکەم و دەیکەمە والی بە سەر ولاتەکی خۆیەو، ئەویش وایکرد، دوا ی ئەم بانگەواژە (جەرگیر) زۆر زیاتر لە (عبداللهی کوپی سەعد) دەترساو مەترسی زیاتری پێ نیشتبوو.

ئینجا ئێبن زویپر بەئێبن سەعدی گوت: (بەرنامە - ی شەپ - مان بەم شیواژە بێت کاتی زۆرمان دەوێ، ئەوان لەولاتی خۆیان و کۆمەکیان بەبەردەوامی پێ دەگات، ئێمەش لەموسلمانان و ولاتمان داپراوین؛ بۆیە پێشنیار دەکەم بەیانی کۆمەلێکی چاک لەجەنگاوەرە پالەوانەکان لەنیو خێو تەکانیاندا بەئامادەباشی بەجی بێلین، ئێمەش تا نیو سوپا شەپکی باشیان لەگەڵ دەکەین و شەپزەیان

دەكەين، كە نىوہ پۇگە پانىيە ۋە لاي خىمەكان، با جەنگاۋەرى نىۋ خىمەكان سۈاربىن و لەنكاۋ بەسەر ياندا دەدەين، بەلگو خودا سەرگە وتومان بىكات) كۆمەللىك لە ھاۋەلە ديارەكان ئامادە بوون و ئىبن سەعد پراۋىيى لى گەل كىردن، ھەموويان لەسەر ئەم پىشنىارەى ئىبن زوبىير كۆك بوون.

دۋاى نۆيىزى بەيانى عبدالله دەستىكرد بە جىبە جىكردنى پىلانەكە، كۆمەللىك جەنگاۋەرى بە جەرگ بە سازو بازى لە نىۋ خىمەكاندا مانەۋە، ئەسپەكانىشيان زىن كىردىبو، جەنگاۋەرەكانى تر چۈونە مەيدانى جەنگەۋە، جەنگىكى گەرم و گوپىيانكرد، نىوہ پۇدا ھات، ۋەك پۇژانى تر پۇمەكان وىستىيان بىرۋەنەۋە نىۋ خىمەكانىيان، ئىبن زوبىير پىي لىگىرتن و تاتەۋاۋ شىپىزەى نەكردن يەخەى بەرنەدان، ئىنجا ھەردوك سوپا گە پانەۋە نىۋ سەربازگەكانىيان؛ چونكە زۆر ماندوو و مجرۇ بوون چەكەكانىيان دانا، لەم كاتەدا: عبداللهى كوپى زوبىير فەرمانى بە جەنگاۋەرانى نىۋ خىمەكان كىرد، پەلامارى پۇمەكان بدەن، تاتىكەللىان نەبوون ھەستىيان پىي نەكردن، بەيەك ھەلمەت (الله اكبر) يان كىردو لىيان دان، پۇمەكان فرىاي جەكەلگىرتن نەكەۋتن، پاشا جەرچىر لەلايەن عبداللهى كوپى زوبىير كوژدا، كچەكەشى گىرا، پۇمەكان كوشتارىكى زۆريان لىكراۋ تىكشكان، سوپاكەى ئىبن سەعد گە مارۋى شارى (سەبىتەلە) ىداۋ فەتھى كىرد، ھىندەى مال گىرت كە لەجەنگى تردا ئەۋەندە دەستىنەكەۋتبوو، بەشى ھەر سۈارلىك (۳۰۰۰) سى ھەزار دىنار بوو و بەشى ھەر پىيادە يەكش ھەزار دىنار بوو، دۋاى ئەمە سوپاكە لەۋلات دا بلالو بۆۋە تاگەيشتە (قەفسە)، ئىنجا بەرەۋ قەلاى (ئەجم) پۇيشت، كە خەلگى ۋلات لەۋى خۇيان مەلاس دا بوو، دۋاى گە مارۋدان بەناشتى فەتھىكرا، خەلگى ئەفرىقىا لەگەل سوپاى مۇسلمان بەناشتى پىككەۋتن، كچى پاشا جەرچىر بەر عبداللهى كوپى زوبىير كەۋت، دۋاى ئەم سەركەۋتنە مەزىنە ئىبن سەعد موزدەى سەركەۋتنەكەى بە (عبداللهى كوپى زوبىير) دا بۇ عوسمان نارد.

ئین که سیر ده لئ: نه مه به که مین هه لویست - وپوداوه - ناوو ناویانگی عبداللهی کوری زوبیر تیدا ده رکه وی^۱.

نه بو زونه بی هوزه لی شاعیر له که ل ئین زوبیر له سه رده می عوسماندا بو (مغرب) ده رده چیت، له وی ده مرئ، نه بو زونه یب له و جه نگه دا ناوا به ئین زوبیر هه لده لئ :

وصاحب صدق کسید الضراء
ینهض فی الغزو نهضاً نجیحاً
وشیک الفصول بطی القفول
الا مشاححاً مشیحاً^۲.

ه - به رگریکردن له عوسمان کاتی که مارۆدرانی:

نه و پۆژانه ی ناژاوه چیه کان که مارۆی مالی عوسمانی کوری عه فغانیاندای بوو، ئین زوبیریش به ک له پاسه وانه کانی عوسمان بوو، نه و زۆری داوا له عوسمان ده کرد پێگای بدا شه پریان له که ل بکات، به لام عوسمان پێگهی نه دا^۳.

کاتیکیش عوسمان فه رمانی به پاسه وان و به رگه ریکه ره کانی کرد بچه ده ره وه، ئین زوبیر وه پوانی کوری هه که م سوور بوون له سه رمانه وه پان له لای و به رگریکردنی^۴، ئین زوبیر تیرو شیرێ زۆر به رده که ون و به خهستی بریندار ده بیته و خه ریک ده بی گيانی ده رچئ، مه دانینی ده گێرپته وه: تۆکه ری خاتو سه فیه ی کچی حویه ی چوار برینداری به کۆلی خۆی له مالی عوسمان هیناونه ده ره وه، ئین زوبیر به ک له و بریندارانه بووه^۵.

۱- البداية والنهاية (۱۵۸/۷) .

۲- الشعر والشعراء لابن قتيبة (۶۵۳/۲) .

۳- الطبقات (۷۰/۳)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۱ .

۴- تاريخ خليفة ص ۱۷۴ .

۵- انساب الاشراف (۵۶۴/۱)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۲ .

ئيبين زوبير له مهككه وتارى ده داو ده يگوت: له و پوژده دا سيژده برينم تيبون، من نيمړو ده ست له سر نه وجي برينانه داده نيم، نوميده وارم له باشتريني كرده وه كانم بن.

ليړه دا هه لويستى ئيبين زوبير له بهرام بهر عوسمان دا پوون ده بيتته وه، كه عوسمان به پيشه وای خوى داده نى، ده ستريزكارانى سهرى به تاوانبار ده زانى، پيى وايه شه پر كړدن له دثيان باشتريني كرده وه يه به لای خوداوه، ليړه وه تيده گهين: بهرگر كړدن له دوسته سالحه كانى خوداو پاريزگار كړدن گيان و مال و ناموسيان و پشستيو اني كړدن يان له كرده وه هره چا كه كان ده ژميرين پوگي پړانى ئيبين زوبير له بهرگر كړدن عوسمان بايه خى تايبه تى خوى هه بووه، كار به وه گه يشتووه عوسمان ده يكا ته نه ميري پاسه وانه كانى له پوژي گه مارو داند، عوسمان گوتى: (كى له سهره تى فرمانه كانى من جيپه جى بكات، باگو پړايه ل و فرمانه ردارى ئيبين زوبير بيت).^۲

له گيړانه وه يه كى تر دا هاتووه: عوسمان فرمانى به ئيبين زوبير كړد پيشنويزى بؤ دانيشتوانى نيو ماله كى بكات، نه ویش له و پوژانه داو له نيو هولى خانوه كه دا پيشنويزى بؤ كړدن.^۲

۶ - له جهنگي (جهمل) ۱۸:

ئيبين زوبير له و پوژده دا پياده بوو، نوزده برينى تى كهوت، له گه ل ماليكى كوپى حاريسى كوپى نه شتهر كه و ته زورانبازي، ماليك ئيبين زوبيرى له زه ويدا، به لام نه يه يشت له سهرى پاست بيتته وه و توند ناميزى گرت، هاواري كړد ماليك بكوژن به منيښه وه^۱، دواى هينان وبردنيكى زورى به كتر ناچار يه كتر يان بهرداو ماليك به ئيبين زوبير نه ويرا.

۱- الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي .

۲- الطبقات (۷۰/۳) .

۳- الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۴۲ .

۴- البداية والنهاية (۱۹۶/۱۱) .

گوتراوه: ئه و پۆژه چل و چه ند برینیکی تی ببوو و خه لئانی خوین ببوو و لاشه که ی له نێو کوژراواندا دۆزرایه وه، که بینیان خه ریکی گیانه لا بوو، به لام نه مرد، عائیشه ع ده هه زار دره می موژدانه دا به و که سه ی هه وائی مانی عبدالله ی بۆ هیناو سوژده ی شوکری بر دو سوپاسی خودای کرد، عائیشه عبدالله ی خوارزای زۆر خوش ده ویست و پۆزو حورمه تی بۆ هه بوو، عوپوه ی کوپی زویئر ده لئ: عائیشه ع دوا ی پیغه مبه ری خودا ﷻ نه بوبه کری بابی ﷻ که سی تری به نه ندازه ی عبدالله ی کوپی زویئر خوش نه ده ویست، هه روه ها باو کم و عائیشه به نه ندازه یه ک نزایان بۆ عبدالله ده کرد که به و شیوه یه بۆ که سیکی تر له بهر خودا نه ده پاپانه وه.^۱

۷ — جیهاد و تیکۆشانی له سه رده می معاویه دا ﷺ:

که (معاویه ی کوپی هه دیج) کاروباری نه فریقیای که وته به رده ست، عبدالله ی کوپی زویئر ده سستی به هیزی ئه و بوو له جیهاد و فه تح کردن دا، معاویه ی کوپی هه دیج سالی ۴۱ ک به سوپایه کی ده هه زاریه وه به پیکه وت و (بتررت) ی فه تح کرد، سالی ۴۵ ک چوو ه نێو (قهیره وان) ه وه و سهریه سه ربازیه کانی له ولاتدا بلاو کردنه وه، عبدالله ی کوپی زویئری به ره و (سوسه) نارد و نه ویش فه تحی کرد^۲، هه روه ها عبدالله ی کوپی زویئر له گه ل ژماره یه کی به رچاو له هاوه لان وه ک نه بو نه ییوبی نه نساری و حوسینی کوپی عه لی و عبدالله ی کوپی عومه رو ئین عه بباس و که سانی تریش له گه ل سوپایه ک به سه رکردایه تی یه زیدی کوپی معاویه به ره و قوسه نتینیه به پیکه وت.^۳

۱ — البدايات والنهاية (۱۹۷/۱) .

۲ — للبيان المغرب (۱۷، ۱۶/۱)، عبدالله بن الزبير، محمود شاکر ص ۴۳ .

۳ — تاريخ الطبري (۱۴۸/۶)، عبدالله بن الزبير لمحمود شاکر ص ۴۳ .

بەشی سیهەم

بزووتنه وهی عبداللهی کوری زویبەر له سهردهمی یهزیدی کوری معاویه .

یه کهم : به یه تی یهزید .

کاتیك معاویه مرد یهزید له وی نه بوو، که هاته وه نیژا بوو، به ره و نه و شوینه ی
باوکی لی نیژا بوو پوشت، نوژی جه نازه ی له سه ر کردو موسلمانانی له دوا بوو و
چوا (الله اکبر) ی کرد .^۱

پاشان سوار بوو و چوو نه یو شار، جاپیدا خه لك كۆبیته وه و نوژی ده کریت، ئینجا
چوو نه یو كۆشکی (خه زپا) که باوکی دروستی کرد، خۆی شوست و به رگیکی
به نرخی پاراوه ی پۆشی، ئینجا هاته ده رو یه کهم و تازی بۆ جه ماوه ر خوینده وه
وه كه ئەمیری ئیمانداران، دوا ی سوپاس و ستایشی خودا، گوئی : ئە ی خه لکینه
معاویه به نده یه ك بوو له به نده بچوکه کانی خودا، خودا نازو نیعمه تی خۆی
به سه ردا پشت و پاشان بۆ لای خۆی برده وه، نه و له وانه ی دوا ی خۆی دین باشت
بوو، له خوارتره له وانی پیش خۆی، پیش خودا ناکه وم و ستایشی معاویه ناکه م،
چونکه خۆی چاکتری ده ناسی، نه گه ر لی ی خۆش بیست له نه نجامی به زه یی
خۆیه تی، نه گه ر سزاشی بدات نه و به هۆی تاوانی معاویه خۆیه تی، من دوا ی نه و
کاروبارم که و ته ده ست، له سه ر هیچ داواکاریه ك قه لس نابم، هیچ زیده پۆیی یه کیش
له که س قبول ناکه م، خودا ویستی له سه ر شتیك ببی ده بی ببی، هه روه ها گوئی :
معاویه له نیو ده ریادا جهنگی پیی ده کردن، من که س نابمه ده ریاهه بۆ جهنگ،
معاویه ده یبرده نیو خاکی پۆمه وه، من ناتانبه م بۆ نه وی، معاویه مالی لی ده کردن

بەسى يەك، من دەلئېم با ھەمووى بۇ خۇتان بى) ئىنجا خەك - ى ئەوى - بىلەن
لېكردو كەسيان لەئەو بە لەپىشتەر نەدەزانى.^۱

يەزىد لەم وتارەيدا: ئەو سىياسەتەى كە بېرىداو ھەپتە ۋە پابەند بىت لەماو ھە
ھوكمچانى خۇيدا خىستى ھەو، بەم سىياسەتەى توانى خەلگى شام بۇ لاي خۇي
پاكىشى، زۆرىنەى ئۆمەتەش لەسەر بەيەتدان بەيەزىد كۆك بوون.

بەواتايەكى تر: دوا بەدواى مردنى باوكى بەيەت بۇ يەزىد نوپىكرايەو، جگە
لەھوسىنى كوپى ھەلى و عبداللەى كوپى زوبېر ﷺ كەسى تر - لەھاو ھەلان -
دزايەتى نەكرد.^۲

ھەريەك لەم دوو - ھاو ھەگور - انە شتى خۇيان لەگەل يەزىد ھەبوو، بەئىزنى
خوداى بەرزو مەزن لەمەو دوا دەبىنەن چىو.

بەلام تەواى ھاو ھەلان لەپىناوى يەكبونى وشەو بېيارو پاراستنى يەككىتى
ئۆمەت و بەرگرتن لەفەتنە و ئازا ھەيەتەيان بەيەزىددا، لەئىو ئەو ھاو ھەلانەدا
عبداللەى كوپى ھەبباس و عبداللەى كوپى ھەمەرو مەھەمەدى كوپى ھەنەفىيە بەر
چاودەكەون.^۳

خەلگى شام و عىراق و ولاتانى تەرىش بەيەتەياندا، بەلام ولاتى حىجاز
بەپىشەوايەتى ھوسىنى كوپى ھەلى و عبداللەى كوپى زوبېر لەدزى يەزىد پراو ھەستا.
ھەندىك ھۆنراو ھەبارەت بەيەتەى يەزىد:

ھۆنراو ھەلى عبداللەى كوپى ھەمام لەيەك كاتدا سەرەخۇشى بابى لى دەكاو
پىرۇزبايى لەخۇشى دەكات:

إصبر يزید فقد فارقت ذامقة واشکر حُبَاء الذی بالملک حاباکا
لأرزء أعظم فی الأقوام نعلمه کما رزئت ولأعقبى کعقباکا

۱- البدایة والنهاية (۱۱/۴۶۰).

۲- البدایة والنهاية (۱۱/۴۶۷)، العالم الاسلامى فى العصر الأموى ص ۱۳۰.

۳- العالم الاسلامى فى العصر الأموى ص ۱۳۰.

أصبحت راعي أهل الدين كلهم فأنت ترعاهم واللة يرعاك
وفي معاوية الباقي لنا خلف إذا نعت ولا نسمع بمنعاك.^١

یه‌زید دوا‌ی بابی له‌په‌جه‌بی ٦٠ك ده‌سه‌لاتی گرت‌ه ده‌ست و ٦٨ك به‌مردنی کۆتایی به‌ده‌سه‌لاتی هات یه‌زید کاربه‌ده‌سته‌کانی سه‌رده‌می فه‌رمان‌په‌وايه‌تی باوکی له‌سه‌ر پۆسته‌کانی خۆیان هێشته‌وه، ئه‌میر (مدینه) وه‌لیدی کوپی عوتبه‌ی کوپی ئه‌بو سوفیان بوو، ئه‌میر (مکه) عه‌مری کوپی سه‌عیدی کوپی عاس بوو، ئه‌میر (کوفه) نوعمانی کوپی به‌شیر بوو، ئه‌میر (بصره) عبدالله‌ی کوپی زیاد بوو.^٢

یه‌زید کاری خۆی له‌سه‌ر ئه‌و که‌سانه‌ چ‌رک‌ده‌وه که له‌ژیانی باوکیدا به‌یعه‌تیان پێ نه‌دابوو، گرنگ‌ترینیان حوسینی کوپی عه‌لی بوو له‌ (مدینه)؛ بۆیه نامه‌یه‌کی بۆ وه‌لیدی کوپی عوتبه‌ی ئه‌میری مه‌دینه ناردو هه‌واڵی مردنی باوکی تێدا پاگه‌یاند بوو؛ ده‌قی نامه‌که‌ ئاوا بوو: بسم الله الرحمن الرحيم: له‌یه‌زیدی ئه‌میری ئیمانداران بۆ وه‌لیدی کوپی عوتبه‌، دوا‌ی ئه‌مه: معاویه به‌نده‌یه‌کی نێو به‌نده‌کانی خودا بوو، خودا پێزی لێناو کردی به‌خه‌لیفه‌، هه‌لی بۆ په‌خساندو ده‌سه‌لاتی پێدا، به‌قه‌ده‌ری خودا ژیاو به‌ئه‌جه‌ل مرد، خودا به‌زه‌یی له‌گه‌ڵ بنوینی، به‌ستایش‌کراوی ژیاو له‌سه‌ر چاکه‌و پارێزگاری مرد، والس‌لام.^٣

وه‌لیدی کوپی عوتبه‌ی کوپی ئه‌بو‌سوفیان: له‌به‌رامبه‌ر حوسینی کوپی عه‌لی و عبدالله‌ی کوپی زوبیر نه‌رمونیان و ئاسانکار بوو و تۆبزی لێنه‌کردن به‌یعه‌ت به‌یه‌زید بده‌ن؛ چونکه وه‌لید پیاویك بوو سه‌زی له‌ لێبوردن بوو، به‌به‌زه‌یی و خاوه‌ن شه‌هامه‌ت و به‌خشنده‌ بوو^٤، ژۆر له‌سزاو تۆله‌ی خودا ده‌ترسا؛ له‌به‌ر ئه‌مه‌ په‌نا‌ی نه‌برده به‌ر به‌ند‌کردن یان کوشتنی حوسین، ئه‌و ده‌یگوت: سویند به‌خودا: سه‌ز ناکه‌م حوسین بکوژم، ئه‌گه‌ر هه‌موو ماله‌ی دنیا خۆری به‌یانی له‌سه‌ری هه‌لاتبێ

١- الشعر والشعراء لابن قتيبة (٦٥٢/٢).

٢- البداية والنهاية (٤٦٧/١١).

٣- هه‌مان سه‌رچاوه‌.

٤- الأخبار الطوال ص ٢٢٨، یزید بن معاویه للعقيلي ص ٢٨.

٥- تاریخ خليفة ص ٢٢٢، یزید بن معاویه ص ٢٨.

ويەسەرىدا ئاۋا بوۋىسى ھى من بى، سبحان الله! حوسىن بكوژم ھەر لەسەر ئەۋە دەلى: بەيەت نادەم! بەخودا باۋەر ئاكام كەسىك حىسابى خويىنى حوسىنى لەگەل بىكرىت لەلەي خوداى گەۋرە لەقىامەت تاتەرازوۋ - ى خراپەكانى - سوك بىت. مەپوان گوتى: ئەگەر ئەمە پاي خۆت بى بەپاستى پىكاۋەتە وىكارت دروستە.^۱

يەكەم بلىسەى ئاگرى شەپوفىتنە - ى نىو خۆ - كە لەنىو موسلماناندا ھەلايسا، بەھۆى پۇد بوۋىنى يەزىد بوۋ لەسەر ۋەرگرتنى بەيەت لەحوسىن وئىبن زويىر، ھەر يەكەيان بۆى دەرکەوت: ئەگەر بەيەت نەدا ئەۋا دەبىتتە قەربانى ھەۋا بىرە ھەلە شەكەى يەزىدو شىرى پىشتىوانانى خەلىفەى تازەى لەبەرامبەردا لەدۆى پاست كراۋەتەۋە؛ بۆيە ھەردوكان - مەدىنەيان بەجىھىشت و - پەنايان بەخودا گرت و تەمانيان لە مەككەى پىرۆزو بەيتولھەپام گرت.

يەزىد كاتىك كاربەدەستەكانى باۋكى بەسەر وىلايەتەكانەۋە جىگىر كىرنەۋە ئەمە كارىكى باش بوۋ بۆ ئارامبوۋى كاروبار تىياند، بەلام زىرەكەكەى خىانەتى لەگەل كىردو توۋشى ھەلەى گەۋرەى كىرد، كاتىك سوۋر بوۋى خۆى پاگەياند بۆ بەزۆرى بەيەتدانى حوسىن وئىبن زويىر، ئەم شىۋازە داۋايەى ھەپشەى پىۋە بوۋ، ھەپشەى تۆقاندن و كوشتن، ھەردوكان بۆيان دەرکەوت: مانەۋەيان لەزىر دەسەلاتى ھوكمرانى يەزىددا بەترس و تۆقاندن تۆق دراۋە، بۆيە بىريان لەجىگەى ئەمان وزەمان كىردەۋە، ئەم ئەمان زەمانەشيان نەدۆزىۋە تەنھا لەپى ى چەكداركىرنى لايەنگرەكانىانەۋە نەبى، خۆيان ۋەيزە سەربازىيەكەيان لە(مەككە) جىگىر كىرد كەبۆ يەزىد ويارىدەدارانى قوپس و گران دەكەۋى دەستى بيانگاتى، ئەۋان لەپەنا مالى خودا جىگىر بوۋن، كە خودا دەرپارەى فەرمانويەتى: ﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا﴾ آل عمران: ۹۷.

ئەم خەپ بوۋنەۋەۋ خۆ پىچەككىرنە ھىچ بەرھەمىكى لى نەكەۋتەۋە جگە لە لەدەستدانى زىيان وگىيانى ھەزاران موسلمان، لەسەروى ھەموۋشيانەۋە حوسىنى

کوری عەلی عليه السلام کە لە کەریە لا لە لایەن تاقمێکی سته مکاری نیو سوپای یەزید شەهید کرا.^١

ئەمە هەمووی لە ئەنجامی هەڵکەیی یەزید بوو، ژیا نی - حوکمرانی - بەمە دەستی پێکردو لە گەلیدا مایەو وە تا ئەو پۆژە ی تێیدا مرد، نەیتوانی لێ ی دەرباز بێت، گەورە ی زنجیرە ی غەلە تەکانی خەلیفە پۆژ بە پۆژ درێژ تر دەبوو، لە گەل زۆر بوونی کاروبارە کان غەلە تەکان گەورە تر دەبوون، گوریسی گرتە کان گرییان زیاتر دەبوو، کە خەریکی چارە سەری کێشە یە ک دەبوو، کێشە یە کی گەورە تر و سامناکتری بۆ دەهاتە پێشەو وە، سەرەتای کێشە کان بە سوور بوونی یەزید لە سەر بە تۆبزی بە یە تەدانی حوسین و ئیبن زویبەر دەستی پێکرد، ئینجا سەری کێشا بۆ دروستبوونی بەرە یە کی بەرە لستکارو ئامادە بۆ کوشتار، لە وێشەو و بەرە و کارە ساتی کەریە لا، کارە ساتی کوژدانی کوری کچی پێغەمبەری خودا ﷺ، ئینجا توپە بوونی موسلمانان و راگە یاندنی ئیبن زویبەر بۆ دەرچوونی لە دژی خەلیفە، ئەم توپە بوون و دوژمنکاریە درێژە ی کێشاو کارە ساتی (حەرە ی) لێکە و تەو وە، دەم و چاوو پەنگو پووی خەلیفە لە بەر چاوو دلی موسلمانان بێزار، پاش کە مێک دوا ی ئەم پوداوانە دەمری، خەونی معاویە دەر بارە ی وە لی عەه دە کە ی چی بە سەر هات؟.

بە پێ ی زۆرینە ی بۆ چوونە کان، یەزید لە بەر چە ند هۆ یە ک کە و تە نیو تە لێ ی ئەو هە لێ زە قانە وە، وە ک: نە بوونی پاو یژگاری داناو زانا لە دە وەرە ی و کە می تە مە نی و کە می شارە زایی و بە هە مان شیو ه یەزید عە قلی بابی نە بوو و ئەو ئیرادە بە هیژە شی نە بوو ب توائی کێشە کان بە ناشتی و بی ئاژا وە چارە سەر بکات.

نه و كارساتانه ي له سرده مي يه زيدا پوياندا

كوژراني حوسين عليه السلام، پوداوي (حرة) له مه دينه، كه مارژداني مه ككه به مه به ستي ليداني ئين زويتر.

يه زيد مؤريكي ره شي به سرده مي حوكمراني خوځيه وه نوساند، به مه مو ئاوي ده ريكان لاناچيت، ئاوي زولالي پوباره كانيش ناتواني تالاييه كه ي بگړن.^۱
نه هلي سوننه و جه ماعه به يعه تي يه زيد به دروست داده نين، به لام دوو په خنه يان لي گرتووه:

۱ — معاويه بيدعه يه كي نو ي داهينا له خيلافه تدا:

نه ويش گراستنه وه ي نه و پړسته له بابا وه بړ كوپو له كوپه وه بړ نه وه و نه تيجه، دواي نه وه ي دياريكردني خليفه به ده ست نه هلي شورپا بوو و حيساب بړ نزيكايه تي و خزمایه تي نه ده كرا چ جاي بړ كوپا، ليره دا نه هلي سوننه و جه ماعه نه م ياسا نو ي به - ياساي ميراتگري له خيلافه دا - په ت ده كه نه وه به بي پوانين بړ جوړي كه سه كه.

۲ — نه روانگه ي نه هلي سوننه و جه ماعه وه:

نه و كاته ي معاويه (يزيد) ي كرده وه لي عهد، خه لكاني له پيشترو باشترو هه بوون له يه زيد وهك: ئين عومر وئين زويتر و حوسين و كه ساني تريش.^۲

به لام له پوانگه ي شيعه: ده بي ئيمامه ت يان خيلافه ت ته نها له عه لي وړله و نه وه كاني بي، نه و په خنه له خودي به يعه تي يه زيد ناگرن، به لكو په خنه يان پوي له هر به يعه تي كه بړ غه يري عه لي وړله كاني ده به ستر، په خنه له به يعه تي نه بو به كرو عومرو عوسمان و معاويه ده گرن؛ چونكه پتيان وايه نه م مافه به (نص) بړ

۱ — الامويون بين المشرق والمغرب (۱/۱۹۹)، بتصرف كبير .

۲ — حقبه من التاريخ ص ۱۲۴ .

عەلى وپۇلەكانى چەسپاۋە، تاكۇتايى دىنيا ھەر ئاۋا دەمىنىتتەۋە.^۱
لەكتىبى (عن أمير المؤمنين علي بن أبي طالب) دا (بىرۋاھەپرى شىيە بۇ
ئىمامەت) م لىكداۋەتەۋە بى بىۋەرۋكى ئەم دەۋاىەم دەرخستۋە.

دوۋەم: بزوتتەۋەى عبداللاھى كوپى زوبىر لەسەردەمى يەزىدا:
ئىبن زوبىر ﷺ بىرپارىدا بەيەت بەيەزىد نەداۋ بچىت لەمەككە ئام بگرىت.

۱ - ھۇكارەكانى ھەلىزاردىنى (مەككە):

ژمارەيەك ھۇكاراۋايان لەئىبن زوبىر كرد (مەككە) بەگونجاۋترىن شوپىن دابىنى
ۋىيكاتە پەناگاۋ ئارامگاى خۇى: گرنگترىنى ئەۋ ھۇيانە:

۱ - لەقۇناغى ئىستادا ھەرىمى (مەككە) بەپىچەۋانەى ھەرىمەكانى تر لەبارترىن
ھەرىمە بگرىتە پەناگا: (عىراق) بە ھەردوك شارەكەيەۋە (كوفەۋ بەسپە)
دانىشتۋانەكەيان جىگەى پشت پى بەستن نىن وپۇ دالەدانى ھەر سەركردەيەكى
بەرەلىستكارى دەسەلاتى بەنى ئومەييە، ئەۋەى بەسەر حوسىنىيان ھىنا باشترىن
بەلگەى ئەم قەسەيە مانە، ئىبن زوبىر بەباشى لەمە ھالى ببو، ئەم ھالى بوۋنەشى
لەكاتى ئامۇزگارەكانى دەردەكەۋىت بۇ حوسىنى كوپى عەلى، كاتىك پىى گوت:
مەچۇ بۇ عىراق.^۲

پىى گوت: بۇ كوى دەچى؟! بۇ لاي گەلىك باۋكتيان كوشت وتانەۋ تەشەريان
لەبراكەت دەدا؟!.

(مىسرو يەمەن) يش: لە گۇرەپانى پوداۋەكان دوربوون، ئەمە لەلايەك، لەلايەكى
ترىشەۋە لەم دوۋ ھەرىمەدا پشتىۋان ولايەنگرى ئىبن زوبىر دەست نەدەكەۋتن.
(شام) يش - ۋەك زانراۋە پايتەخت وقەلاى ئومەۋيەكانە.

۲ - (مەككە) - بەھۇى بوۋنى مالى خودا لەۋىدا - ولاتىكى ھەرامەۋ دروست نىە
خوینپىزى تىدا بگرىت، ئەمە كەفيلە بۇ پاراستنى كەسانىك بيانەۋى بىكەنە

په ناگهي ځويان وځوي پي له كوشتن دهر ياز بكن، مه گهر كه سيك تاواننيكي واي
 كردي واجب بي بكوژي ته وه تيايدا، بير كردنه وه له به كار هيناني هيز به لاني كه مه وه
 ده بي وهك دواچاره سر بكريت بؤ نه و حوكمه تايبه تيه .

٣ - (مه ككه) پريزو حورمهت وپيروي تايبه تي ځوي هيه له نيو دل وده رووني
 موسلماناندا؛ له بهر نه وه ههركه سيك بيه وي بي پري به رامبه ر بنويي وزيانيكي پي
 بگيه ني پوي به پوي بهر هه رلستكاريه كي توند ده بيته وه له لايه نه ووي
 موسلمانانه وه .

ئين زوبير زوري سوود له م خاله وه رگرت.

٤ - سالانه له وه رزي (حه ج) دا هه زاران موسلمان له ولاته جوړاو جوړه كاندا پو
 له (مه ككه) ده كهن، كه ده تواني له م وه رزه دا پاي گشتي كاري له سر بكريت و
 ناراسته بكريت، نه مه ش جگه له هه ريميكي وهك (مه ككه) له هيچ هه ريميكي تر
 دهسته بهر ناكريت.

٥ - مه ككه له دوي كڅي پيغه مبهري خواد ﷺ هاوه لاني، سياست و حوكماني
 تيډا نه گيږدرا بوو، حوكماني نوم وپيش له مه ككه دا بي هيز بوو.

٦ - له كڅ تاييدا: بزوتنه وه كه ئين زوبير په يوه ست بوو به زورينه څه لكي
 مه دينه، كه هاو هه لويستي ئين زوبير بوون له دڙايه تيكردني حوكومه تي به ني
 نوم ييه، كه واته واگونجاوه ئين زوبير له مه دينه نزيك بيت وپشتيواني
 دانيسنه كه شي بؤ ځوي مسوگر بكات و زو زووش په يوه نديان پيوه بكات.^١

ب - هوكاره كاني دهرچووني ئين زوبير و هاوه لاني؛

نامانچ له دهرچووني ئين زوبير ﷺ و نه وانه څه له گه ليډا بوون - كه له نيوياندا
 ژماره يه كه هاوه ل و تايبي هه بوون وهك (ميسوهري كوي مه خپه مه و عبدالله
 كوي سه فوان و موسعه بي كوي عبدالرحمن ي كوي عوف و ژماره يه كي تر

لەپێزدارانێ ئه‌و سه‌رده‌مه - گۆڕینی واقیع بوو به‌شیر، واقعیك كه‌خیلافه‌ت وحوكمراڤانی تیدا چوو بووه‌ قوناغی پاشایه‌تی ومیراتگری، هه‌والگه‌لیکی زۆریش ده‌رباره‌ی یه‌زید بلاو ببوونه‌وه كه‌ په‌نگوپوی خه‌لیفه‌ی ئومه‌ویانی له‌شام به‌ناشیرین نیشان ده‌دا.

لیره‌دا پتیوسته‌ تۆ بگه‌ین: ئیبن زوبیر له‌به‌ر خودا راپه‌ری، نه‌ك بۆ شتیکی تر، خه‌لكانیکی وه‌ك (مه‌حه‌مه‌د ماهر حماده‌) ده‌لێن گوایه‌: له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌دا بزوتنه‌وه‌كه‌ی ئیبن زوبیر له‌تیكه‌له‌یه‌کی چهند په‌گه‌زی سه‌ر سوپه‌ینه‌ر پێكهاتبوو، ئه‌وا هه‌وای كه‌له‌و پق وکینه‌ی دل هه‌لی ده‌سوپاند، كه‌له‌كه‌سایه‌تی وده‌روونی ئیبن زوبیردا خۆیان ده‌نواند.^١

بێگومان ئامانجی بزوتنه‌وه‌كه‌ی: گێڕانه‌وه‌ی ئۆمه‌ه‌ت بوو بۆ ژیاڤانی شوپراو پراوێژو، له‌لایه‌ن باشتیریڤ ئه‌ندامه‌كانیه‌وه‌ حوكمراڤانی بكریت، ده‌ترسا جێنشینایه‌تی ببێته‌ پاشایه‌تی؛ بۆیه‌ به‌لایه‌وه‌ به‌كارهێڤانی هێز له‌لایه‌وه‌ خراپه‌دا له‌خودای نزیک ده‌كاته‌وه‌و سنوړیکیش بۆ گواستنه‌وه‌ی سیسته‌می جێنشینایه‌تی به‌ره‌و سیسته‌می پاشایه‌تی داده‌نێت، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌ بوو تا (یه‌زید) نه‌مرد بانگه‌شه‌ی به‌یه‌تی بۆ خۆی نه‌کرد.^٢

ئیبن زوبیر وتاری ده‌داو ده‌یگوت: سوێڤد به‌خودا، جگه‌ له‌ چاكسازی و هه‌ستاندنه‌وه‌ی هه‌ق چی ترم ناوی، من نامه‌وی مال كۆكه‌مه‌وه‌و به‌سه‌مه‌نڤه‌ی بكه‌م.^٣

ده‌یگوت: خودایه‌ گه‌یشتن به‌تۆم پێخۆشه‌، تۆش گه‌یشتن به‌منت لاخۆش بی، شه‌پم له‌گه‌ڵ دوزمڤنی تۆ كرده‌وه‌، تۆش پاداشتی موجاهیدانم پێ ببه‌خشه‌، عبدالله‌ی كورپی سه‌فوانی كورپی ئومه‌ییه‌ به‌ ئیبن زوبیری ده‌گوت: وه‌للاه‌ی من به‌هاوشانی تۆ نه‌جه‌نگاوم ته‌نها له‌پێڤناوی دینه‌كه‌مدا نه‌بووی.^٤

١- الوثائق السياسية للجزيرة العربية ص ١٨ .

٢- الطبقات (١٤٧/٥) .

٣- أنساب الأشراف (٣١٥/١) .

٤- تاريخ ابن عساکر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير والأمويون ص ٦٧ .

٥- أخبار مكة للفاکهي (٣٦٤/٢) .

لەمبارەو هە گێرانهو هە زۆرو پاست هەن، دەکرێ بیانکەینە بەلگە بۆ هەقانیەتی بزوتنەو هەکە ی ئێین زويير، لەلایەکی ترهوه دانیشتیوانی (هەدینە) پێیان وابوو ئەم بزوتنەو هە جیهاد کردنە لەپێناوی خودادا.^١

دەرچوونی حوسینی کورپی عەلی و عبداللهی کورپی زويير ئەهلی (حوپپە) ﷺ - لە پێناوی گێرانهو هە شوپادا بوو، بەپێی ئەم بەلگە شەریعە:

١ - بەرگریکردن لەو مافە ی خودا پێیداو:

٢ - زەوتکردنی حوکمرانی خراپە و ستمە و واجبە نەهێلێ.

٣ - دەستگرتن بەسوونەت و پێبازی خەلیفە پاشیدەکان لەبەروای خيلافەت و حوکمرانیدا.^٢

چەند شتیك بوونە هاریکار بۆ هێنانەدی ئامانجەکانی ئێین زويير و کۆبوونەو هە خەلک لەدەورە ی، لەوانە:

کاردانەو هە کارەساتی کەرەبەلا، خراپنامە ی میژووی ژیا نی یەزید، تالۆکە کردنی یەزید لەلابردنی والیەکانی ولاتی حیجاز لەسەر پۆستەکانیان، حیجازیک کەمەلەبەندی قورپسای سیاسی بوو لە سەردەمی پێغەمبەر و خەلیفە پاشیدەکان.^٣

ج - هەولە ناشتی یەکانی یەزید بۆ گێرانهو هە ی ئێین زويير:

ئێین زويير زۆری بەگویی حوسین دا خویند تا دەرەچیی بۆ کوفە، پێی ی گوت: بۆ کوی دەچی؟!، بۆ لای گەلێک دەپۆی باوکتیان کوشت و براکەتیان بەر تانەو تەشەر دەدا؟!.^٤

ئەم هۆشداریه ی دا بەحوسین؛ چونکە هەستی پێکردبوو حوسین دەکەوێتە حالەتیکی ترسناکەو هە، دەشیزانی ئەگەر حوسین لەعیراق تووشی لەنیو چوون ببێ،

١- عبدالله بن الزبير والأمويون ص ٦٧ .

٢- الحرية أو الطوفان ص ١٢٤، ١٢٥ .

٣- عبدالله بن الزبير .د.شهادة الناطور ص ٩٦-٩٨ .

٤- مصنف بن أبي شيبة (١٥-١٩) بسند حسن .

ئەوا ئەنجامەکان بەدژی ئەو دەشکێتەو و خۆی - واتە ئێبن زوبیر - لەمەیداندا تاک دەبێتەو و بەئاسانی کۆتایی بەئەویش دەهێنرێ؛ لەبەر ئەمە زۆری هەولدا: حوسێن هەست بەگرنگی جینگە و پێگە و پێژو پایەیی خۆی بکات - لەحیجازدا - ئەگەر لەمەککە بمێنێتەو هەموو دانیشتوان لەسەرۆکی هەموشیانەو ئێبن زوبیر قەدری تەواوی دەگرن و پشتیوانی دەکەن، بۆیە زۆر دلێرانە و بوێرانە پای خۆی بۆدەرپێ و کوتی:

ئەگەر دەتەوی لێرهەسی لێرهە بمێنەو و مەپۆ، ببە براگەورەو ئەمیرمان، پشتگیری و هاریکاری تەواوت دەکەین، دڵسۆزیت بۆ دەنوین و بەیعتت پێ دەدەین.^١

دیاره ئێبن زوبیر لەپوانگەی ئەو: حوسێن خاوەن پلەو پایەو جینگای تایبەتە لای موسڵمانان و پێژو ستایشیکی بێ ئەندازەیی هەیه و کەس لەم بوارەدا پێی ناگات؛ ئەوا دەیهوێت سەرکردایەتی گشتی بەدەست حوسێنەو بێت، لەلایەکی ترەو بەحوکمی ئەوێ خۆی خاوەن بەشیکی باشە لەبەشداریکردنی هێرشێ سەربازی سەرکەوتوانەیی گۆرەپانی جیهادو فەتحی ئیسلامی، پێی باشە نەخشەو پیلانی پووبەپوو بوونەوێ لەبەرەبەر یەزیدی کوپی معاویە بەدەست خۆیهو بێت.

ئێبن زوبیر پێی چاک بوو و لاتێ حیجاز بکاتە مەلەبەندی وەرچەرخان و پەلهاویشتنی بزوتنەوێ بەرەلستکاری؛ چونکە دانیشتوانەکی پاستگۆ - یەو خاوەن بەلێنەو خودا پەرست و چاکە خاوەن زانایانی هاوێ و شوێنکەوتوو گەورەکانی لێن و، بوونی هەردوک حەرەمی (مەککەو مەدینە)ش پێژو پێگەی تایبەتی خۆیان لەنێو دلو دەروونی موسڵماناندا هەیه، کەواتە ئەگەر دەسەلاتی تەواویان بەسەر حیجازدا پەخشبوو، ئەوا بزوتنەوێ کەیان چەندین هەنگاوی گەورە دەهاوی بۆ هەریمەکانی تری جیهانی ئیسلامی، کاتیکیش موسڵمانان بۆ حەج و عومرە هاتنە حیجاز بێگومان هەوالی هەردوک بەرەلستکار (حوسێن و عبدالله) و چینگەو پێگەیی ئایینی و سیاسی و کۆمەلایەتی ئەوان دەگەیهنن بەخەلکی

ھەرىمەكانيان، ئەمەش سەردەكىشى بۇ سرنج پاكىشانى دانىشتوانى ھەرىمەكان و
 زۆر بوونى پىشتىوانانان.

كاتىك حوسىن ﷺ بەرەو كوفە پۇشت ولە پۇزى عاشوپاى ۶۱ ك لەكەربەلا كوژرا،
 ئەم كارەساتە كارىگەرى گەرەى لەسەر ئىبن زوبىيرو بزوتنەو ەكەى دروستكر،
 ئەو شتەى ئىبن زوبىر لى دەرترسا - لەخۇ تەنھا كرنى ئومەو ەكان بەئەو ە -
 ھاتەدى، پاشان ئەو كەسەى پۇزو چىگەو پىگەى بۇ بزوتنەو ەكە زۆر كر دىبوو
 كوژرا، لەگەل ئەمەشدا كەس ورتەى لىنەھات وبۇ حوسىن نەجۇشاو لەدزى
 ئومەو ەكان پانەپەى.^۱

لەوانەى ئەم تاكبوونەو ەى ئىبن زوبىر لە گۇرەپانى دۇايەتى دا وای لەئىبن
 خەلدون كر دىبى بلى: كەس لە دۇايەتىكر دى ئەم پەيمانە - ى جەماو ەرى موسلمانان
 لەسەرى يەكەنگ بوو - نەمايەو ە جگە لەئىبن زوبىر، شاز بوونى بەرەلستكارىش
 شتىكى زانراو ە.^۲

ئىبن زوبىر ەستى بەھەلۆستە مەترسىدارەكەى كر، بەلام ەولیدا سوود لە
 ەموو ئەو پق وكىنە وەرىگىرت كە لەدل و دەروونى موسلمانان لەدزى ئومەو ەكان
 لەسوئى كۆژرانى حوسىن پەنگى خواردۆتەو ە.^۳

۱ - يەكەمىن ەىرشى پاشكاوى ئىبن زوبىر لەدزى يەزىد: ئەو كاتە بوو ەوالى
 كۆژرانى حوسىن ﷺ ى بىست، ەستايە سەر پى ولەنئو ئاپوپاى جەماو ەردا و
 تارىكى كارىگەرى خويندەو ە، پەرۇشى خۇى بۇ حوسىن دەرپى، سەرزەنشتى
 بكۆژەكانى كر دى گوتى: بەخا كەسىكىان كوشتو ە؛ شەونىزى زۆرى ەبوو،
 پۇرگارى ژيانى بەپۇژوو بوو، شايانتر بوو لەئەوانە بۇ حوكمپانى، لەپىش ئەو ەو ە -
 يەزىد - بوو لە دىندارى وچاكەدا، قەسەم بەخا: قورئانخويندى بەگورانىگوتن و
 گريان لەترسى خوداى بە بالۆرەو ەيران وبەپۇژوو بوونى بەخواردنەو ەى خەمر

۱- موافق المعارضة ص ۵۱۹ .

۲- مقدمة ابن خلدون (۱/ ۴۶۵) .

۳- موافق المعارضة ص ۵۲۰ .

نه گۆرپېښوه، له جياتي دانېشتن له کړپي زېکر نه ده چووه دهشت وده رو خړۍ
مه لېاوې بؤ نيچير فسوق يلقون غيا.^۱

هه‌ست و سۆزۆ پەرۆ شېوونی نۆزی خه‌لکی حىجاز به‌گشتى بۆ حوسىنؑ پالى پتوه‌نان به‌يعه‌ت به‌ئىبن زوبىر بده‌ن^۲، ئىبن زوبىر تىبىنى کرد دانىشتوانى حىجاز دلّ وده‌رونيان پرېووه له‌داخ و په‌ق وکينه - له‌دژى ئومه‌ويه‌کان - به‌هۆى کوژراني حوسىنؑ له‌لايه‌ن نه‌وانه‌وه؛ بۆيه بانگى خه‌لکی ده‌کرد بۆ حوکمه‌تى شوپا، په‌خنه‌ى له‌يه‌زىد ده‌گرت و قسه‌ى پى ده‌گوت^۳، ده‌يگوت: (يه‌زىد ده‌خواته‌وه)، خه‌لکی لى سارد ده‌کرده‌وه، کۆبوونه‌وى به‌خه‌لکی ده‌کردو به‌دوور ودریژى خراپه‌کانى (به‌نى ئومه‌يه‌ى) بۆ باس ده‌کردن.س^۴

۲ - ههوله ناشتی بهکانی بهزید: بهزید له سه ره تادا نه یو یست کارێک بکات کێشه له گهڵ ئیبن زوبییر بکات؛ له و پێناوه دا نامه یهکی بۆ نارد، که له نۆتیدا په ریزو شوینه واری کرده وه چاکهکانی بۆ ده خاته پوو، که له ئیسلامه تیدا نه انجامیداون، ئینجا ئاگاداری دهکات له ههلاپساندنی فتیله ی فیتنه و ئاژاوه، به شیکی نامه که ئاوايه: خودات وه بیر ده خه مه وه، به خۆت دابچۆوه، تۆ یه کێکی له پیاوه به ته مه نهکانی قورپه ییش، میژوو و پێشینه یهکی باشت هه یه له کرده وه ی جواندا، چه ندین ههنگاوی راست و دروستت له بواری په رستن و فتوا دا هه لێنان، له کرده وه جوانهکانی پێشدا ت زیاد بکه، کارێک مه که کارهکانی پێشدا ت بباته وه هیه چه، وه ره نۆ ئه و باز نه ی خه لک ها تۆ ته نۆیه وه، خه لک به ره و ئاژاوه مه به، هه رامی خودا هه لال مه که، نه ویش به یه ته ی بی نه دا.

۳ - یه زید له کۆپی زوښتر توپه بوو: ئیښ زوښتر وه لامي بانگه شه که یه زیدی نه دایه وه و به یه تی نه دایه، بۆیه یه زید سویندی خوارد نابیی به یه تی ئیښ زوښتر

١- موافق المعارضة ص ٥٢٠ .

٢- أنساب الأشراف (٣٠٤/٤) .

۳۔ مہمان سہ رچاؤ۔

۴۔ اخبار مکه (۱/۲۰۱)، بسند کل رجالہ ثقات .

٥- أنساب الأشراف (٣٠٤، ٣٠٣/٤).

قبول بىكات تابه كۆت و زنجير كراوى بۆلای نه مېتن.^۱

معاويەى كوپى يەزىد زۆرى ھەولدا بابى سويندەكە بشكىننى، چونكە ئىبن زوبىرى دەناسى، كەقبول ناكات بەكۆت و پىئوھەندەوھ بىتھە لای يەزىد، معاويەى كوپى يەزىد: پىاوپكى باش و لەخواترس و خۆبە كەمزان و ئاشتىخوازو تەبا بوو و دەترسا خوينى موسلمانان بە دەستى يەكتر برېئى، (عبداللهى كوپى جەغفر) لەم بارەوھ ھاوكارى معاويەى كرد، بەلام يەزىد لەسەر پاىكەى خۆى سوور بوو.

معاويەى كوپى يەزىد لە پىئناوى خاوبونەوھى يەزىدى بابى لە ھەلوئىستە توندەكەى، ھەستا دەكەسى لە پىاوا ماقولانى ولاتى شام بەوھەند ناردە لای ئىبن زوبىر بەكۆتو پىئوھەندىكى زىوو و پۆشاكىكى بالا پۆشى چنراو لە خورى و ئاورىشم.^۲ لە گىرپانەوھەكى تردا: يەزىد زنجيرىكى زىوو كە لە پچەيەكى زىوو پىئوھەندىكى زىوى بۆ ئىبن زوبىر نارد.^۳

وھەفدەكە گەيشتە (مكة)، ئىبن عوزاتى ئەشعەرى دەستى بەقسە كردو گوتى: ئەى ئەبو بەكر! ھەرچەند بەررىزى كردەوھ جوانەكانت لەبەر چاوە؛ لەكاتى پشتىوانىت لەخەلىفەى ستەملىكراو لەپۆژانى دەورە درانى داو ئەم ھەلوئىستەت قابىلى ھەرامۆش كردن نى، بەلام يەزىدى ئەمىرى ئىمانداران تووپە بووھ لەبەرامبەر وھلام نەدانەوھى نوعمانى كوپى بەشىرى نوئىنەرى بۆ بەيەتدان، سويندى خواردووھ دەبن بەكۆتو پىئوھەندىكى سووكەوھ بىتھە لای و سويندەكەى بەرەسەر، پۆشاكىكى بەسەر دابكەو كەس كۆت و پىئوھەندەكە نابىننى، بزانە تۆ تاكە كەسىكى بەرزو بەررىزى لەلايەن ئەمىرى ئىماندارانەوھ داواكراوى، كەبە ھىچ شىئوھەك پكابەرى ئەو ناكرىت نەلە سەردارى و پاىەدارى، نە لەمال و پارەدارى دا.^۴

۴ – ئىبن زوبىر بىردەكاتەوھو پاوئىژ دەكات: ئىبن زوبىر مۆلەتى چەند پۆژىكى لەوھەفدەكە خواست تا بىربىكاتەوھو پاوئىژ بىكات، چوھ لای ئەسمانى دايكى و

۱- أنساب الأشراف (۳۰۴/۴)، أخبار مكة (۳۵۱/۲) إسناده حسن .

۲- تاريخ خليفة ص ۲۵۱ إسناده حسن، موافق المعارضة ص ۵۲۱ .

۳- الأحاد والمثاني (۴۱۶/۱) بسند صحيح لبن أبي عاصم .

۴- أنساب الأشراف (۳۰۸/۴)، موافق المعارضة ص ۵۲۳ .

داۋاكەي يەزىدى بۇ خستە پوو، گوتى: پۆلەگيان بەپىزو حورمەتەۋە بىزى وبەپىزو حورمەتەۋە بمرە، خۆت مەخە دەست(بەنى ئومەييە)ۋ گالتەت پى بكن، مردن لەم حالە باشتر.^۱

ھاۋكات لەگەل ئەمەدا، مەپوانى كوپى حەكەم عبدالعزىزى كوپى بۆلاى ئىبن زوبىر ناردو گوتى: پى ي بلى: بابم لەپىناۋى گرنگيدان بەتقو پاراستنى پىزو حورمەتت منى بۆلاى تۆ ناردوۋە، سوپىندەكەي ئەمىرى ئيمانداران بەرەسەر، تەنھا كۆتو پىۋەندىكى سادەت تىۋە دەپىچرىت ۋ پۆشاكىكى سەرتاپاى بەسەردا مەلگىشە، نابىرىت ۋكەمىك زىنگەي لىۋە دىت، ئىبن زوبىر سوپاسنامەيەكى بۇ مەپوان ناردەۋە.^۲

ئىنجا ۋەلامى ۋەفدەكەي بەنەرى دايەۋە.^۳

۵ — ھەپەشەي ۋەفد لەئىبن زوبىر ۋەلامدانەۋەي: دواى ۋەلامدانەۋەي ۋەفدەكە بەنەخىر، ئىبن زوبىر پوۋبەپوۋى ئىبن عوزاتى سەرىكى ۋەفدەكە گوتى: ۋىنەي من ۋىنەي كۆترىكى كۆترەكانى حەپەمە، ئايا تۆ ئامادەي كۆترىك لەكۆترەكانى حەپەم بكوڭى؟

گوتى: بەلى، پىزى كۆترى حەپەم چەندە؟ ھاكوپە: تىرو كەۋانەكەم بۇ بىنە، بۆى ھىنا، تىرىكى خستە نىۋ چەقى كەۋانەۋە، ئىنجا بەرەۋ كۆترىكى حەپەم پاستا، گوتى: ھۆ كۆتر: يەزىد شەپاب دەۋاتەۋە؟ بلى(بەلى)، بەخا ئەگەر ۋابلى ي تىرەكەت تى دەگرم!، ھۆ كۆتر: يەزىدى كوپى معاۋىيە لەخەلىفايەتى دەخەي ۋ لەئوممەتى محمد ﷺ جودا دەبىتەۋەۋ لەحەپەم جىنشىن دەبى تاخوڭىنت حەلالەكى؟، بەخا ئەگەر ۋابكى تىرت تىدەگرم.

ئىبن زوبىر گوتى: ھاۋار بۇ تۆ! بالندە قسە دەكا؟ گوتى: نا، بەلام خۆ تۆ قسە دەكەي، سوپىند بى بەخا بەخۆشى بى يان بەناخۆشى دەبى بەيەت بدەي، دەنا

۱- أخبار مكة(۲۰۱/۱) بسند كل رجاله ثقات .

۲- نسب قریش ص ۴۴۹، موافق المعارضة ص ۵۲۴ .

۳- موافق المعارضة ص ۵۲۴ .

نالاي نه شعريه كان له م دۆل و دهشته به شكاهوي ده بيني، نه گهر برپارماندا شهرت له گهل بكهين، توش چويه نيو (كه عبه) وه يان به سه تيدا ده پوختنين يان دهيسوتنين ئين زويير گوتي: ئايا چه په مي به يتو له پام چه لال ده كه ي؟ گوتي: نه و كه سه چه لالي ده كات له نيويدياه و له هق لاده دات وستهم ده كات.^۱

ئين زويير گوتي: به يعه تي به زيدم له نه ستو دانيه ئين عوزات گوتي: هو هوزي قوردهيش، گويتان ليبوو چي گوت، خو ئيو به يعه تتان داوه، نه وه فه رمانتان پي ده كا پاشگه ز ببنه وه.^۲

ئين زويير باسي نه نكي و كه مو كوپيه كاني به زيدي كردو گوتي: به ياني هه لده ستى سه رخوشه، ئيواره ده بيني سه رخوشه، ئينجا گوتي: نه ي ئين عوزات: من قهت به ترسنوكي له خو هه لنه ستاوم، من به پوشنايي و پينمايي په روه ردگارم به پيگادا ده پوم، من بكوژديم باشتره له وه ي تو ده يلئ ي، نه گهر به مردني ئاسايش مردم: خودا چاك ده زاني چه ندهم پيناخوشه گوناو تاوان له سه ر زه وي نه ودا نه نجام ده درين خه لكه كه ي تريش وه كو ئين زويير وه لامي وه فده كه يان دايه وه.^۳

ئينجا ئين زويير گوتي: خودايه من په نابهرى ماله كه تم^۴؛ ناسناوي خوي به (عائذ الله) واته په نابهرى خودا ده ركرد^۵، بويه دواي نه مه به (عائذ) په نابهر به ناويانگ بوو.^۶

د - هه وله جه نكيه كان له دزي ئين زويير:

۱ - هيرشي عه مري كوري زويير:

به زيد برپاريدا ده ب هيرشيكي سه ربازي بكريته سه ر ئين زوييرو به كيك له م دوو ئامانجه ي بپيكي: كوژدن وله نيو بردني، يان بگيريته وبه كوت وزنجير كراوي

۱- انساف الاشراف (۳۰۹/۴) .

۲- عيون الاخبار (۱۹۶/۱) .

۳- انساف الاشراف (۳۰۹/۴) .

۴- موافق المعارضة من ۵۲۵، نقلاً عن ابن عساكر .

۵- الإصابة (۴۹/۴) سند صحيح .

۶- تاريخ الطبري، نقلاً عن موافق المعارضة من ۵۲۵ .

و ملبه‌ستراوی به‌ئێریت و سوێنده‌که‌ی بجێته‌ سه‌ر.

له‌م ساڵه‌دا - که‌پاست وایه‌ ٦١ کۆچی بووبیی (عه‌مری کۆپی سه‌عیدی کۆپی عاص)ی والی مه‌دینه‌ حه‌جی کرد، ئێبن زوپیتریش حه‌جی کرد، به‌لام نه‌نویژی له‌دوای (عه‌مره‌)وه‌و کرد، نه‌ له‌ (عه‌ره‌فه‌)ش به‌دوای که‌وت.^١

ئێبن زوپیتر به‌م هه‌لوێسته‌ی نیشانی‌دا: که‌دان به‌م ده‌وله‌ته‌دا ناهێنیت ولی‌ی جودایه‌و سه‌ر به‌خۆیه‌؛ چونکه‌ راپه‌راندنی مه‌ناسیکی (حه‌ج) وه‌ک راپه‌راندنی کاروباری جیهاد ده‌بێ ده‌وله‌تی شه‌رعی راپه‌رپێتی، که‌ ئێبن زوپیتر مه‌ناسیکی حه‌ج به‌پێشه‌وایه‌تی کاربه‌ده‌ستی خه‌لیفه‌ ئه‌نجام نادات، واتایی ئه‌وه‌یه‌ ده‌وله‌ته‌که‌ ناشه‌رعی یه‌.^٢

پاش ئه‌مه‌ ئێبن زوپیتر (حاریسی کۆپی خالیدی مه‌خرومی)ی جێگری‌عه‌مری کۆپی سه‌عیدی له‌مه‌که‌ که‌ده‌غه‌کرد پێشنویژی بۆ خه‌لک بکات له‌حه‌ره‌مدا.^٣

ئهو سه‌ر به‌خۆیا نه‌ هه‌لسوکه‌وتی ده‌نواندو، بۆ ده‌رکردنی بریارو فه‌رمانیش پاوێژی به‌ (میسوه‌ری کۆپی مه‌خره‌مه‌)^٤ و (موسعه‌بی کۆپی عبدالرحمن)ی کۆپی عه‌وف) و (حه‌بیری کۆپی شه‌یبه‌) و (عبدالله‌ی کۆپی سه‌فوانی ئومه‌ییه‌) ده‌کرد، وای پێنیشانده‌دات که‌ کاروبار له‌نێویاندا به‌پاوێژه‌، سه‌ره‌رشتی و ئیمامه‌تی نوێژه‌کانی و هه‌ینییه‌کان و راپه‌راندنی مه‌ناسیکی حه‌جی پێ ده‌کردن.^٥

یه‌زید نامه‌یه‌کی بۆ عه‌مری کۆپی سه‌عید نارد، فه‌رمانی پێکردبوو: هێزێکی سه‌ربازی هێرشبه‌ر ساز بکات، ئه‌ویش فه‌رمانه‌که‌ی جێبه‌جێکردو (عه‌مری کۆپی زوپیتر)ی کرده‌ فه‌رمانده‌ی سوپاکه‌، جێی باسه‌ (عه‌مری کۆپی زوپیتر) سه‌رۆکی ده‌زگای ئه‌منی مه‌دینه‌ بوو، دژایه‌تی توندی (عبدالله‌)ی برای ده‌کرد، لایه‌نگران و هاوسۆزانی ئه‌وی ده‌گرت و به‌رشه‌لاقی ده‌دان، له‌و که‌سانه‌ی عه‌مر شه‌للاقی لێدوان:

١- أنساب الأشراف (٤٠٧/٤).

٢- موافق المعارضة ص ٥٢٦.

٣- تاریخ ابن عساکر (٢٠٠/٣٠).

٤- التقريب ٥٣٣.

٥- تاریخ ابن عساکر (٢٠٠/٣٠)، موافق المعارضة ص ٥٢٧.

(مونزيري كوپي زويپر، محمدي كوپي مونزيري كوپي زويپر، عبدالرحمن ي كوپي نه سوهري كوپي عه بد يه غوس^۱، عوسمانى كوپي عبدالله ي كوپي حه كيمي كوپي حيزام^۲، خوبه يبي كوپي عبدالله ي كوپي زويپر.^۳

ژماره يه كيش له ترسي عه مر مه دينه يان به جېه يشت و به ره و مه ككه پښشتن و خويان گه يانده ئين زويپر، له و په نابهرانه: عبدالرحمن ي كوپي عوسمان و عبدالرحمن ي كوپي عه مري كوپي سوه يل.^۴

ده لئين (عه مري كوپي زويپر) بو خوي داواي كردووه سه ركردايه تيكردنى سوپا هيرشبه ره كه ي بخريته نه ستو^۵، سوپا كه پيڅخراو، له هه زار كه س پيڅهاتبوو و به ره و مه ككه ملي لينا، عه مر نه نيسي كوپي عه مري كوپي نه سله مي به حه و تسه د سه ربازه وه به ره و باري پيشه وه به پيكرد^۶، نه نيس و هيزه كه ي له (ذي طوي) جيگير بوو، عه مري كوپي زويپر يش له گه ل باقي سوپا كه پښشت تا گه يشته (الابطع).^۷

عه مر نوينه ري خوي نارده لاي ئين زويپر داواي ليكرد سوينده كه ي يه زيد بباته سه رو كاريك نه كات شه پو ناژاوه له ولاتي حه په مدا دروست ببي.^۸ له ماوه ي گفتوگودا عه مري كوپي زويپر له سه ربازه كه ي ده هاته دهره وه و له مزگه وتي حه په مدا پيشنويزي بو خه لك ده كردو عبدالله ي براشي له دواي نه وه وه نويزي ده كرد! عبدالله پياسه ي له گه ل عه مر ده كردو به گفتوگوي نه رم وشيرين ده يدواندو پي ي ده گوت: من گوپرايه ل و فه رمانبه رداري خودام، به لام تو كار بو يه زيد ده كه ي! نويزت به دوا ده كه م وناكوك نيم له گه لت، به لام: له وه دا (گه ردينه ندم له مل كه يت و به ره و شامم به پيكيه ي)، به قسه ت ناكه م، چونكه بيرم ليكردو ته وه و گه يشتومه

۱- نسب قريش ص ۲۱۵، ۲۱۶.

۲- هه مان سه رچاوه ص ۲۲۳.

۳- هه مان سه رچاوه ص ۲۴۰، ۲۳۹.

۴- الطبقات (۱۵۸/۵).

۵- انساب الاشراف (۳۱۲/۴)، موافق المعارضة ص ۵۲۸.

۶- تاريخ الطبري، نقلًا عن موافق المعارضة ص ۸۲۵.

۷- (الابطع):

۸- تاريخ الاسلام (حوادث ۶۱- ۸۰) ص ۱۹۹.

ئەنجامیك، كه نه حەلّالە و نه دروستە خۆم بە دەستەو دەم و خۆم تووشی داماوێ و سەر شوپی بکەم، بۆلای سەرۆکە کەت بگەڕێو و پای منی بۆی بنووسە بەلام عەمر نه هاته ژێریاری عبدالله و نامە ی بۆ یەزید نه نووسی؛ بە بەهانی ئەوێ كه ئەهاتوو و فرمانیکی سنوردار کراوی ئەو جێبەجێ دەکات.

دوای کۆتاییهاتنی ماوێ گفتوگۆ: ئیبن زوبیتر، عبدالله ی کوپی سەفوانی جەمەحی بە پۆلیك سەریازەو و ناردو، لای خوارەوێ (مەككە) یان گرت و، نه غافل گەمارۆی هیزەكە ی (ئەنیسی کوپی عەمری سەلەمی) یان داو ئەنیس کوژراو، هیزەكەشی تێكشکا.

لە هەمان کاتدا: (موسەبی کوپی عبدالرحمن ی کوپی عەوف) سەرکردایەتی هیزشیکی کرد بۆ سەر سەریازەكە ی (عەمری کوپی زوبیتر) لە (ئەبتەح) دەرەنجام هیزەكە ی عەمرشکا، خودی عەمریش خۆی بە مائی (عەلقەمە) دا کرد، عوبیدە ی کوپی زوبیتر هاته لای و لە گەڵ خۆی بردو پەنایدا، ئینجا بۆ لای (عبدالله) ی بردو گوتی: كه پەنامداو، عبدالله گوتی: بە ئی، سەبارەت بە مافی خۆم لە پەنادایە، بەلام تۆلە ی ئەو كەسانە ی لێ دەكەمەو كه لە (مەدینە) ئازاری داو.^۱

عبدالله عەمری برای بە پێو پەرگرت، بانگی بەندکراو سزادراوانی کرد تۆلە ی لێ بسێننەو، هەرکە سێك بەاتبایە دەبویە شێوێ سزاکە ی باس بکردبایە، عبدالله پێ ی دەگوت: چی بە سەر هیناوی ئاوی بە سەر بهینەو، سەرچاوە کان دەلێن: عەمر پووبە پووی لێدوانیکی زۆر بۆو و هەر لە ژێر ئەو لێدوانە شدا مرد.^۲

ئەنجامی ئەم هیزشە بە سەرکەوتنی ئیبن زوبیتر بزووتنەوێ كه ی تەواو بوو، ئیبن زوبیتر زیرەکی ولێزانی خۆی سەلماندو توانی کێشەكە بە باری بەرژەو هندی خۆیدا ئاوەژوو بکاتەو، ئەو لە سەرەتای سەرھەلدانی بزووتنەوێ كه یدا بلایێ دەکردهو: ئەو بە یەتە ی - لە لایەن معاویەو - بۆ یەزید دانراو پەزنامەندی و پای گشتی موسلمانانی لە سەر وەر نه گیراوە، دەبێ بۆ کاریکی ئاوا پرس وەرگیری؛ بۆیە

۱- الطبقات (۱۸۵/۵)، أنساب الأشراف (۳۰۱۲/۴) .

۲- أنساب الأشراف (۳۱۶/۴)، تاریخ الاسلام حوادث سنة ۶۱ هـ .

بانگه‌شهي بۆ (شوپا) ده‌کرد، تادوو ساليش له‌ته‌مه‌ني بزوتنه‌وه‌كه پابوورا، هيچ كۆرپانكاريه‌ك به‌سه‌ر ده‌سه‌لات وه‌يمه‌نه‌تي ده‌ولتي (ئومه‌وي) دا نه‌هات، نه‌له حيجاز نه‌له هه‌ريمه‌كاني تر، به‌لام ئيبن زويتر له‌پي ي باسكردني سيفه‌ته به‌ده‌كاني به‌زید ويستی جموجۆلك دژبه به‌زید له‌نيو خۆي به‌ماله‌ي ئومه‌ويدا دروست بكات وده‌ره‌نجام نه‌وه‌كه‌سه نه‌شپاوه له‌پۆستی خيلافه‌ت وازييني.

به‌زید به‌و سوینده‌ي كه‌ده‌بن ئيبن زويتر به‌كۆتوبه‌نده‌وه به‌يعه‌ت بدات كه‌وته ته‌له‌ي هه‌له‌يه‌كي كه‌وره‌وه؛ چونكه ناچيته مي‌شكي هيچ كه‌سيكي ژيره‌وه هاوه‌ليكي پيزداری شه‌ست ساله‌ سه‌ر بۆ داوايه‌كي ئاواي وه‌ك به‌زید دانه‌نويني.

ئيبن زويتر تواني كرداره‌كاني به‌زید به‌تايبه‌تي نه‌م په‌لاماره سه‌ربازيه‌ي بكاته شايه‌ت و به‌لگه له‌به‌ر چاوي دانيشتواني حيجاز، كه به‌زید پياويكي خۆسه‌پينه‌و شپاوي سه‌ركرده‌ي تيكردني موسلماناني نه‌.

هه‌روه‌ها نه‌م پووداوه نيشانيدا: ئيبن زويتر خاوه‌ن مافيكي په‌وايه‌و پوويه‌پووي خه‌ليفه‌يه‌كي سته‌مكاري وابۆته‌وه، كه‌سواري نه‌سپي برياره تاكه‌په‌ويه‌كاني خۆي بووه.

هه‌لوسته توندوتيزه‌كاني عه‌مری كورپي سه‌عیدی والي مه‌دينه هۆيه‌كي تر بوو بۆ خۆشه‌ويست بووني و ئيبن زويتر له‌لايه‌ن خه‌لكي حيجازو به‌هيز تريووني بزوتنه‌وه‌كه‌ي ده‌گيرنه‌وه: نه‌م واليه له‌گه‌ل دانيشتواني مه‌دينه تووپه‌و توند بووه‌و خۆي به‌زان بو و گوي ي بۆ ئامۆژگاري نه‌وان نه‌ ده‌گرت.^۱

گيرانه‌وه‌كان ده‌رباره‌ي (عه‌مری كورپي زويتر) سه‌رۆكي ده‌زگاي پولييسي مه‌دينه و سه‌ركرده‌ي سوپا په‌لاماره‌ره‌كه‌ش ده‌لین: عه‌مر خۆ به‌زل زان وخۆ پي شايي و سته‌مكار بووه، بيزانيايه كه‌سيك لايه‌نگري (عبدالله) ي براييه‌تي به‌ندی ده‌كردو به‌ر قامچي ده‌دا، ده‌گوترا: عه‌مر توپه‌يه‌و قسه‌ي له‌گه‌ل ناكړيت، كه‌سيك بيدوانديانه په‌شيمان ده‌بۆوه.^۲

۱- الموفقيات الزبير بن بكار ص ۱۵۲، نقلاً عن موافق المعارضة ص ۵۳۱.

۲- أنساب الأشراف (۳۱۱/۴)، موافق المعارضة ص ۵۳۱.

ئەم پەلامارە سەربازییە یەزید بەعەمری ئەنجامدا بۆ داگیرکردنی (مەککە) هەڵەیهکی یەكجار گەرە بوو؛ بۆیە ئێبن زوبیڤر توانی کاردانەوهی هەڵکە لەلایەن جەماوەری حجازەو بخاتە سەر حیسابی بەرژەوهەندی بزوتنەوهەکی.

ئەم پەلامارە نواندنی بۆ پێزی بوو لەبەرانبەر (مەککە)، (مەککە)یەك کە لەسەر دەمی ئەفامی دا پێزو تاییبەتەندی خۆی هەبوو وئیسلاام هات وپێزو پیرۆزی زێدەتری بۆ بپاردا.

کاتێک عەمری کوری سەعید بوو وەل (مەدینە) چوو سەر مینبەر و هەست و نەستی خەلکی مەدینە و وروژاند بەقسەکانی، دەربارە ی ئێبن زوبیڤر گوتی: خۆی لە (مەککە) پەناداوه، سوێند بەخودا داگیری دەکەین، ئەگەر بجێتەوه نێو (کەعبە) وە بەکوێزایی هەموو ناحەزیکو بەسەریدا دەسوێتین.^۱

کاتێک سوپاکە ساز کرا، کۆمەڵێک هاوێل چوونە لای عەمر و زۆریان باسی حورمەت و پێزو پیرۆزی مەککە و بەیتولحەرام بۆ کرد چەندین ئایەت و فەرموودەیان بەبەلگە بۆ هێنایهوه، پێیان گوت پەشیمان بێتەوه لەهێرشەکی، بەلام ئەچوو مێشکیهوهو سوپاکە ی بەپێکرد.^۲

مەپوانی کوری حەکەمی - پیاوی دنیادیدهو سیاسی - بەعەمری گوت: مەککە داگیرمەکە، لەخودا بترسەو پێزو حورمەتی مائی خودا مەشکێتە، لەکوری زوبیڤر گەپێن؛ پیربوو و تەمەنی لەشەست دایە، ئەو پیاویکی بەئەزموون و دامەزراوو وخواوەن عەزم وئیرادەیه، لەپای خۆی دانابەزێ وپشتی بەکەس لەهەرد نادری، بەخوا ئەگەر نەشیکوژن - هێندە ی ئەماو - بۆ خۆی - بەمردنی ئاسایی - دەمرێ.

عەمر پێی گوت: بەخوا شەپێ لەگەڵ دەکەین و لەنێو (کەعبە) دا بەگژیدا دەچین، بـالوتبەرزانی لوتیان بشکی، مەپوان گوتی: وەللاهی من ئەم پەلامارەم پێ ناخۆشە.^۳

۱- تاریخ خليفة ص ۲۳۳ .

۲- أنساب الأشراف (۳۱۲/۴)، مواقف المعارضة ص ۵۳۲ .

۳- همان سەرچاوه (۳۱۳/۴) .

(ئىبن زوبىير) ناسناۋى (پەنابەرى خودا) ى بەسەر خۇيدا بېرى، كەناسناۋىكى كارىگەر بوو، دەستدرىژى بۇ سەر حەپمى مەككە و پەنابەرانى كارىكە ھاۋەلان و شۆينكە وتوانى ئەوان پى ى قايل نابن، كەۋاتە بەرەنگار بوونەۋەى سوپاىەك، كە دەيەۋى حورمەتى حەپم بشكىنىۋى واجبى سەرشانى مۇسلمانانە، ئەگەر كەسىك تۈنانى بەرگىركىدنشى نەبىت دەبىت لەمەولا ھاۋسۆزۈ لايەنگرى بەرگىركارانى مالى خودا بىت ولەگلّ عبدۇللاھى كۆپى زوبىير بىت.^١

بەلى كار بەۋە گەيشت چۆن ئىبن زوبىير بەرگىرى دەكر خەلكىش بەگىشتى لەلاى (طائف) ۋە بەرگىرى يان لەمەككە دەكر.^٢

ئەم پىشتىۋانى ۋەست و سۆزەى دانىشتۋانى حىجاز خىستىانە قالبى كىردارەۋە بۇ ئىبن زوبىير، بوۋە مايەى بەھىزتر بوۋنى بزۈتنەۋەكەى و فراۋانتر بوۋنى دەسەلاتى ئەۋ، ھەر ئەمەش بوۋە ھۆكارى سەرەكە وتنىكى ئاسان و كەمزيانى ئىبن زوبىير بەسەر عەمرى كۆپى زوبىيرو سوپا ھەزار كەسىەكەيدا.^٣

٢ — ھىرشى حەسەن كۆپى نەمىرو گەمارۋدانى ئىبن زوبىير و سۈتانى (كەعبە):

ئەم ھىرشە سەربازىيە لەشام پىكخرا، سەركرەكەى (مۇسلىمى كۆپى عەقەبەى نەمىرى) بوو، (مۇسلىم) لە پىگادا مرد، (حەسەن كۆپى نەمىرى سىكونى) بوو بە سەركرەكە، چۈار پۇژ لەمانگى مۇجەپپەم مابوون گەيشتە (مەككە) و سوپاكەى لە (حەجون) ۋە تا (بىرى مەيمون) ۴ دامەزرا، كەسنىۋىكى دۈورو درىژە، ھۆى ئەم كارەى دەگەپىتەۋە بۇ سەر سىروشتى شەپ لە (مەككە) كە بەمىشتۈە پىچ دەخۋاتەۋە.

ئىبن زوبىير ھەستۈ دەستى كىرد بەھاندانى خەلك بۇ بەرپە چدانەۋەى سوپاكەى شام و پاراستنى بەيتۇللّاه، بۇ ئەم مەبەستە خەلكانى پىزگار بوو لە پوداۋى (الحرە) ى

١- مواقف المعارضة ص ٥٣٢ .

٢- أنساب الأشراف (٣١٣/٤) .

٣- مواقف المعارضة ص ٥٣٣ .

٤- (حجون): چىپايەكى بەرزە مىلونىۋىك لە (حەپم) دۈورە .

٥- (بىر مەيمون): بىرىكە مەيمونى كۆپى حەزىمەى ھەلى كەندۈۋە .

مەدینه هاتنه پال سوپاکە ی ئین زوبییر، هەروەها (نەجدە ی کور ی عامیری
 حەنەفی) بە سەرکردایەتی خەڵکانێکی (خەواریج) هاتن پارێزگاری لە مەککە بکەن.^١
 جێی باسە هێرش و بەرهنگاری دەستی پێکرد، بەلام ژمارە ی جەنگاوەرانی
 گەل ئین زوبییر کە متر بوون لەو جەنگاوەرانی بە شداری جەنگی (الحرّة) یان کرد،
 هەروەها سوپای شام بە بەراورد لە گەل سوپاکە ی ئین زوبییر لە پووی ژمارە و چە کو
 چۆلەو زۆرترو زیاتر بوو؛ بۆیە لە گەرمە ی جەنگدا باری بەرژەوەندی بە لای
 (حەسین ی کور ی نەمیردا) کەوت، ئەمەش بە هۆ ئەو ئین زوبییر باشتەری
 هاوێلانێ بوونە دەستە چیلە ی ئاگری شەپەکە، وەک: هەردوک براکە ی (مونزیرو
 ئەبوبەکر ی) کورانی زوبییر (موسەبی کور ی عبدالرحمن) و (حوزافە ی کور ی
 عبدالرحمن کور ی عەوام) و (عەمر ی کور ی عوێوێ کور ی زوبییر).^٢

دوای ٣/ پەبەیی یە کەمی ٦٤/ک (حەسینی کور ی نەمیر) مەنجه نیفی لە سەر کێوی
 (ئەبوقوبەیس)^٣ و کێوی (قەیقەعان)^٤ دامەزراند، (میسوهری کور ی مەخپەمە ی
 گەورە پاویژگاری (ئین زوبییر) بە هۆ پێکرانی بە بەردێکی مەنجه نیق کورزا، بەمەش
 گەورەترین هاریکاری لە دەستچوو، شەپ درێژە ی کێشا لە دەورە ی مزگەوتی حەرام
 پێچی خواردەووە جێگە و شوێنەکانی ئین زوبییر دەرکەوتن، دوای ئەو ی
 سەنگەرەکانی پیشەوە ی (ئەبتهخ)^٥ لە دەستدان، جگە لە (مزگەوتی حەرام) و
 (حیجری ئیسماعیل) شوێنێکی تری بە دەستەووە نەما خۆی تێدا مەلا س بدات.^٦

لە ئەنجامی حەلالکەرانی شەپ لە ولاتی (حەپەم) کەخودا (جلالە) و پێغەمبەر ﷺ
 شەپیان تێدا حەرام کردووە، موسیبه‌تی (سوتانی کەعبە) پوویدا.^٧

١- أنساب الأشراف (٣٣٨/٤)، مواقف المعارضة ص ٥٤٥ .

٢- جمهرة نسب قریش ص ٣٦٢ .

٣- (جبل أبي قبيس) :

٤- (قیقەعان): چپایە کە لە مەککە .

٥- تاریخ خليفة ص ٢٥١، بأسانده صحيح حتى ابن جریج .

٦- المحن لأبي العرب ص ٢٠٣ .

٧- مواقف المعارضة ص ٥٤٨ .

يه زبدي ڪوري معاويه له نٿو ڀاستي مانگي په بيبي يه ڪه مي ٿو ساله دا مرد.^١
هه والي مردني يه زيد - به ٺوي دورى نٿوان ديمه شق ومه ڪهه - له سه ره تاي مانگي
په بيبي دوهه مي ٦٤ ڪه يشته (مه ڪهه).^٢

سوتاندني (كه عبه) له بهرنامه ي هيچ ڪام له دولايه ني شه ڀه ڪه نه بوو؛ ٻويه به
قه ومانى ٿو ڪاره ساهه سام و ترس وبيم ٽي ڪي گه وره له سه ره ردولا دروست
بوو،^٣ يه ڪي ڪ له خه لڪي شام هاواري ده ڪرد: سو ٿند به وزاته ي گياني محمدي له ده سه ته
هه ردولا له نٿو چوون،^٤ هاوه لائي ٽين زوبير له ترسي باري ني سزا هه موويان له
به ره به ياني شه وي سوتاني كه عبه دا له ڪل جه نازه ي ٽني ڪ چونه ده ره وه ي
مزه ڪه وي حه ڀام، ٽين زوبير سه ره له سوڙده مابووه ده يگوت: ٺي خودايه ٺه وه ي
پووي داوه به ده سه ته ٺه نقه ستي من نه بووه، خودايه به نده ڪانت به تاواني من
سزاهه ده، ٺه مه نٿو چاوانمه وه له به ره ردوو ده سه ته دايه.^٥

خه لڪي شاميش: ٺه ڪر چي پي ده چي ڪه سان ٽي ڪيان تي دا هه بووي ڪه وري
كه سايه تي (ٽين زوبير) ي وه ڪ پٽويست نه ناسيبي،^٦ به لام ڪه سيان تي دا نه بووه
ڪه وري وگرن ڪي و پٽو پير وزي ڪه عبه ي نه زانيبي؛ چون ڪه له ڪاتي ڪدا ڪه مار و
(ٽين زوبير) ده دن، له نٿو ڪه عبه دا، له هه مان ڪاتي شدا له نوڙه ڪانياندا پوو
ده ڪه نه (كه عبه) ي پير وزي، ڪه واته مه حاله ڪه سي ڪ له ٺه وان هه بووي به ده سه ته
ٺه نقه سه ته (كه عبه) ي سوتاندني، هه روه ها ٺه م باب ته به بيري (حه سيني ڪوري
نه مير) ي سه ر ڪرده ي سوپا ڪه شياندا نه هاتووه، ڪاتي ڪ خزمه نزيه ڪه ڪاني (ٽين
زوبير) و زانياني پيشين و زانياني لي ڪولر باسي ٺه م موسيه ته ده ڪن، ٺه وا ٺه م
ڪاره ساهه ناده نه پال هيچ ڪه س وهيچ ڪام له لايه نه ڪاني شه ڀه ڪر؛ (هيشامي ڪوري

١- انسباب الأشراف (٣٤٤/٤)، تعجيل المنفعة ص ٤٥٣ .

٢- مواقف المعارضة ص ٤٨، أخبار مكة (١٩٧/١) .

٣- أخبار مكة (٢٠٣/١) .

٤- تاريخ خليفة ص ٢٥٢ بأسناد صحيح .

٥- مواقف المعارضة ص ٥٥٢، الأغاني (٢٢٧/٣) .

٦- مواقف المعارضة ص ٥٥٢، صلية الأولياء (٣٣٦/١) .

عوپووی کوری زوبیر دەلت: شەپیان لەگەڵ (ئەبن زوبیر) کرد، (کەعبە) لە ماوێ گەمارۆدانا سوتا.^١

(ئەبن عبداللە) دەلت: لەو گەمارۆیەدا (کەعبە) ئاگری گرت.^٢

کۆزای موسلمانان: دەربارەی سوتانی کەعبە ئەوەیە، کە کەس لەخەڵکی شام نیازی سوکایەتی پیکردنی (کەعبە)ی پیرۆزی لەدەدا نەبوو، بەڵکو هەموو موسلمانان (کەعبە) بە گەرەو پیرۆز دادەنێن، ئەوان - خەڵکی شامی نەبوو، تەنها مەبەستیان گەمارۆدانی (ئەبن زوبیر) بوو نەک (کەعبە)، (یەزید) کەعبەیی نەپوختاندوو و نەسوتاندوو، هەروەها جیگرو وەکیلەکانیشی ئەم کارەیان لەنیازو بەرنامەدا نەبوو.^٣

بەم جۆرە یەکیەک لە ئەنجامە ئالەکانی ئەم شەپەیی نێوان (حەسینی کوری نەمیر) و (ئەبن زوبیر) سوتانی (بەیتو لەحام) بوو.^٤

کاتێک (حەسین) هەوالی مردنی (خەلیفە)ی پێگەیشیت یە کسەر نوێنەری ناردە لای (ئەبن زوبیر)، گوتی: (ئەمشەو شوینی گفتوگۆی نێوانمان (ئەبتەح)ە، بابەتی گفتوگۆ قسەکردن بوو لەسەر مەسەلەی خیلافەتی دوا یەزید هەندێک لە و قسانەیی (حەسین) کە لەپووی (ئەبن زوبیر)دا کردنی ئەوە بوو، کە بانگەێشتی دەکرد بۆ پۆستی خیلافەت و پێی ی گوت: (ئێستا ئەو پیاو - واتە یەزید - مرد، تۆ لەهەموو کەس لەپێشتری بۆ وەرگرتنی پۆستی خیلافەت، هەستە وەرە لەگەڵمان بۆ شام تابه‌یەتت بدەینی، ئەم سەربازانەیی لەگەڵ منن؛ هەموویان پیاو ماقول و سوارچاکانی ولاتی شامن بەلێن بێ دوو کەس لەسەر - بەیعتدان بەتۆ - ناکۆک نابن، دەچین بۆ ئەوێ و خەڵکی هێمن دەکەینەو و بارودۆخیش ئاسایی دەبێتەو، تۆماری خوینی پزای نێوان ئێمە و ئەهلی (حوپرە) و ئێمە و ئێو دادەخەین و

١- الإصابة (٩٤/٤) عن الزبير بن بكار بسند صحيح .

٢- الإستيعاب (٢٤٣/٣) .

٣- منهاج السنة (٤٤٧/٤)، مواقف المعارضة ص ٥٥٣ .

٤- مواقف المعارضة ص ٥٥٤ .

لاڀه پهي سڀي هه ٿده دهنه وه، عبدالله گوتي: (چون حيساب ٻو ٺه و خوڻه نه ڪم! به خوا ڪوڙاويڪي خوم به ده ڪه سي ٺيوه ناگورمه وه).

(حسين) به نهڻي قسه ي ده ڪردن، به لام (عبدالله) يه ڪ به خو دهنگي هه ٿديناو ده يگوت: (به خودا نايڪه م).

حسين پي ي گوت: ده ڪ ٺه و ڪه سه خه جالته بي دواي ٺمه به ٿينت ده داتي، من گوماني پايه ڪي باشم لي چاهه پي ده ڪردى، نابيستي من به نهڻي قسه ت ٻو ده ڪم و توش به دهنگي به رز له گه ٿم ده دوي ي، بانگت ده ڪم ٻو (خيلافه) و توش هه پره شه ي ڪوشتنم لي ده ڪه ي.^١

دواي ٺوه ليڪ جيا بوونه وه، (عبدالله) ٻوي ده رڪهوت به هه ٿه داچوه؛ ٻويه ويستي هه ٿه ڪه راست بڪاته وه، ڪاتيڪ (حسين) خوي وسوپاڪه ي بارگه يان پيچاويه بگه پڙنه وه ٻوشام، (عبدالله) نوڀنري نارده لاو پي ي گوت: (ده رباره ي پيشنياره ڪت - ڪه بييمه شام -، ٺوه ناڪم، چونڪه پيم خوش نيه (مه ڪه) به جي ٻيٿم، هر له وي به يعتم بده ني، منيش دلنيا تان ده ڪم ڪه ده تانخه مه هيمنى و ٺاسايشه وه به عه دالته و دادپه روهري حوڪم پرائيتان ده ڪم).

حسين وه لامي دايه وه: ٺه گهر خودي خوت نه يه يت نابي، چونڪه ڪه سانتيڪي زوري بنه ماله ي (به ني ٺومه ييه) داواي ٺم پوڙسته ده ڪن وخه ٿگيش پشنگيريان ده ڪات! دواي ٺمه من هيچم له ده ست نايه.^٢

بيلال زه پري ده ٿي: عبدالله ي ڪوري زويڙ داواي له حسين ڪرد موله تي بدا، تا پاوڙ به هاوه لاني ده ڪات، به لام هاوه ٿه ڪاني چونه شاميان پرت ڪرده وه.^٣

هه ٿه ته به ي بردن به ناخي ٺين و زويڙو ٻو چونه ڪاني له زهيني دا دين وده چن سه بارهت به پره تڪردنه وه ي پيشنياره ڪه ي حسين ڪاريڪي گرانه، به لام ده توانين

١- تاريخ الطبري (٤٣٦/٦) .

٢- تاريخ الطبري (٤٣٦/٦) .

٣- انسباب الاشراف (٥٨، ٥٧/٤)، عبدالله بن الزبير، د. شعاعه الناطور ص ١٠٧ .

بەچاوى عيبرت وپەند وەرگرتن لەبارودۆخى سياسى ئەوكاتەى حىجاز، ئاماژە بە مەندىك ھۆكار بکەين:

أ- ئەم جۆرە پيشنياره لەلايەن كەسيكى وەك (حەسەن) ھوہ قابىلى قبول نىه؛ چونكە (حەسەن) سيفەتيكى پەسمى و سياسى ئاواى نىه لەدەولەتى (ئومەوى) دا بتوانى بپيارى بەلئىنى ئاوا سەر بەخۆ بدات، لەگەل ئەوہ شەدا دەيگوت: ئەو سەربازانەى لەگەلئيدان پياو ماقول و سوارچاكانى شامەن، بەلام چۆن دەچيئە ميشكەوہ: (ئيبەن زويېر) متمانە بەسەركردهى سوپايەك بكات كە تادويىنى پەلامارى داوہو لەگەلى جەنگاوہ، لەلايەكى ترەوہ دژايەتى لەنيو قسەكانى (حەسەن) دا دەرگەوت بەگوتەى: (ئەگەر خودى خۆت نەيەت بۆ شام، كەسانىك لەنيو بنەمالەى (بەنى ئومەييە) بەچاوى خۆت دەبينى كەداواى پۆستى خيلافەت دەكەن وخەلكيش پشتيوانيان دەكەن.^٢

ب — (حەسەن) يەكيك بوو لەسەركردهكانى جەنگى (حويرپە) ژمارەيەك لەپزگاريوانى ئەم جەنگە لەدەورەى (ئيبەن زويېر) بوون، بۆ ئەوہى گومانىك لەدل و دەرونى ئەواندا پەيدا نەبەت (ئيبەن زويېر) بەدەنگى بەرز قسەى لەگەل (حەسەن) دا دەكرد، ھەر لەبەر ئەمەش بەپاشكاوى گوتى: ئەو لەبەرەمبەر يەك نەفەرى كوژراوى (مەدينە) بەكوشتنەوہى كەمتر لە دەنەفەر پازى نابەت لەسوپاكەى (حەسەن) دا.^٣

ج — تا ئەوكاتە (ئيبەن زويېر) لەشامدا بى پشتيوان و ھاوھەلويست بوو، خەلكى شاميش پۆزو خۆشەويستى و سەرورەى ئومەويەكانيان قبول بوو.

د — ئيبەن زويېر سوپايەكى پێكخراوى سەربازى وەك (سوپاي ئومەوى) نەبوو، دەتوانين بە سەربازەكانى بلەين (بەرگريكار) انى (مەككە) و ئيبەن زويېر بەس؛ چونكە ئەم جەنگاوہرانە لەكاتى ناخۆشى دا لەدەورەى كۆدەبوونەوہو لەكاتى

١- عبدالله بن الزبير، ماجد لحام ص ١١٥ .

٢- تاريخ الطبري (٤٣٦/٦) .

٣- عبدالله بن الزبير، ماجد لحام ص ١١٦ .

خۆشى وئاسايى دا بالۇەيان لى دەكردو دەچوونەو سەركارو پىشەى خۇيان،
 ئەگەر ئىبن زويىر سوپايەكى سەربازى پاهىنراوى تايىبەتى ھەبوايە بەجۆرىك
 توانىباى سەركەوتن بۇ (ئىبن زويىر) مەسكەر بىكات، ئەوا لەگەل (ھەسىنى كۆپى
 نەمىر) بەرەو شام دەپۆيشت.^۱

۱- عبدۇللاھ بن الزبىر، د. شىحادۋ الناطور ص ۱۱۰، ۱۰۹ .

بەشى چوارەم

بەيغەتى عبدۇللاھى كۆرى زويۇر بۇ خىلافەت.

باسى يەكەم: مردنى يەزىدى كۆرى معاويە و خىلافەتى معاويەى كۆرى يەزىد

يەكەم: مردنى يەزىدى كۆرى معاويە:

بەقسەى مەندىك مېژوونوس: يەزىد لە ۱۴/پەبىعى يەكەمى/۶۴ك لەگوندى (خەوارىن)ى سەربەشارى (حمىس)ى ولاتى شام لەتەمەنى ۲۸سالىدا مرد.

مېشامى كۆپى وەلىدى مەخزومى دەگىرپىتەو، كە (زومەرى) تەمەنى (خەلىفە)كانى لەزارى باپىرىو نووسيو، دەربارەى (يەزىد) دەلى:

يەزىدى كۆپى معاويە لەتەمەنى ۳۹سالىدا مردو، ماوۋى خىلافەتى ۳سال ۶ مانگ بوو، گوتراویشە: ۳سال ۸مانگ بوو.^۱

ئەبو مەئشەر دەلى: يەزىدى كۆپى معاويە لەپۇژى ۳شەممە ۱۴/پەبىعى يەكەم مردو، ماوۋى خىلافەتى ۳ سال وەت مانگ ۲۲پۇژ بوو، معاويەى كۆپى نوژى لەسەركرد،^۲ گوتراویشە: ماوۋى خىلافەتى ۳سال ۹مانگ چەن پۇژ كەم بوو،^۳ نەخشى ئەنگوستىلەكەى يەزىد(رئنا اللّٰه) بوو.^۴

دووم: خىلافەتى معاويەى كۆرى يەزىد:

معاويەى كۆپى يەزىد سىتھەمىن خەلىفەى ئومەويە، ناسناوى: ئەبو يەزىد يان

۱- تاريخ الطبري (۴۳۲/۶).

۲- مەمان سەرچاۋە.

۳- تاريخ القضاءى ص ۳۲۹.

۴- مەمان سەرچاۋە.

(ئەبو عبدۇلرحمەن) ھ، باۋكى: يەزىدى كۆپى معاۋىيەى كۆپى ئەبو سۇفىيانە، داىكى: ئومو ھاشىم كچى ئەبو ھاشم ى كۆپى عوتبەى كچى پەبىيەيە،^۱ پى ى دەگوترا: معاۋىيەى بچووك،^۲ دوابەدۋاى مردنى (يەزىد)ى بابى لە ۱۴/پەبىيەى يەكەمى/۶۴ك بەيەتەتى خىلافەتى پىئدرا.

پوخسارى معاۋىيە رەئە: پەنگى سېى بوو، موۋى سەرو پىشى پې بوو، چاۋەكانى گەورە بوون، موۋەكانى سەرى لولپىچ بوون، لوتى بارىك وشوشەيى وبچوك بوو، سەرى خېبوو، دەموچاۋى جوان بوو، موۋەكانى پىشى پېو بارىك بوون، جەستەى پىكو پىك بوو، پىاۋىكى تابلى ى سالىخ وخودا پەرسىت بوو.^۳

۱- ماۋەى ھوكمەرانى:

مىژوو نووسان جىاۋازيان نۆرە سەبارەت ماۋەى ھوكم گىترانى (معاۋىيەى كۆپى يەزىد)، جىاۋازىيەكە لەنىۋان (۲۰)^۴ پۆژ تا (۳) مانگدا دىت و دەچى، ەك دەردەكەۋى ماۋەى (۳) مانگە كەپاستر بى، ەندىك مىژوو نووس دەلئىن ماۋەى (۴۰) پۆژ بوۋە، لەماۋەى ھوكم گىترانىدا ەرنەخۇش بوۋە^۵ بۆيەشە چ شوپنەۋارىكى چالاكى ئەو لەو ماۋەى ھوكمەتەكەيدا بەرچاۋ ئايەت، نەخۇشەكەى ەپندە توند بوۋە نەيتۋانىو پىشنىۋىژىش بۆ خەك بكات، ەتا (معاۋىيە) ەفاتى كرد (زۈكاكى كۆپى قەيس) پىشنىۋىژى دەكردو كاروبارى خىلافەتى ەلدەسۈرپاند، (زۈكاك) لەسەر ئەم كارەى بەردەوام بوو تا ئەو كاتەى مەپۋانى كۆپى ەكەم كەۋتە سەر ھوكم لەشام.^۶

۲- دابەزىنى لە پۇستى خىلافەت وبەجىيەشتىنى بۇشورا:

معاۋىيەى كۆپى يەزىد ەستى بەخۇى كرد كە كەۋتۈتە گىانەلاى مەرگەۋە، كە جاپىدا باھەموو خەك بىتە نوپىژى جەماعەت، پاش تەۋاۋ بوۋنى نوپىژ وتارىكى بۆ

۱- تاريخ الطبري (۴۳۴/۶) .

۲- الامويون بن المشرق والمغرب (۲۸۶/۱) .

۳- البداية والنهاية (۶۶۲/۱۱) .

۴- ەمان سەرچاۋە (۶۶۲/۱۱) .

۵- البداية والنهاية (۶۶۲/۱۱) .

ده‌دان، له‌و قسانه‌ی کردنی: من کاروباری ئێوه‌م که‌وتۆته‌ به‌رده‌ست وله‌پا‌په‌راندنیدا لا‌وازم، نه‌گه‌ر چه‌زده‌که‌ن بۆ پیاویکی به‌هیزی به‌جی دێلم چۆن (صدیق) بۆ (عومه‌ی) به‌جیه‌شت، نه‌گه‌ر ده‌شلێن به‌جی ی دێلم بۆ شوپا‌یه‌کی (٦) نه‌فه‌ری چۆن (عومه‌) به‌م شیوه‌یه‌ په‌تاریکرد، من له‌م کاته‌دا که‌سیکی واشک نابهم بۆ ئه‌م کاره‌ گونجا‌وو شیاو بی، وازم له‌ خیلافه‌ت هێنا، خۆتان کی به‌گونجا‌و وشیاو ده‌زانن بیکه‌نه‌ فرمان‌په‌وای خۆتان.

ئینجا له‌سه‌ر مینه‌به‌ر دابه‌زی و چووه‌ ما‌له‌وه‌، تاوه‌فاتی کرد له‌ما‌له‌وه‌ بوو و ده‌ر نه‌چوو ^١ و نه‌چوو

(معاویه‌ی کورپی به‌زید) ویستی پێیان ب‌لی: ئه‌و نه‌وینه‌ی (عومه‌ی) ده‌ستده‌که‌وی، که‌ (ئه‌بو‌به‌کر) داینا، نه‌وینه‌ی پا‌وێژکارانیکیشی ده‌ستده‌که‌وی، که‌ (عومه‌) داینان؛ بۆیه‌ ئه‌م ئه‌رکه‌ی به‌خۆیان سپارد.

له‌و گێژانه‌وه‌که‌ی (ئین لئه‌ئیر) دا ئه‌مه‌ی به‌پاشکاوی گوتوووه‌ که‌ ده‌لێ: (به‌لام پاش چه‌مدوسه‌نا: من له‌ به‌رامبه‌ر پا‌په‌راندنی کاروبارتاندا بی هێزو ده‌سته‌ پاچه‌ بووم، چاوم له‌ که‌سیکی وه‌ک (عومه‌ری کورپی خه‌تتاب) گێژا که‌ (ئه‌بو‌به‌کر) کردیه‌ خه‌لیفه‌، ده‌ستم نه‌که‌وت، گه‌پام به‌دوای (٦) که‌سی وینه‌ی (٦) پا‌وێژکاره‌ که‌ - ی عومه‌ر داینان ده‌ستم نه‌که‌وتن، خۆتان له‌پیشترن بۆ کاروبارتان، کێتان چه‌ز لێیه‌ بۆ ئه‌م کاره‌ هه‌لیبژێرن)، ئینجا چووه‌ ما‌له‌وه‌ و تا‌مرد خۆی په‌نه‌ان کرد. ^٢

ئه‌م هه‌لویه‌ی به‌لگه‌یه‌ که‌ ئه‌و نا‌پازی بووه‌ له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی گواستنه‌وه‌ی خیلافه‌ت له‌شو‌پاوه‌ بۆ میرات و وه‌سیت، ^٣ ئه‌و پازی نه‌بوو که‌سیک له‌بنه‌ما‌له‌ی خۆی بکاته‌ وه‌لی عه‌هدی خۆی، پێیان گوت: ئه‌م په‌یمان به‌ ئه‌سۆی که‌سیکی نیو بنه‌ما‌له‌که‌ت، وه‌لامیدانه‌وه‌: به‌خوا شیرنا‌یه‌تی سه‌رۆکا‌یه‌تیکردنی ئێوه‌م تام نه‌کردوه‌، جا چۆن تا‌وانه‌که‌ی هه‌لده‌گرم، ئێوه‌ په‌له‌ی چه‌شتنی شیرنا‌یه‌تیه‌که‌ی

١- البداية والنهاية (١١/٦٦٣، ٦٦٤).

٢- الكامل في التاريخ (٢/٦٠٥).

٣- العلم الإسلامي في العصر الأموي ص ١٣٧.

دهكەن، منیش ههست به تالاییهكهی دهكەم، خودایه من لی ی بهریم و وازی لی
دینم.

له گټېرانه وه یه کی ترډا هاتووه: پټی گوترا: ټایا وه سټټ ناکه ی؟ گوتی: تالاییه که ی بکه مه تویشوی قیامه تم و شیرنایه تیه که ی بؤ (به نی نومیه) به جی بیلیم؟^۲ دابه زینی (معاویه ی کوړی یه زید) له پوښتی حوکمرانی به پوداوکی تاقانه ی نیو میژووی مرقایه تی داده نری، زانیومانه سه روکانیک وازیان له پوښتی خو یان هیناوه به لام له ژیر فشاری مادی یان مه عنه ویدا بووه، به لام شایه ک یان سه روکیک واز له پوښته که ی بیښی چونکه که سانیک ی له پیشترو شیاوتر ه ن له نیو گه له که یدا بؤ نه و پوښته، نه و به سر نه م جوړه سه روکانه دا نه که وتوین، چ حساب له گه ل خو کړدنیک له م حساب ی معاویه له گه ل خو ی کړد جوانترو به رزتره ؟!^۲

نه‌گەر (معاویە ی کوپی نه‌بو سوفیان) ی یه‌که‌م خەلیفە ی ئومەوی، خەلافەتی له‌شوپاوه‌ گواسته‌وه‌ بۆ خاوه‌نداریتی، ئیستا له‌م بارودۆخه‌دا (معاویە ی دووهم) ی نه‌وه‌ی سییه‌م خەلیفە ی ئومەوی خەلافەت له‌ خاوه‌نداریتی یه‌وه‌ ده‌گوازیته‌وه‌ بۆ شوبرا.

چاك وايه به چاوى عه دالەت و ويژدانە و بپروانزێتە دەولەتى ئومەوى و هەرحىساب لەسەر لانى يەكەم واتە خاوەندارىتى و خۆسەپىنى دەولەتەكە نەكرێت، بەلكو حىسابيش بۆ لانى دووهم واتە چاكسازىيەكەى معاويەى دووهم و گواستەنەوەى خاوەندارىتى بۆ شەوراش بكرێت.^٤

۳۔ کاتیک مرد، تہ مہنی چہ ند بوو؟ کی نویژی لہ سہر کرد؟

معاویہ کی کوپی یہ زید لہ تہ مہنی (۲۱) سالیڈا مرد، دہ شلین: ۲۳ سال و (۱۸) بوڈ بوو، دہ لین: (۱۹) سال بوو، دہ لین: ۲۰ سال بوو، دہ لین: ۲۳ سال بوو، دہ لین:

١- مروج الذهب (٨٢/٣) .

٢- البداية والنهاية (١١/٦٦٣) .

٣- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ (١١٦/١).

٤- الدولة الأموية المفتري عليها ص ٢٩٣ .

۱۸ سال بوو، ده‌لێن: ۱۵ سال بوو، خودا چاکتر ده‌زانئ.

خالیدی برای نویژی له‌سه‌ر کرد، ده‌شلێن: عوسمانی کوپی عه‌نبه‌سه‌ نویژی له‌سه‌ر کرد، ده‌لێن: وه‌لیدی کوپی عوتبه‌ نویژی له‌سه‌ر کرد، ئەم گێڕانه‌وه‌ی دوايه‌ پاسته‌؛ چونکه‌ معاویه‌ وه‌سیتی بۆ وه‌لید کرد بوو نویژی له‌سه‌ر بکات، (مه‌پوانی کوپی حه‌که‌م) یش ئاماده‌ی ناشتنه‌که‌ی بوو،^۱ مه‌پوان گوتی: ده‌زانن کێ بوو ئە سپارده‌تان کرد؟ گوتیان: به‌لێ: معاویه‌ی کوپی یه‌زید بوو (مه‌پوان) گوتی: (ئهو) ئهو (ئهو له‌یلا) یه‌ یه‌که‌ ئه‌زنو مولفوزاری ده‌رباره‌ی گوتویه‌تی:

إني أرى فتنة تغلي مراجلها
والملك بعد أبي ليلى لمن غلبا.^۲

٤ — ته‌نگژه‌یه‌کی سامناک دوا‌ی مردنی معاویه‌ی کوپی یه‌زید:

معاویه‌ی کوپی یه‌زید ته‌نگژه‌یه‌کی ترسناکی بۆ دوا‌ی خۆی دروستکرد، خالیدی برای منداڵ بوو، ده‌سه‌لاتی (ئێبن زوبیر) یش هه‌ر به‌هێزو فراوان ده‌بوو، خه‌لکێکی زۆری ژێر ده‌سه‌لاتی ئومه‌وی به‌یعه‌تیان دایه‌، تیبێکی سوپای شام له‌سه‌روی هه‌مووانه‌وه‌ (زوحاکی کوپی قه‌یس) ی فه‌رمانده‌ی دیعه‌شق بریاریاندا به‌یعه‌ت به‌ (ئێبن زوبیر) بده‌ن، تا حال به‌وه‌گه‌یی (مه‌پوانی کوپی حه‌که‌م) سه‌رگه‌رده‌ی ئه‌وکاتی (به‌نی ئومه‌ییه‌) بیری له‌چوونه‌ لای (ئێبن زوبیر) کرده‌وه‌ تا به‌یعه‌تی پێداو ئه‌مان وه‌زمانی لی وه‌ریگری‌ت، به‌لام هه‌موو ئهو سه‌ربازو سه‌رۆکانه‌ی هۆزه‌کانی یه‌مه‌نی، که‌به‌ تواناترین پشتیوانانی به‌نی ئومه‌ییه‌ بوون و خالانی یه‌زید بوون به‌سه‌رکردایه‌تی (حیسانی کوپی مالیک) نه‌یانپه‌شت خیلافه‌ت له‌ (به‌نی ئومه‌ییه‌) ده‌رچیت و به‌یعه‌تیان نه‌دا به‌ (ئێبن زوبیر):

ناکۆکی وپشتویه‌کی زۆر پویداو (شام) شه‌ش مانگ بێ ئیمام وپیشه‌وا بوو، پاشان پێکه‌وتن له‌سه‌ر به‌ستنی کۆبوونه‌وه‌یه‌ک بۆ پاوێژکردن له‌سه‌ر دیاریکردنی

١- البداية والنهاية (١١/٦٦٢، ٦٦٣).

٢- هه‌مان سه‌رچاوه‌ (١١/٦٦٤).

كەسىكى شياو گونجاو بۇ پۇستى خىلافەت و دەره نجام بېيارىكى بۇ دەرىكەن.^١

(معاويە كوپى يەزىد) دواين خەلىفە لىقى (سوفيانى) بوو، دواى ئەو خىلافەت لە لىقى (سوفيانى) يەوۋە بۇ لىقى دووۋە مى تايەفە (بەنى ئومەييە) واتە: لىقى (مەپوانى) گوزرايەوۋە، يەكەم دەسەلاتبە دەستى ئەم لىقە (مەپوانى كوپى حەكەم) بوو، زۆرىيە لىكۆلەرو مېژوو نووسان بەناوى (خەلىفە) ناوى ناھىتن، دەلئىن ستمكار بووۋە لەدژى خىلافەتى ئەمىرى ئىمانداران (ئابدۇللاھى كوپى زويپەر) دەرچوۋە، سەبارەت (ئابدۇللك) كوپىشى ھەمان ھەلوئىستيان ھەيە تا ئەو كاتەي (ئىبن زويپەر) شەھىد دەبى، كۆپراي جەماۋەرى مۇسلمانانىش لەسەر ئەمەيە.^٢

بەمردنى (معاويە كوپى يەزىد) كۆتايى بە دەۋلەتى (سوفيانى) ھات و دەۋلەتى (زويپەر) دەرگەوت، بەلام بەردەوام نەبوو؛ چونكە (بەنى مەپوان) توانى كۆتايى بەم دەۋلەتە بىننى، بەپشتىوانى خودا لەلاپەرەكانى دادى زياتر لەسەر ئەم بابەتە دەپۆين.

سېھەم: بەيەتتى (ئىبن زويپەر) بۇ خىلافەت.

دواى مردنى (يەزىدى كوپى معاويە) كەسىك نەبوو شايانى ئەوۋە بىن پىيى بگوترى (خەلىفە) لەبنەمالەي ئومەوى دا، كاتىك يەزىد ۋەسىت بۇ (معاويە) كوپى دەكات، ئەمە بەتەنھا بەشى دامەزراندنى بەيەت ناكات؛ چونكە بەيەت بەبى شوپا نابى، زياد لەمەش ئەوانەي بەيەتيان بە (معاويە كوپى يەزىد) دا بوو لەخەلگى (دىمەشق) ۋە دەوروپەرى ۋەكەسە ديارەكانى (بەنى كەلب) تىپەپى نەدەكرد، ۋىپراي ئەمەش (معاويە كوپى يەزىد) زۆر نەژياو دەسەلاتى بۇ شوپا بەجىيەشت ۋەكەسى لەجىي خۆى دانەناو ۋەسىتتىشى بۇ كەس نەكرد.

لەھەمان كاتدا: بەيەتتى خىلافەت لە سەرتاسەرى ۋلاتانى ئىسلام بۇ (ئابدۇللاھى كوپى زويپەر) دامەزرا، ۋەكو: ۋلاتى حىجاز، ۋلاتى (ئىراق) ۋە دەوروپەرى تا ئەو پەپى

١- النظريات السياسية الإسلامية، محمد ضياء الدين الرئيس ص ٢٠٢ .

٢- الأمويون بين المشرق والمغرب ص ٢٠٩ .

سنوری پۆژ هەلات، ولاتی (مصر) و دەوروپەری تا ئەو پەپی سنوری پۆژناوای جیهانی ئیسلام، نۆریە ی نۆری ولاتی شام، جگە لە هەندیک شوین لە (دیمەشق): (زوحاکێ کوپی قەیسێ فەهەدی) و لە (حیمس): (نوعمانی کوپی بە شیر) و لە (قەنسرین): (زوفری کوپی حاریسی کیلابی) و لە (قەلەستین): (ناتیلی کوپی قەیس) بە یەعتیان دا بە ئیبن زویبەر، (روحی کوپی زنباعی جوزامی) بە یەعتی نەدا، لە شامیش جگە لە ناوچە ی (بەلقا)، کە (حیسانی کوپی مالیکی کوپی بە حەدە لی کەلبی) ی تیدا بوو، کەس بە یەعتدان بە ئیبن زویبەری پەت نە کردەو.^۱

بەم جۆرە بە یەعتی خیلافەت بۆ (عبدالله ی کوپی زویبەر) لە جیهانی ئیسلامدا دروست بوو و بوو بە (خەلیفە) ی شەری.^۲

(عبدالله) کاربە دەستانی خۆی بە سەر هەریمەکاندا دامەزراندن، خەریکە تەواوی سەرچاوەکانی میژوو یە کەدەنگ بن لە سەر ئەو، کە هەموو ولاتانی جیهانی ئیسلام پۆستی خیلافەتیان بە سەر (عبدالله) دا سەپاندوو و کردوو یانە بە (خەلیفە) ی خۆیان؛ بۆیە ژمارە یەک لە زانایان و میژوو نووسان بە پاشاکوای دەلێن: بە یەعتی (ئیبن زویبەر) بە یەعتیکی شەری بوو و ئەو لە (مەپوای کوپی حەکەم) شایانتر و لە پێشتر بوو بۆ ئەم پۆستە.^۳

(ئبن عبدالبر) لە (مالک) هەو دەگێڕێتەو: ئیبن زویبەر لە مەپوانی کوپی حەکەم باشتەر بوو و شایانتر بوو بۆ ئەو کارە، بە هەمان شێوە لە (عبدالمک) ی کوپیشی.^۴

(ئبن کثیر) دەلێ: بێگومان (ئیبن زویبەر) دوا ی مردنی (معاویە ی کوپی یەزید) ئیمام و پێشەوای موسلمانان بوو، لە بواری زانست و ژیرییدا لە (مەپوانی کوپی حەکەم) پێگە یشتووتر بوو، دوا ی ئەو ی پرایەکان لە سەر تاسەری ولاتانی ئیسلام بۆ بە یەعتدان بە عبدالله ی کوپی زویبەر بوونە یەک، بە لام (مەپوان) لە بە یەعت دەرچوو و

۱- سیر اعلام النبلاء (۳/۳۷۳)، عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۶۶ .

۲- عبدالله بن الزبیر، محمود شاکر ص ۶۸ .

۳- عبدالله بن الزبیر للخراسی ص ۱۱۷ .

۴- الإستیعاب (۳/۹۱) .

به ربهره كاني ي كرد).^١

هر كام له (ابن حزم) و (سيوطي) ايش دلتيان له سر شهرعي بووني خيلافه ت (نئين زويتر)، پتيان وايه: مه پواني كوپي كه كم و (عبدالملك) ي كوپي سته مكار بوون وله ژير فهرماني (خليفه) ي شهرعي ده رچوون، هه روه ها (ذهبي) يش شهرعيه تي خيلافه تي (نئين زويتر) ساغ ده كاته وه به (نه ميري نيمانداران) ي داده ني.^٢

١- به يعه تي (نئين زويتر) له (حيجاز):

دانيشتواني حجاز به په له و بن دواكه وتي به يعه تيان به (عبدالله كوپي زويتر) دا، نه م كاره يان شتيكي ناسايي بوو؛ چونكه (حيجاز) مه لبه ندي پاپه رين و دژايه تيكردني حوكمه تي (به ني نومه ييه) بوو.

(ابن سعد) ده گيرته وه: نه و كه سايه تيان ه ي بوونه پيشه نك وده سته پيشخه ريان كرد له به يعه تدان: (عبدالله ي كوپي موثعي عه ده وي) عبدالله ي كوپي ريزواني كوپي نومه ييه ي جه مه حي، حاريسي كوپي عبدالله ي كوپي نه بي په بيغه، عوبه يدي كوپي عومه ير، عوبه يدوللاي كوپي عه لي كوپي نه بيتاليب، عبدالله ي كوپي جه عفر).^٣

ژماره يه ك كه سايه تي نيو حجاز به يعه تيان پينه دا، له نيو ياندا (٣) كه سايه تي پيزدارو كاريگه ري ديار ي و حيساب بو كراو بوون له هه موو جيهاني نيسلامدا به گشتي و به تايبه تيش له (حيجاز) دا: نه و (٣) كه سه: عبدالله ي كوپي عومه ري كوپي خه قتاب، نئين عه بباس، محمدي كوپي حه نه فييه، خه ريكه سه رچاوه كان كوك بن له سر نه وه: هيچ كام له م (٣) كه سايه تيه له ماوه ي ژيان ياندا به يعه تيان به (عبدالله ي كوپي زويتر) نه داوه.^٤

١- البداية والنهاية، نقلاً عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١١٧ .

٢- المحلي (٩٨/١١)، عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١١٧ .

٣- تاريخ الخلفاء للسيوطي ص ٢١٢، ابن الزبير، للخراسي ص ١١٨ .

٤- سير اعلام النبلاء (٣٦٣/٣) .

٥- انساب الاشراف (٣٥٢/١)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١١٩ .

٦- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١١٩ .

۱- ھەلۋىستى (ئىبن عومەر) بەرامبەر بەيغەتى (ئىبن زۇبەير):

ئىبن عومەر بەيىعتى خىلافەتى دابە (يەزىد)، ھەولیدا قىيات بە (ئىبن زوبىيىر) بىكابە ھەولە بازىنى دەسلەپتى يەزىد دەررە چىت و فیتنە و ئاشوب بەرپانە کات.^۱

دوای مردنی (معاویەى کوپى يەزىد) بەيىعتى خىلافەت بە (ئىبن زوبىيىر) درا، ئىبن زوبىيىر داوای لە ئىبن زوبىيىر کرد دەستى بەيىعتى بداتى، (ئىبن عومەر) پەتسى کردە ھە، بە بیانوى ئەو ھەى وەك بۆ خۆى دەلى: دەستى پاستەم نابە خشم بۆ لىكبوون و پىشى لىناگرم بۆ يەكبوون.^۲

(ئىبن زوبىر) يىش تۆبىزى لە (ئىبن عومەر) نە کرد بە يىعتى بداتى، سەرچاۋە كانىش نامازە بە ھىچ گىزى وپووبە پوو بوونە ۋە يەكى نىۋان ئەم دوو كە سا يە تىيە ناكەن.^۳

خۆ كىشەنە ۋەى (ئىبن عومەر) لە بە يىعتە تەدان، كارىگە رى خراپى ھە بوو بۆ سەر پاى گىشتى؛ چونكە ئەو كە سىكى پىز لىگىراۋو حىساب بۆ كراۋو شىكۋدار بوو بە تايىبەت لە (حىجان) دا، ئەم كارىگە رىيە كاتىك تىنى بۆ سەر خىلافتى (ئىبن زوبىر) دىنا، كە ھە ۋادارانى خۆى ناچار دە كرد ھە مان ھە لۆىستى ئەو بگرنە بەر لە بە رامبەر (ئىبن زوبىر) دا.

له‌گه‌ڵ هه‌موو نه‌مانه‌دا: (ئيبين عومه‌) ترسناکيه‌کي پاسته‌قينه‌ي بۆ سه‌ر (ئيبين زوبير) نه‌بوو؛ چونکه‌ نه‌و چاوي نه‌بريبوو هه‌ پۆستي (خيلافه‌ت) و شوينکه‌ و توانيکي و نۆريشي نه‌بوون بته‌وانئ پوويه‌ پووي (ئيبين زوبير) يان پئ بکاته‌وه‌، هه‌مان حااله‌ت به‌سه‌ر (محمدي کوري حه‌نه‌ فييه‌) شدا ده‌چه‌ سپي.⁴

ب۔ (ٹین عہدِ عباس) و بہ یعہ تی (ٹین زویر)؛

ئېين عېباس له هه لويسته كانيدا به رامبه راژاوه كاني سه رده مي خوي له (ئېين عومه) جياوازيو، نهو له هه ردوك يووداوي (جمل) و(صفين) دا به شدار بووه و

١- مصنف بن أبي شيبة (٨٤/١٥).

٢- أنساب الأشراف (١/٣٥٢)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٠.

٣- عبدالله بن الزبير للخراساني ص ١٢١ .

۴۔ مہمان سہرحاویہ ص ۱۲۲ .

پشتيواني (عالي كوري نه بي تالبي) كردوه، كاتيڪ نومه ويه كان هاتنه سهر حوكم و (معاويه) يه زيدي له جيي خوي دانا، خير ا به يعه تي دا به (يه زيد) پابه ند بووه به م په يمانه وه كاتيڪ (ئين زويير) به يعه تي (يه زيد) په تکرده وه، نه زانراوه كه م و زور له لايه ن (ئين عه بباس) وهه پشتيواني لي كرابي، له هه مان كاتيشدا دژايه تي خوشي بو (ئين زويير) دهر نه برپوه، دوا به دواي مردني (يه زيدي كوري معاويه) په يوه ندي نيوان نه م دوو پياوه چوه قوناغيكي نوپوه.

كاتيڪ له سالي ٦٤ك به يعه تي هه مه لايه نه درابه (ئين زويير)، داواي له (محمدي كوري حه نه فيه و ئين عه بباس) كرد به يعه تي پي بدن، نه وان گوتيان: تا هه موو ولات بو تو كوده بيته وه خه لك به گشتي له سهر توپيڪ دين^١ نه وكات به يعه تن دده ديني، به لينيان پيدا ناكوكي خويان له گه ليدا دهر نه خه ن.^٢

ئين زويير له سهره تاي كاريدا ناچاري نه كردن به يعه تي پيبدن، په يوه ندي نيوان (ئينو عه بباس) و (ئين زويير) له خوشيدا بوو، ژماريه ك پيوايه ت دهبه به لگه له سهر هه ست ونه ستي دلسوزانه ي ئين عه بباس) بو (ئين زويير) وهك دهر ده كه وي له هه نديك هه لويستي دا پشتگيري شي كردوه^٣، ويه پاشكاري باسي چاكه و باشه ي نه وي كردوه.^٤

عبدالرزاق له (مصنف) هكه يدا ده گيريته وه:

ئين عه بباس قازي ئين زويير بوو له (مه كه)، به لام دواي په يوه ندي يان ته مو مزي تي كه وت، به پي ي هه نديك گيرانه وه: نيواني نه م دوو كه سايه تيه تي كه چوه، به لام هيچ كام له گيرانه وه كان نه م ناخوشي له بازنه ي گفتوگوي توندوتيز ناترازين.^٥

١- الطبقات (١٠٠/٥).

٢- البداية والنهاية، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥.

٣- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥، الفتح الرياني للساعاتي (١٦٧/٣).

٤- تاريخ ابن عساکر، نقلًا عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٥.

٥- الفتح الريان للساعاتي (٩٨/١٢)، أخبار مكة (٧٧/٢).

وەک تێبینی دەکرێت (ئێبن عەبباس) و (محمدی کوپی حەنەفییە) بەجووتە بەیعتیان پەت کردەووە تاسەری کیشا بۆ تەنگاوبوونی (ئێبن عەبباس) و دەرجوونی بۆ (تایف) و نیشتهجێ بوونی لەوێ تا ئەو کاتەی وەفاتی کرد.^۱

ئێبن عەبباس هەمیشە وەسفی چاکەی ئێبن زوبێری کردووە، هەرجار ناوی ئەویان لاھێنا بایە: دە یگوت: قورئانخوێنە، پاکدامینە، (زوبێر) باوکیەتی، (ئەبوبەکر) باپیریەتی، (خەدیجە) پوریەتی، (عائیشە) پوریەتی، صەفییە نەنکیەتی.^۲

ج — ئێبن لەحەنەفییە و بەیعتی ئێبن زوبێر:

ئێبن لەحەنەفییە دواى مردنی (یەزید) بپاری خۆیداو گوتی: کە بەیعت نادا بەکەس تارای گشتی لەسەر یەک دەنگ نەبێ.^۳

سەرەتا ئێبن زوبێر ئێبن لەحەنەفییەى سەغلات نەکردو ناچاری نەکرد بەیعتی پێیدا، بەلام دواى فراوانبوونی دەسلاتی و بەیعتپێدراى لەلایەن نوێنەرانی هەموو هەریەکانەووە خەریک بوو ئۆممەت لەسەر خیلافەتی ئەو کۆک بێ، (ئێبن زوبێر) هەستی کرد کە کاتی ئەوە هاتوو (ئێبن لەحەنەفییە) بێت و بەپێی بەلێنەکەى خۆی بەیعتی پێى بدات، چارێکی ترو لەسالی ۶۵ک داواى لێکردەووە بەیعت بدات، بەلام (ئێبن لەحەنەفییە) بەیعتی پێى نەدا، ئەویش لە (شیعەب) بەندی کرد.^۴

پێى دەچێ (ئێبن زوبێر) لەبانگەواژەکەى (موختاری کوپی ئەبى عوبەیدی سەقەفی) ترسابێ لە (کوفە)، موختار: لەکاتی گەمارۆدانى مەککە لەسالی ۶۴ک لەلایەن سوپاکەى (حەسینی کوپی ئەمیر) هەو، یەکیک بوو لەگەورە بەریگیکارانى (ئێبن زوبێر)، ئەو وێرای نازایەتی و لەخۆ بوور دوویى بەفیلّ وزیرەکی و زرنگیش

۱- سیر أعلام النبلاء (۳/ ۳۵۸) .

۲- هەمان سەرچاوە (۳/ ۳۶۷) .

۳- مصنف بن أبي شيبة (۷۳/ ۱۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۲۷ .

۴- تاريخ خليفة ص ۲۶۲ .

بەهرەدار بوو، حەزکردن بەپایەبەرزی و سەرۆکایەتی لەتەختایی نێو چاوانی دا دەخوینرایەوه.^١

بۆی دەركەوت لەلای (ئەبن زوبییر) بەئاوات و مرادەکانی ناگات؛ بۆیە چاوی لەشوینێك دەگێرا بۆی بچیت و داخوازیە دەرونیەکانی خۆی تێدا دەستەبەر بکات، دواى تێپەڕینی (٦) مانگ بەسەر ڕووداوی (گەمارق) کەدا و لەپەمەزانی ٦٤ک؛ خۆی گەیانده (عێراق)، لەپێی بانگەوازی سەرخستنی بنەمالەى پێغەمبەر ﷺ بەرزکردنەوهی دروشمی سەندنەوهی تۆلەى خوێنى حوسێن، توانی جەماوەریکی زۆر لەدل بەپەرۆشانی حوسێنو داخ لەدلانی (بنی ئومەییە) لەدەورەى خۆی کۆکاتەوه و پاشان دەستی بەسەر (کوفە) دا گرت.^٢

لەلایەکی ترەوه: موختار بەکێشەى نێوان (ئەبن زوبییر) و (ئەبن لەهەنفییە) دەزانى، ویستی بەرەمى کێشەکە قازانجی ئەو لەخۆبگیریت، دەیگوت: کەئەو نوێنەری (ئەبن لەهەنفییە) یە و بۆیەى ناردووه بۆ (عێراق) تا تۆلەى (ئالوبەیت) بکاتەوه، لەواقیعدا (ئەبن لەهەنفییە) خۆی لەموختارو بانگەوازهکەى بێ بەریکردو، پاریگەیاندا کە ئەو بۆ (عێراق) ی نەناردووه.^٣

جگە لەموختار(شیعە)ش بانگەشەیان دەکرد بۆلای (ئەبن لەهەنفییە).

لەبەر ئەمە (ئەبن زوبییر) ترسا دەروازەیهکی تری دژایەتی تیکردنى بەسەردا ئاوهلابیت و کێشەکەى لى ئالۆزتریب.^٤

وەرزى (حەج) ی سالى ٦٦ک، موختار سوپایەکی ناردە (مەککە)، سوپاکە (ئەبن لەهەنفییە) ی لەزیندان ئازاد کرد، (ئەبن لەهەنفییە) بەبەلگەى ئەوهى کەئەو شەپو هەرا لە(حەرم) دا بە(حەلال) نازانى، نەیهیشت سوپاکە شەپ لەگەڵ (ئەبن زوبییر) دا بکات.^٥

١- تاریخ الطبري، نقلاً عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٢٩ .

٢- تاریخ خليفة ص ٢٦٢ .

٣- الطبقات (٩٨/٥) .

٤- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٣٠ .

٥- أنساب الأشراف، نقلاً عن عبدالله بن الزبير للخراسي ص ١٣١ .

له‌واقیعدا: (ئێبن له‌نه‌فییه) به‌هۆی ئەم سوپایه‌وه مه‌ترسی یه‌کی گه‌وره‌ی بۆ (ئێبن زویڤر) دروستکرد، سه‌رچاوه‌کان ده‌گێڕنه‌وه: (ئێبن له‌نه‌فییه) له‌کاتی هه‌جدا ئالایه‌کی هه‌ڵدا بوو کۆبه‌رکه‌ی ئالاکه‌ی (ئێبن زویڤر)ی ده‌کرد.^۱

(ئێبن زویڤر) ته‌ماشای کرد سه‌رچاوه‌ی هێزو پشتیوانی (ئێبن له‌نه‌فییه) موختارو سوپاکه‌یه‌ت؛ بۆیه نه‌خشه‌ی له‌نێو بردنی موختاری دا‌پشت، پا‌په‌راندنی نه‌خشه‌که‌ی به‌(موسعه‌بی برای)، که‌ والی (به‌سه‌ره) بوو سپارد، له‌ ۱۴/په‌مه‌زانی/۶۷ ک موسعه‌ب کۆتایی به‌موختار هێنا.^۲

که‌موختار کوژرا، (ئێبن له‌نه‌فییه) له‌(مه‌که‌که) جیگای پێ لیژ بوو، (ابن سعد) ده‌گێڕێته‌وه پاش ئەمه ئێبن زویڤرعوپوه‌ی برای ناردە‌لای (ئێبن له‌نه‌فییه)و جارێکی تریش داوای لێکرد به‌یعه‌تی بداتی، ئە‌گه‌ر ئە‌مه نه‌کا با چاوه‌پێ‌ی شه‌پێ.^۳

(ئێبن له‌نه‌فییه) هه‌ولیدا خۆی له‌م فشارانه‌ی (ئێبن زویڤر) پزگار بکات، له‌م کاته‌دا مه‌لیکی قۆزته‌وه که‌ (عبدالمک ی کوپی مه‌پوان) داوای لێکردوه سه‌ردانی (شام) بکات، به‌م بیانوه‌وه خۆی وخه‌لکی ده‌وره‌یه‌ری به‌ره‌و شام پۆیشتن وشاری (ئه‌یله) ٤یان هه‌لبژارد بۆ نیشته جی‌ب‌بون هه‌رچه‌نده ئە‌م شاره سه‌ر به‌ولاتی (شام) بوو وله‌ژێر قه‌له‌مه‌ره‌ی (عبدالمک ی کوپی مه‌پوان) بوو، به‌لام له‌سه‌ر سنووری (حیجان) بوو وشوێنێکی نێوه‌پاست بوو وله‌هه‌ردوک ده‌سه‌لاتداره‌وه دوور بوو به‌لام نیازو داخوازیه‌کانی عبدالمک له‌(ئێبن له‌نه‌فییه) چ بر‌که‌نتر نه‌بوون له‌نیازو داخوازیه‌کانی(ئێبن زویڤر) عبدالمک پێی پا‌گه‌یاند: ئە‌گه‌ر به‌یعه‌تی پێ بدا سامان و به‌خششێکی به‌نرخێ ده‌دا، ئە‌گه‌ر نا نابێ له‌ (شام)دا نیشته‌جێبێ، (ئێبن له‌نه‌فییه) به‌و شیوه‌یه‌ی مه‌رجی له‌گه‌ڵ (ئێبن زویڤر گرت‌بوو)، به‌یعه‌تی عبدالمک یشی په‌تکرده‌وهو شامی به‌جێ هێشت و به‌ره‌و (مه‌که‌که) هاته‌وه، به‌لام (ئێبن

۱- الطبقات (۲/۵)، تأریخ خلیفه من ۲۶۲ .

۲- تأریخ خلیفه من ۲۶۴، عبدالله بن الزبیر للخراسی من ۱۳۱ .

۳- الطبقات (۱۰۶/۵) .

۴- (أیلة) شارێکه له‌سه‌ر که‌ناری ده‌ریای (ق‌لزم)ی شام .

زوبىير) پىگەي نەدا بېتەۋە نىۋ (مەككە)؛ بۆيە خۆي ۋەھاۋەلانى پەۋيان كىردە (طائف)، دەشلىن پەۋيان كىردە (مەدىنە)، بەھەر حال تا (ئىبن زوبىير) كۆتايى پىھات لەۋىدا نىشتە جى بوون.^۱

۲- بەيغەتى (ئىبن زوبىير) لە (عىراق):

مردنى (يەزىدى كۆپى معاۋىيە) سەرى كىشا بۆ شىۋانى بارودۇخى (عىراق) ۋ سەرھەلدانى كىشەۋ ناكۆكى نىۋان ھۆزەكانى ئەۋى لەسەر دەسەلات، (عوبەيدۇللاي كۆپى زياد) بەرەۋ شام ھەلات، پىش ھەلاتنى (خەۋارىج) زىندانىيان شكاندو دەستىيان بەگىرە شىۋىتى ۋ خراپەكارى كىرد لەۋلات دا، پاش چەند شەپو ئازاۋەيەك، ھۆزەكانى (بصرە) پىگەۋتن ۋ (عبدۇللاھى كۆپى خارىسى كۆپى نۆفلى كۆپى عبدالمطلب) يان كىردە ۋالى (بصرە).^۲

ئىنجا (ئىبن زوبىير) دەستى كىرد بەدامە زىندانى كارىيە دەستىانى خۆي لەۋىلايەتە كاندا، سەرە ھاتە سەر (بصرە) ۋ (موسەبى) براى كىردە ۋالى ئەۋى، دانىشتوانى (كوفە) (عامرى كۆپى خەلەفى قورپەشى) يان كىردە كار بەپۆۋەبەرى خۆيان،^۳ دەربارەي ئەم كارەيان نامەيەكيان بۆ (ئىبن زوبىير) نارد، ئەۋىش دانى پىداهىنا، لە راستىدا ئەم ھەلسوكەۋتەي دانىشتوانى (كوفە) بەلگە بوو لەسەر داننان بەخىلافەتى (ئىبن زوبىير)،^۴ بىگومان پەفتارى دانىشتوانى (كوفە) ۋ (بصرە) لەبەرامبەر (ئىبن زوبىير) دا پەفتارىيان بوو لەبەرامبەر خەلىفەي موسلمانان.^۵

ژمارەيەك ھۆكار يارمەتى بەيغەتدانى (ئىبن زوبىير) يان كىرد لەعىراق دا، گرنگىزىيان:

* دروست بوونى بۆشايى سىياسى لەۋلات دا بە مردنى (يەزىدى كۆپى معاۋىيە).

۱- الطبقات (۱۰۸، ۱۰۷/۵).

۲- تاريخ خليفة ص ۲۵۸، عبد الله بن الزبير، للخراسي ص ۱۳۵.

۳- أنساب الأشراف (۴۰۰/۱)، عبد الله بن الزبير ص ۱۳۴.

۴- عبد الله بن الزبير ص ۱۳۴.

۵- أريخ الطبري، نقلًا عن عبد الله بن الزبير ص ۱۳۶.

* ھەلاتنى (عوبەيدوللاي كۆپى زىاد) بۆشام.

* كىيەركىي ى ھۆزۈ خىلەكان لەسەر جەلەوى دەسەلات.

* بەھىز بوونى (خەوارىج) ۋە ھەپەشەيان بۆ سەر ھىمنايەتى.

ئەم ھۆكارانە ۋە ھى تىرىش ھانى عىراقىيەكانىاندا خۆيان پىكخەن ۋە بىرپارىيان
يەكخەن ۋىچنە ژىر ئالاي (ئىبن زوبىير) ھەۋە.^۱

۲ — بەيەھتى (ئىبن زوبىير) لەشام:

دوا بەدۋاي مردنى (معاويەي كۆپى يەزىد)، تەتمتمان ۋە تارىكايى كەش ۋە ھەۋاي
شامى شىۋاندو ئالۋىزى ۋە جەۋۋل ئەۋىي گىرتەۋە، ئەمە ھۆيەكى سەرەكى بوو بۆ
جىگىر بوونى بەيەھتى (ئىبن زوبىير) لەشام دا، پىش ئەمەش: ھەۋالى ئازايى ۋە
خۇپاگىرەكانى (ئىبن زوبىير) لەبەرامبەر پەلامارەكەي (ھەسىنى كۆپى نەمىر) ۋە،
بەيەھتى ھەمە لايەنەي دانىشتۋانى حىجاز بۆ ئەۋ لەشامدا بىلاۋىيونەۋە، ناۋ
ناۋبانگيان بۆ دەر كىرد بوو.

(بىلاۋىي) ھەلۋىستەكانى ئەۋكاتى دانىشتۋانى شاممان بۆ بەيەھتدان بە (ئىبن
زوبىير) بەم شىۋەيە بۆ ۋىنا دەكەت ۋە دەلى: كاتىك (معاويەي كۆپى يەزىد) مرد،
زۆرىيە خەلك پەۋۋيان لە (ئىبن زوبىير) كىرد، گوتيان: (ئەۋ پىياۋىكى كامەلە لەژىرى ۋە
تەمەندا، بەرگى لە (عوسمانى كۆپى عەففان) ى ئەمىرى ئيمانداران كىرد ۋە، كۆپى
پىياۋە دىلسۆزەكەي پىڭمەبەرى خودايە ﷺ، دايكى كچى ئەبۇبەكرى صدىقە،
ژمارەيەك سىفەتى بەرزو چاك لە زاتى ئەۋدا ھەيە لەكەسى تىردانىيە، خەرىكە
سەرچاۋەكانى مېژوۋ كۆپىن لەسەر بەيەھتپىدرانى لەلايەن ھەمو ھەرىمەكانى
شامەۋە، تەنھا (ئەردەن) نەبى، لەقونسرىن: (زوفەرى كۆپى خارىسى كىلابى)^۲
بەيەھتى پىدا، لەحمص: (نوعمانى كۆپى بەشىرى ئەنسارى)^۳ بەيەھتى پىدا،

۱- عبداللاھ بن الزبىر للخراسى ص ۱۳۶ .

۲- الأعلام للزركلى (۴۵/۳) .

۳- ھەمان سەرچاۋە (۳۶/۸) .

لهه له سستين: (نائيلي ڪوپي قهيسي جوزامي)^۱ تواني دهه سلات پهيدا بڪات وبانگه شهي خه لك بڪات بڙ به يعه تي (ٿين زويڙ).

له ديمه شق: (زوحاڪي ڪوپي قهيسي فهري)^۲ به يعه تي پيدا، (ٿين زويڙ) (زوحاڪي ڪوپي قهيسي) به والي شام^۳ دامه زرانده.

ٺه مهه گرنگرين هه ريتمه ڪاني شام بوون كه به يعه تيان به (ٿين زويڙ) دا.

هه لويستي (خه واريچ) به رامبه به يعه تي (ٿين زويڙ):

(خه واريچ) تامردني (په زيد) له گهل (ٿين زويڙ) هاوپه يمان بوون بڙ پاريزگاري کردني (مه ڪكه) ڪاتيڪ مه ترسي له سهر (مه ڪكه) نه ما، سهر کرده ڪه يان هاته لاي (ٿين زويڙ)، تا بيروپاي ٺه وه ريگريٽ سه بارهت به (عوسماني ڪوپي عه فغان) ﷺ، به شيوارنيڪ وه لامي دانوهه ڪه پييان ناخوش بوو، به وشيوه يه بڙ وه سف کردن ڪه پتي وه سف ده ڪرا له (ٿيمان ويه پاستداناني و دادپه روهري و ٽيحسان و چاڪه و ژياننامه ي خاوين و پر له چاڪه و گه پانه وه بڙ سهر هق ڪه بڙي پوون ببوايه وه)، له م ڪاته دا له (عبدالله) دوور ڪه وٽنه وه و جودا بوونه وه و پريارياندا به رهو (عيراق و خوراسان) بڙون، پويشتن وله و شويٽانه دا به لاشه يان وٽانيان و مه زه بيان و پڙچكه جوراو جوره بي سهر و به ره ڪانيانه وه بلاو بوونه وه، به رنامه يان لق و پڙي زدن وله ژمار نايه و له سهر بنه ماي جههل و هيڙي هه واو ٺاره زوي دهرون ويروباوه پي خراب دامه زراون، له گهل ٺه مه شدا خويان له زور ولاتدا سه پانده.^۴

له سهر داوا نامه يه ڪي (ٿين زويڙ): سوار چاڪي هي ممه تدار وپاله واني گه وره (موهه لله بي ڪوپي ٺه بي فره) له مهيداني جهنگدا به ره نگاريان بڙوه، سهر کرده ي (خه واريچ) ٺه زاريقه: (نافيع ي ڪوپي ٺه زپهق) بوو، موهه لله تواني ٽيڪيان بشڪيني و (نافيع ي سهر کرده شيان بڪوڙيت، خه واريچ به رهو (فارس) هه لاتن.^۵

۱- مه مان سهرچاوه (۳۴۳/۷) .

۲- الطبقات (۳۸/۵)، الاعلام (۲۴۴/۲) .

۳- انسباب الاشراف (۱۳۲/۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۱ .

۴- البدايه والنهايه (۶۶۸، ۶۶۷/۱۱) .

۵- الاخبار الطوال ص ۲۵۰، ۲۴۹ .

پروپاگەندە ی کۆژدانی (موهه‌لله‌ب) گە‌یشتە (بصره‌)، شار شێوا، (حاریسی کۆپی پە‌بیعه‌) ی والی شار بێ‌یاری دا هە‌ڵێت، موژده‌ دەر به‌ره‌و (بصره‌) هات و پاییگە‌ یاند: (موهه‌لله‌ب) ساغ و سه‌لامه‌ته‌، موژده‌ ی سه‌رکه‌وتن ب‌لاوێوه‌ و خه‌ڵک ئارام بۆوه‌ وشاریش ئاسایی بۆوه‌، والی (بصره‌) له‌جێگای خۆی مایه‌وه‌ تا (عبدالله‌ ی کۆپی زویڤەر) هه‌والی نیازی هه‌لاتنه‌که‌ ی پێگه‌ یشت، (عبدالله‌) (حاریسی) له‌والیایه‌ تی خست و موسعه‌ بی برای له‌جێگه‌ ی ئه‌ودا کرده‌ والی، موضعه‌ ب: سه‌رپه‌رشته‌ ی ئیداره‌ ی عێراق و فارس و ته‌هوازی ده‌کرد.

له‌و هۆنراوانه‌ ی سه‌باره‌ ت به‌م جه‌نگه‌ گوتراون و به‌ (موهه‌لله‌ب) یان هه‌لگوتوه‌:

إن رباً أنجى المهلب ذالطول لأهل أن تحمدوه كثيراً
لا يزال المهلب بن أبي صفرة معاش بالعراق أميراً^١

اعبرێکی (خه‌وارێج) یش ئاوا ی به‌ (نافیع) هه‌لگو تووه‌:

إن مات غیر مداهن فی دینه ومتی یمر بذكر نار یصعق
والموت أمر لامحالة واقع من لا یصعبه نهارةً یطرق
فلئن منینا بالمهلب إنه لأخو الحروب ولیث أهل المشرق^٢

١- الأخبار الطوال ص ٢٥١ .

٢- هه‌مان سه‌رچاوه‌ ص ٢٥١ .

باسى دووھ: دەرچوونى (مەروانى كورى جەكەم) لەدژى (ئىبن زويپىر).

يەكەم: ناو وىنە چەكەى وژيانى پىش دەرچوونى لەدژى ئىبن زويپىر.

ناوى: مەروانى كورى جەكەمى كورى ئەبولعاسى كورى ئومەييەى كورى
عەبدوشەمسى كورى عەبدولمەنافە، مەلىك ئەبو عبدالمكلى قورەيشى ئومەوى^۱ يە،
ناسناوى: ئەبو لقاسم وئەبولحىكەمە، لە (مەككە) لەدايك بوو، بە (۴) مانگ لە (ئىبن
زويپىر) بچوكتەرە فرمودەى گىپراوتەو: لە: (عومەر وعوسمان و عەلى وزەيد).

ئەم كەسانەش فرمودەيان لەئەووە گىپراوتەو: (سەھلى كورى سەعد،
عورپە، عەبدۇللاھى كورى عومەر، سەئىدى كورى مسىب، عەلى كورى حسين،
ئەبو بەكرى كورى عبدالحەمن، مەھمۇدى كورى جەر، عبدالمكلى كورى مەروان).

كاتىبى عوسمانى ئامۇزاي بوو، پۇژانى گەمارژدانى بەرگى لىكردو، پۇژى
(جەمەل) (عەلى) لەھەوائى دەپرسى و دەلى: (يعطني عليه رحم ماسة)

لەگەل ئەمەدا يەكك بوو لەسەر دەستەكانى لاوانى قورەيش^۲، داواى پىاوتى و
ئازايەتى فىل^۳ وزىرەكى و ئەزمون بوو^۴، لەسەردەمى (عومەر) دا قازى بوو.

لەسەردەمى (معاوية) دا والى (مەدىنە) بوو و (حەسەن و حوسەين) لەداوى ئەووە
نوژيان دەكردو نەياندە گىپرانەو.

ئەگەر گرفتتەك لەسەردەمى بەپۆتەبردنى مەدىنەيدا بەاتايە پىش، ھاوئلانى
كۆدەكردنەو پرسى چارەسەرى پىدەكردن، دوو جامى پىوانەى ھىتان و كامەيان
پىكو پىك بوو ئەوئەيانى پەسندكر، بەو جامە دەگوترا پىوانەى مەروان.

۱- سیر أعلام النبلاء (۴/۷۶۷) .

۲- ھەمان سەرچاوە .

۳- ھەمان سەرچاوە .

۴- ھەمان سەرچاوە .

۵- ھەمان سەرچاوە .

۶- البداية والنهاية، نقلًا عن العالم الإسلامي في العصر الأموي ص ۱۴۰ .

لە کتییی (عن عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ) دا کەمێک لە بەسەرھاتی ئەوم نووسیوە، خۆشەویستی زۆری بۆ (بەنی ئومەییە) ھەبوو، زۆر بەتەنگ بەیعیەتی (یەزیدی کۆپی معاویە) وەبوو، کاتێک (یەزید) مرد، (مەھوان بەخۆی و خزمایەتی (بەنی ئومەییە) لەگەڵ سوپا گەراوەکە ی شام لەگەمارۆی یەکەمی (مەککە) بەرەو شام پۆیشت، جێی باسە، پۆیشتنی (بەنی ئومەییە) لە (مەدینە) بەئارەزووی خۆیان بوو.^۱

(مەھوان) بەیعیەتی ئەدا بە (ئەبن زویئیر)، سەرۆک ھۆزەکان و خزمەکانی (بەنی ئومەییە) لە شام بوون لە دەوری ھالان و بەیعیەتیان پێدا، لە شان و شەپیلکی دا دیار بوو ھەزی لەگەراوەتی و کوێخایەتی، ھەز بوون لە کوێخایەتی و ھەزکردن بە مانەوێ خیلافەت لە بنەمالە (ئومەوی) دا دوو پالئەری سەرەکی ئەو بوون بۆ ھەرچوونی لە دژی (ئەبن زویئیر)، باشترین بەلگە لە سەر ئەمە: پێش مردنی دەستپێشخەریکرد لە ھەرگرتنی بەیعیەت بۆ (عبدالملك و عبدالعزیز) کۆپی، کردنیە (وہی عەھد) تا لە دوا ی خۆی جێی بگرێت،^۲ وەجاخی دەسلاتی ئومەوی کوێر نەبێتەو.

بەپێی ھیچ ئەند گێڕانەوێک: (مەھوانی کۆپی ھەکەم) بپاریدا بەیعیەت بدابە (ئەبن زویئیر)، بەلام لە دواساتی بپارەکید (عوبەیدوللای کۆپی زیاد) و ئەند کەسی تر لەو بپارەیان پاشگەز کردەو، قەناعاتیان پێکرد بانگەشە بۆ بەیعیەتدان بۆ خۆی بکات.^۳

ھیچ بەدوور نازانری (مەھوان) بیری لە مەکردبێتەو؛ بەتایبەتی کاتێک بینویەتی لە ھەموو ھەریەکانی سەرتاسەری ولاتی ئیسلام بەیعیەت دەدری بە (ئەبن زویئیر) و (بەنی ئومەییە) لە ولاتی شامدا بێ سەری پووی تێکردوون و پەرتەوازەو لاواز بوون و لە پووی ھەلۆیستەو بێ ھێز بوون، ئەمە ی ئیستا خستمانە پوو لەگەڵ ئەوێ پێشدا گوتمان دژنی؛ چونکە ھیساب لە سەر نیازو بپاری (مەھوان) ناکری،

۱- عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۴۶.

۲- الطبقات (۲۲۶/۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۵۱.

۳- الطبقات (۴۰/۵)، عبدالله بن الزبير للخراسي ص ۱۵۲.

بەلگۈ حېساب لە ئەو ھەلۋىستە كىدارىيە دەكرى ناويەتى، كە لەپە تىكرىنە ۋەى بەيەتى ئىبن زوبىر ۋەنگ لەگەل كىردى ۱ ۋە رچون لەدزى دا خۆى دەردە خات.

نەخشەى جەنگى (مەپوان) لەدزى (ئىبن زوبىر)

بەچەند ھەنگاۋ جىبە جىكرا:

- ۱ — لەنىو بىردنى پشتىوان ۋە ۋادارانى (ئىبن زوبىر) لەشام، لەگىنگىر پوداۋەكانى شام كۆبۈنە ۋەى (جالبىيە) ۋە جەنگى (مەرج پامىت) بون.
- ۲ — گىپانە ۋەى (مەس) بۆ ژىر حوكمى (ئومە ۋى).
- ۳ — ھەلۋەدان بۆ گىپانە ۋەى حىجان ۋەى عىراق.
- ۴ — دانانى (عبدالملك ۋە عبدالعزىز) بە ۋەلى عەھد.

دوۋەم: لە نىۋ بىردنى پشتىوانانى (ئىبن زوبىر) لەشام.

گىنگى كۆبۈنە ۋەى (جالبىيە)، جەمگى (مەراج پامىت).

پاش ئە ۋەى (مەپوان) جەلۋى سەركىدايەتى پاپەپىنى ئومە ۋى لەدزى ئىبن زوبىر گىرتە دەست، سەرەتا پىزەكانى يەكخستىن ۋە كەۋتە مەملانى ۋى (ئىبن زوبىر)، يەكە مەجار لەنىۋ (حىجان) دا بەرە ۋەپۋى نەچۈ، بەلگۈ پەناى بۆ سەندە ۋەى ھەرىمە دوۋرەكان بىرد، تا لەۋىپرا دەسەلاتى كەمكاتە ۋە پاشانىش لەنىۋ بىردنى بۆ ئاسان بىت ۲، مەپوان دۋاى پەيمانى كۆبۈنە ۋەى (جالبىيە) ۋى خەلگى شام بەرە سىمى چو سەركى، لەبەر گىنگى كۆبۈنە ۋەى (جالبىيە)، كەمىك دەچىنە سەركى بىسكىردنى:

۱ — كۆبۈنە ۋەى (جالبىيە):

(نەردەن) ۋى نىشتىمانى (كەلەبىيان) بەردە ۋام گۆپرايەل ۋە فەرمانبەردارى حوكمى (بەنەمالە ۋى ئومە ۋى) بو، ھەندىك لەسەركى ھۆزەكانى شام داكۆكىيان لەمانە ۋەى

۱- عبداللاھ بن الزبىر للخراسى ص ۱۵۲ .

۲- ھەمان سەرچاۋە.

پایته ختی خلافهت له شام و سنوور دارکردنی له وولاته دا ده کرد، بۆ وینه: نه وه (حه سینی کوپی نه میر) وه پیشنیاری خلافهت بۆ (ئین زویێر) ده کات به مه رجیک بیته شام، وهك ده رده که وی سهرانی شام له خۆپایی وی پاساو داوی مانه وهی مه لبه ندی خلافه تیان له (دیمه شق) دا نه کردوه، به لکو پشتنه ستور بوون به به لگه وه، پۆزگار حه قیقه تی داواکه یانی سه لماندوه؛ که خه لکی شام توانای یه کلایی کردنه وهی گۆرانکاریه کانی میژوویان تیدا هه یه؛ دیاره به هۆی پته وی و به میزی په گ وپیشه ی یه کیتی هۆزه یه مه نیه کانی شام و بوونی ده ولته تی ئومه وی له وولاته دا.

له گه ل ئەمه شدا ئەم یه کیتی پته وهی هۆزه کانی شام توشی پاته کاندنیکی گه ووه و په رته وازه یه کی سامناک بوو، به جۆریک پووداوه سیاسیه خیراکانی نه وکات ململانییه کی توندیان له نیوان هۆزه کانی (قه یسی ویه مانی) دا دروست کرد، که له دواخۆیه وه به رده وام کاردانه وهی خرابی له سه ر ژیا نی سیاسیه دروست ده کرد.

قه یسیه کان: له م قوناغه دا و له باکووری شام، به یعه تیان به تاکه هه لباژرده ی ده رکه وتوو و سه رکه وتوو په سندکراو (عبدالله ی کوپی زویێر) دا، کاتیک (زوحاکی کوپی قه یسی فه ری) هاته نیویانه وه زیاتر پشتنه ستور بوون، قه یس که سیك بوو ژیا نی له خزمه ت (معاویه و یه زیدی کوپی) به سه ر برد بوو، ئیستاش دوا ی مردنی (معاویه ی دووه م) کار به پێوه به ری (دیمه شق) ه.

به لام که له بیه کان: هه رچه نده به پوا له ت هه لویستیان کزولاواز بوو له نیو به یعه تی به کۆمه لی خه لکی شام به گشتی و بریا نی باکوریان به گشتی بۆ (ئین زویێر)، نه وان له سه ر په یمانی پێشداو وابه سته ییان بۆ (به نی ئومه ییه) مایه وه؛ چونکه ژن و ژنخوای له نیوان نه وان و ئومه ویه کاندای دروست ببوو معاویه ببوه زاویان و^١ (یه زید) یش له نیویاندا گه وره ببوو.^٢

١- تاریخ الطبری (٢٤٦/٦).

٢- همان سه رچاوه .

بەلام دواى ئەمە لەنىو خۇدا پايان جياواز بوو لەسەر ئەو بەيەت بەكى بدەن،
 ھەندىكىيان پايان لەسەر (خالىدى كۆپى يەزىد) بوو، كە خالىد مېرد منداڵ بوو،
 ھەندىكى تىرىشيان لەبەيەتدان بەمنداڵىكى ۋەك خالىد پاشە كىشەيان دەكرد، لە
 كاتىكدا خەلگان بەگىشتى پايان لەسەر بەيەتدان بەپىاو ماقول و پىرى قوپەيش
 (عبداللهى كۆپى زويىر) بوو، ئەوا ئەو كۆمەلەى دووھەمى كەلەبىيان پايان لەسەر
 (مەپوان كۆپى ھەكەم) بوو، بەلای ئەوانەو (مەپوان) لە (عبدالله) باشترو لە
 پىشترو شايانترە .

دواى ھەول و تىكۆشانىكى زۆر بۆ چاكردەنەوھى نىوانى (قەيسى ويەمانى)،
 ھەردولا پىكەوتن لەسەر كۆبوونەوھە (جالبى) ^۱ بە مەبەستى پايۆژكردن وپىكەوتن
 لەسەر مەسەلەى بەيەت، كەلەبى وئومەويەكان بەرە (جالبى) بەپىكەوتن، لەو
 كاتەدا ھەندىك لەپىشتىوانانى ئىبن زويىر زوھاكى كۆپى قەيسىيان) واداركرد
 گوپراپەلەيان بىت وئەويش لەگەلەيان كەوت وپەرەو (مەرج پاهىت) ^۲ بەپىكەوت.

۱ - پەپرەو كۆردنى شورا لە كۆبوونەوھى (جالبى) :

كەلەبىەكان كۆنگرەى خۇيان لە (جالبى) بەست، سەبارەت بەبەيەتەى خىلافتە
 پايۆژيان كرد، كۆنگرەى (جالبى) كۆبوونەوھەكى مېژوويى يە، دەكرى بەزمانى
 سىياسى ۋەسەف بىكرىت و ناوى (كۆنگرەى دەستورى) لى بنرى، پىاو ماقول ۋەسە
 پۆيشتو و خاوەن ھىزى شام تىيدا بەشداربوون، لەم كۆنگرەيەدا داوھەتى خەلگى
 خاوەن پاو چارەسەرسازى بۆ كرابوو، كە بەئازادانە بىرو پاى خۇيان دەريپىن،
 دەتوانىن تەماشائى لايەنىكى ئەم ئەزمونە پايۆژكارىيە سەرگەوتوو بەكىن؛ دەبىنىن
 ژمارەيەك ناوى تىدا ھاتونەتە بەرباس ولىكۆلەنەوھە بۆ پۆستى خىلافتە، كە ئەمانە
 لەدەرەوھى بنەمالەى (بەنى ئومەييە) بوون، بەلام دەرەنجام تاتەرازووى (مەپوان)
 سەرگەوت، ئەويش لەبەر چەند ھۆكارىك: ۋەك (روھى كۆپى زىباعى جوزامى) يەك

۱- الجالبى: شارۆچكەپەكى سەريە ديمەشق بەلای جۇلانەو .

۲- تأريخ الطبري، نقلًا عن الدولة الأموية المفترى عليها ص ۲۶۶ .

له‌سه‌رانی شام باسی ده‌کات، کاتیک له‌کۆنگره‌که‌دا گوتی: ئه‌ی خه‌لکینه‌ ئێوه، که‌ ده‌لێن: (عبدالله‌ی کوپی عومه‌) هاوه‌لی پێغه‌مبه‌ری خودایه‌ ﷺ و میژوویه‌کی پێشینیه‌ و دێرینی هه‌یه‌ له‌ ئیسلامه‌تی دا، به‌لام (ئێبین عومه‌) پیاویکی لاوازه‌، کاروباری ئومه‌ته‌ی (محمد) ﷺ به‌ پیاوی لاواز به‌ پێوه‌ نابری.

به‌لام ئه‌وه‌ی خه‌لک باسی ده‌کات ده‌ریاره‌ی (عبدالله‌ی کوپی زوبیر) که‌ پیاویکی به‌ تواناو ده‌سه‌لاته‌، به‌خوا ئه‌وه‌ی ده‌لێن ئاوايه‌، ئه‌و کوپی (زوبیر)ه‌، که‌ زوبیر (دلسۆن)ی پێغه‌مبه‌ری خودا بوو، ئه‌و کوپی (ئه‌سماء)یه‌ که‌ ئه‌ویش کچی (ئه‌بویه‌ کری صدیقه‌) و به‌ (خاوه‌ن دوپشتین) به‌ ناویانگه‌، ده‌لێن: (ئێبین زوبیر) میژوویه‌کی دێرینی هه‌یه‌ له‌ چاکه‌و ئیسلامه‌تیدا، به‌لێ وایه‌، به‌لام (ئێبین زوبیر): مونا‌فیک و دوو پوه‌، دوو خه‌لیفه‌ی له‌ خه‌لیفایه‌تی خستوون، واته‌ (یه‌زیدو معاویه‌)ی کوپی، یاخی بووه‌ و خوینی موس‌لمانانی پشتووه‌، مونا‌فیک و دوو پوو نابێته‌ خاوه‌نی کاروبارو ده‌سه‌لاتی موس‌لمانان، به‌لام (مه‌پوانی کوپی حه‌که‌م) به‌خوا هه‌رکات به‌هۆی ناکۆکی و دووبه‌ره‌کی که‌ لێنیک دروست بووبی له‌ نێو موس‌لماناندا، ئه‌و وه‌ستایانه‌ پری کردۆته‌وه‌ و بۆیه‌کی هێناوه‌ته‌وه‌، ئین زوبیر به‌رگری له‌ ئه‌میری ئیمانداران (عوسمانی کوپی عه‌ففان) کردووه‌ له‌ پۆزانی گه‌مارۆدرانیدا، شه‌پی له‌ دژی (عه‌لی کوپی ئه‌بیتالیب) کردووه‌ له‌ پۆزی (جمل) دا، ئێمه‌ پێمان باشه‌ بۆ خه‌لک به‌ یه‌عت به‌ پیاوه‌ به‌ ته‌مه‌نه‌که‌ - مروان - بداو چاوه‌پێی گه‌وره‌بوونی می‌ر مندا له‌ که‌ - خالید - بێ، ئینجا پا‌کان کۆک بوون له‌ سه‌ر به‌ یه‌عتدان به‌ (مه‌پوان)، دوا‌ی ئه‌و بۆ (خالیدی کوپی یه‌زید)، ئینجا بۆ (عه‌مری کوپی سه‌عیدی کوپی عاص).^۱

ئه‌م هاوکێشه‌ پا‌جیاوازه‌کانی یه‌خستن و هه‌موو لایه‌نه‌کانی قایل کرد.^۲

گفتوگۆی نێو کۆبوونه‌وه‌که‌ زۆری خایاند، ژماره‌یه‌ک سه‌ره‌ک هۆزی به‌رچاوی شام و سه‌رانی (به‌نی ئومه‌یه‌) ئاماده‌یبوون، له‌و که‌ سایه‌تیه‌ دیارانیه‌: حیسابی کوپی مالیکی حه‌ده‌لی که‌لبی، حه‌سینی کوپی نه‌میری سکونی، پوحی کوپی زنباعی

۱- تاریخ الطبری (۴۷۲/۶).

۲- الدولة الأموية المفتری عليها ص ۲۹۶.

جوزامى^۱، مالىكى كۆپى ھەبىرەيى سىكونى، ئەبۇللىھە كۆپى مەسەدەيى فەزارى، ئەبۇللىھە كۆپى عوزاتى ئەشعەرى و ژمارەيەكى تىرىش لەكەسە كارىگەرەكانى^۲ دژىيە (ئىبن زوبىيىر)، بىرۇپايى نۆر ئالوگۇپى كران، تارپايى ھەموان لەسەر (مەپوان) قەرارى گرت.^۳

مەپوان درىغى نەكرد لەبەخشىنى ئىمتىيازاتى پايە و سامان بۆ ھۆزەكانى (كەلب و كىندە) تا بەلايى خۇياندا پاكىشى، ئەو بەنھىتى لەگەل ھەموو ئەو سەركە ھۆزانە پىكە و تىبوو كە كارىگەرەيان ھەيە لەسەر جەماوەرە پاكىشان و كۆكردنە و ھەيان لەدەورەيى ئەو و پىشتىوانىكردنى، نەخشەيى داپشت و توانى لەچەند پىگەي جۇرا و جۆرە و ھە خۇيى بگەيە نىتە سەرتەختى ھوكمپانى لەشام و بەسەر ھەموو ئاستەنگە كاندا زال بىيى.^۴

ب — بىرپارە ھەرە گىرنگەكانى كۆيۈنە ھەي (جايىيە):

بىرپارە ھەرە گىرنگەكانى كۆيۈنە ھەي (جايىيە) لەم چەند پىستەدا كۆدەبنە ھەي: بەيىت نەدان بە (ئىبن زوبىيىر).

دورر خىستەنە ھەي (خالىدى كۆپى يەزىد) لەبەيىت؛ بە پاساوى ئەو ھەرەب ھەزناكات بەيىت بە مندا لى بىدات، بە تايىبەت لەم كاتەدا، كە لەنئو كىشە و تەنگزەدان.

كەواتە ئەوان پىتۈيىستىيان بەمىردەزمەيەكى شارەزايە پىشپەوايەتى يان بىكات بەرە و سەركەوتن ولەم بارە ناھەموارە پىزگارىيان بىكات.

بەيىتەندان بە (مەپوانى كۆپى ھەكەم) ي پىرى كاملى ژىر، دواي گۆنگەرە: دەپى (كەپوان) جەلەوى دەسەلات بەدەستە ھەي بگىرەت و خۇيى سازو باز بىكات بۆ پووبەپو و بۈنە ھەي شوپىنكە و توانى (ئىبن زوبىيىر)، ئەم كارە لە (شام) پا دەستى پى دەكرەت.^۵

۱- تاريخ الطبري (۴۷۲/۶) .

۲- عبدالله بن الزبير للغراشي ص ۱۴۷ .

۳- تاريخ الطبري (۴۷۲، ۴۷۱/۶) .

۴- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام، إسماعيل الجبوري ص ۴۷، ۴۶ .

۵- عبدالله بن الزبير للناطور ص ۱۳۲ .

ج — بە پێی پاویژ (مەپوان) سەرکردایەتی بەرەنگاربوونەوهی (ئێبن زویپەر) دەکات:

سەرکردایەتی کردنی هێزی موخارەزە لەلایەن (مەپوان) هەو لەسەر بنەمای پاویژ وەستابوو؛ چونکە ئەو بە شێوازیکی ئازاد لەلایەن ئامادەبوونی کۆبوونەوهکە دیاریکرا، ئامادەبوون بریتی بوون لەخەڵکانی سەرکردەو چارەسەر سازو خاوەن بپیری شام، بەپێگەی دەستوری یەكدهنگ بوون لەسەر (مەپوان)، بەم جوړه لەم کات و ساتەدا جیهانی ئیسلام دوو خەلیفە ی هەبوو:

یەكەمیان: عبداللهی کۆپی زویپەر خەلیفە ی شەری وە ئێبژێردراو لەلایەن زۆرینه ی ئۆمههتی ئیسلامی.

دووهمیان: مەپوانی کۆپی حەكەم سەرکردە ی هێزی موخارەزە و بەرەلستکاری دژبە (ئێبن زویپەر) هە ئێبژێردراو لەلایەن خاوەن هێزو بپیار بە دەستانی پایتەختی خیلافەتی (ئۆمهوی).

لە کاتی کدا یەكبوونی دەوڵەت و یەكپیری موسلمانان یەكێكە لە وایبەکانی ئیسلام؛ بۆیە لە پێناوی ئەم ئامانجەدا دەبێ یەكێك لەم دوو خەلیفە یە زالبێ بەسەر ئەوی تریاندا، بە ئێ ناگری شەپ هە لایساو درێژە ی کێشا تا کار بەو گەشت (عبداللهی کۆپی زویپەر)ی خەلیفە ی شەری کوژاو کاروباری دەوڵەت بۆ (عبدالمك ی کۆپی مەپوان) بەرقرار بوو.

دیارە خەلکی شام ئەوانە ی دژایەتی (ئێبن زویپەر)یان کردو لە (جاییه) کۆبوونەوه پایان وابوو: بە یەعتدانی خاوەن هێزو بپیار بە دەستانی پایتەختی خیلافەت حوكمەکی بەسەر تەواوی هەریم و شارەکاندا پەخش دەبێ و واجب دەبێ لەسەریان: گوێپارە ل و فەرمانبەرداری ئەو كەسە بن، كە ئەوان بە یەعتیان داوەتی، بەمەش دەوڵەت دەبێتەو بە یەك ولە جیاوازی پاكان و پزگاری دەبێت.^۱

(ئبن حزم): ئەم پایە ی داووتە پال خەلکی شام و دە ئێ: ئەوان بۆ گەشتن بە بەرژەو هەنیه کانیان ئەم فتوایە یان داوای لێکردن بە یەعت بە (مەپوان) و پاشان

(عبدالملك) كورې بدهن، به م شتو ه په پړاني خوږني موسلمانانان حه لا كرد.^۱
 به نيسبت (به يعه تي ئين زويږ)، پابه ند بوون بوو به پاي زرينه، نه گه رچي
 به لگي جيگيربوني به يعه تي خه لگي پايتختي (خيلافه ت) ياسايه ك بوو، به يعه تي
 صديق و فاروق و ذو النورين و علي و حسن كورې علي له سر بنيات نرابوو، به لام
 كاروباره كان گورپانكاري زړو گوره يان به سهردا هاتبوو.

پابه ند بوون به ياساي زرينه: له حاله تي كيښه كيښدا په سند ده كريت، نه مه
 ئيمامي (غه زالي) برياري له سر ددهات وده لئ: كي به يعه تي زياتري پيدرايبت
 به سر نه واني ترده ه لده بژيريت، بهر ه لستكاري پاي زرينه ده رچوي سنووري
 شهره، واجبه به ره و هق و فهرانبه رداري بگيردريته وه.^۲

نيمه پشتگيري نه م پايه ده كه ين؟ چونكه پاي زرينه ي موسلمانان بؤ كوتايي
 پيښناني كيښه و ناكوكيه كان ودرده گيريت و نه نجامگيري له سر ده كريت، نه م
 شتوازه ياساي مافي نوممه تي ئيسلامي ده سه لميښ بؤ ه لېژاردني سه روك و
 خه ليفه يه ك بؤ خوي^۳ و له هر سهرده ميكدابي.

جگه له مه به لگي زړو زه و نه ده يه له سر په سند كردني پاي زرينه، له و
 به لگه شهرعيانه: پيغه مبه رﷺ خودي خوي پابه ندي برياريك بووه كه پاي زرينه ي
 هاوه لاني له سر بووه، نه گه رچي پيچه وانه ي پاي نه ويش بووي، كاتيک ه والي
 هيرشي قورپه يشيه كانی بيست بؤ سر شاري مه دينه، پايوږي به هاوه لاني كرد،
 كومه ليك كه نه وان زرينه بوون پايان له سر چوونه دهره وه بوو بويان، پاي
 كومه له كه ي تر پاي پيغه مبه ريان ه بوو، كه چاك وايه له شاردن سته گه ريان ليږگرن،
 كاتيک پيغه مبه رﷺ بيني زړبه ي هاوه لان پايان له سر چوونه دهره وه يه، كاري
 به پاي نه وان كړو برياريدا له كيتوي (نوحود) به رهنكاري دوژمن بيښته وه.^۴

۱- الفصل الأول في الملل والنحل (۱۶۸/۴).

۲- هه مان سه رچاوه.

۳- نظام الحكم في الاسلام، د. احمد عبدالله ص ۱۳۱.

۴- المرجع السابق ص ۱۳۱.

پڕۆژە (الدستوری الإسلامي) ی ئامادەکراو لە لایەن (مجمع البحوث الإسلامية) و (الأزهر)، ئەنجامی پای زۆرینه‌ی پتۆیست کردوو، ماددە (٤٦) ئاواپە: بە یەت بە زۆرینه‌ی دەنگی بە شداران دادەمزریت.^١

٢ - جەنگی (مرج راهط):

کۆنگرە (جاییه) (خیلافه‌تی ئومەوی) لە نێو مائی (سوفیانی) یەوہ بۆ نێو مائی (مەپوانی) گواستەوہ، دەستی بە یەتدان بۆ (مەپوان) درێژکرا، بەم شێوە یە کۆنگرە کە چارەسەری کێشە ی خیلافه‌تی لە نێو (بەنی ئومەییە) دا کرد، ئەمە هەنگاوێکی یەکلاکەرەوہ بوو، بە لām بەرقەرار کردنی ئەم دەسەلات و خیلافه‌تە هەروا ئاسان نیو ئاستەنگی گەورە ی لە بەردەمدا دروست بوون، (زوحاک) کۆپی قەیس (ی سەرۆکی قەیسەکانی پشتیوانی (ئێبن زویبەر) و لە گەڵ (نوعمانی) کۆپی بە شیری ئەنساری) ی والی (حمص) و (زوفەری) کۆپی حاریسی کیلابی) ی والی (قینسرین) لە (مرج راهط) کۆبوونەوہ و خۆیان ئامادە و تەیار کردوہ بۆ بەرەنگار بوونەوہ (ئومەویەکان)، ئیستا (مەپوان) لە سەر یەتی بیسەلمێنی: کە ئەو شایانی بەرپرسیاریتی و هەلگرینی باری قورسی (خیلافەت) و بەرگری لێکردنیەتی.

سەرەتا لە دیمە شقی پایتەختی خیلافه‌تەوہ دەستبەکار بوو، پشتیوانانی (مەپوان) توانیان پەلاماری (دیمە شق) بدەن و دەستیان بە سەر داگرەوہ و کاربەدەستی (زوحاک) یان بە دەرتنا، بە قسە ی (إبن الأثير):

ئەمە یە کەم سەرکەوتنی (بەنی ئومەییە) بوو.^٢

مەپوان کاتی بە فەرۆنە دا سوپایەکی لە هۆزەکانی یەمانی نیشته‌جێ لە شام (کەلب و غەسان و سکون) ساز کرد، عەمری کۆپی سەعیدی لە لای پاستی سوپاکەوہ دانا، عوبەیدوللای کۆپی زیاد ی لە لای چەپی سوپاکەوہ دانا، بەرەو (مرج راهط) بە پێکەوت، جەنگ پوویدا و ئەنجامە کە ی یەکلایی کردنەوہ ی هەلوێستی شامی تیدا

١- نحو دستور إسلامي، محمد سيد أحمد، ص ١٧٣، نظام الحكم في الإسلام، د. أحمد عبدالله ص ١٣٢.

٢- الكامل لإبن الأثير (٦١٨/٢).

بوو بۇ (بەنى ئومەييە)؛ چۈنكى قەيسىيەكانى پشتىوانى (ئىبن زوبىر) تېكشكان، (زوحاكى كوپى قەيس) و ژمارەيەكى زۆر لەسەر كرده و پياو ماقولانى (قەيس)ى نىو شام كوژدان، جەنگە كە (۲۰) پۇژى خاياند، ئەم پووداوه لەكۆتايى سالى ۶۴ى كۆچيدا بوو، دەشگوترى لە موخەپپەمى ۶۵ى ك دابووه.^۱

۱- ئە نجامەكانى جەنگى (مرج راهط)؛

- دەسەلاتى (بەنى ئومەييە) لەمەترسى لەنىو چوون پزگار كردو دەسەلاتى لەبالى (سوفيانى) يەوہ گواستەوہ بۇ بال (مەپوانى).

- ئومەويەكانى پزگار كرد لە (زوحاكى كوپى قەيسى فەهرى)ى گەورە پشتىوانى دلسۆزى (ئىبن زوبىر).

- (قنسرین) كەوتە ژىر پكېفى ئومەويەكان وزوفەرى كوپى حارىسى سەركارى بەرەو (قرقيسيا) پۆيشت، بەپى ى قسەى (إبن الأثير): (عیازى حەرسى) كاربەپتوہبەرى بووہ.

- (فەلەستین) كەوتە ژىر دەسەلاتى ئومەوى و(ناتلى كوپى قەيسى جوزامى)ى كاربەپتوہبەرى بۇلاى (ئىبن زوبىر) پۆيشت.

- (حمص) گىراو (نوعمانى كوپى بەشیر)ى كاربەپتوہبەرى كوژدا.^۲

- بەرپابوونى ململانى ى نىوان يەمانى وقەيسى، بەمە دەمارگىرى خىلەكى خۆى خزانده نىو مەيدانى سياسەتى بالای دەولەت، ئەگەر چى جەنگى (مرج راهط) سەرکەوتنى كەلبىيەكانى بەدەستەيتنا، بەلام ئەمە سەرکەوتنىكى كاتى بوو، ململانىتى بەردەوامى دوو پەگەزى قەيسى ويەمانى يەككە بوو لەھۆسەرەكيەكانى پووخانى دەولەتى ئومەوى.^۳

۱- تاريخ الطبري (۴۷۳/۶)، العالم الإسلامي في العصر الأموي ص ۱۴۲.

۲- الكامل لابن الأثير (۶۱۸/۲)، ابن الزبير للناطور ص ۱۳۷.

۳- تاريخ خلافة بني أمية، نبية عاقل ص ۱۳۰.

ب — هۆکارەکانی تێکشکانی (قه‌یسیه‌کان):

— (ئێبن زوبێر) بە قورپسای پێویسته‌وه نه‌چوو نه‌ ئێ و جه‌نگه‌وه؛ ده‌بوايه سوپایه‌کی جه‌ربه‌زه‌ی به‌ چه‌کوچۆلی ته‌واوه‌وه بۆ پشتیوانی لایه‌نگرانی نارده‌بایه، به‌تایبه‌تی که‌ ده‌بیبینی نه‌یارانی شامی ئیستا په‌رته‌وازه‌ن ویه‌کیان نه‌گرتۆته‌وه.

— پشبه‌ستنی (مه‌پوان) له‌وجه‌نگه‌دا به‌پیاوانی شاره‌زاو به‌ئهمونی شه‌پوێتک‌دادان، وینه‌ی: (حه‌سینی کوپی نه‌میری سکوفی، عه‌مری کوپی سه‌عید).
— ته‌واوی لایه‌نگرانی (ئێبن زوبێر) ئاماده‌ی جه‌نگه‌که‌ نه‌بوون، به‌لکو والیه‌کانی به‌خۆ ژماره‌یه‌کی که‌می سه‌ربازیه‌وه چوو بوونه‌ ئێ و جه‌نگه‌که‌وه.

— (زوحاکی کوپی قه‌یس) له‌کاتی به‌جێهێشتنی شاری (دیمه‌شق) نه‌هات هێزێکی گه‌وره‌ی تێدا به‌جی بێژی تا پارێزگاری کردنی ئهم شاره‌ گرنگه‌ ده‌سته‌به‌ر بکات، ئومه‌ویه‌کان ئهم هه‌له‌یان قۆسته‌وه‌و به‌ئاسانی ده‌ستیان به‌سه‌ر (دیمه‌شق) دا گرت.^١

ج — گریانێ مه‌پوان له‌ (مرج راهط):

گێڕدراوه‌ته‌وه: کاتێک سه‌ری (زوحاکیان) بۆلای مه‌پوان هێنا، ناپه‌حه‌ت بوو و گوتی: ئیستا که‌ ته‌مه‌نم به‌ره‌و ژوور چوو و ئێسکم باریک بوو و به‌ئهندازه‌ی ماوه‌ی تینویتی گۆدیرێژێکم ته‌مه‌ن ماوه‌^٢ و خه‌لک دێنم و پێکیان وه‌رده‌که‌م!^٣، هه‌روه‌ها ده‌گێڕنه‌وه: له‌و پۆژه‌دا گریاوه‌و سه‌ری له‌قالان وه‌رێناوه‌و^٤ گوتویه‌تی: پاش نه‌وه‌ی پیر بووم و لاواز بووم، وام لێهات له‌سه‌ر ده‌سه‌لات شه‌په‌ شیر بکه‌م!^٥، له‌گێڕانه‌وه‌یه‌کی دا (مالک)، گوتویه‌تی: (مه‌پوان) گوتی: ماوه‌ی (٤٠) ساڵه‌ قوڕنان ده‌خوینمه‌وه، ئیستا خۆم له‌نیۆ مه‌یدانی خوینپێژی و جه‌نگو هه‌رادا ده‌بینمه‌وه!^٦

١- عبدالله بن الزبیر للناظر، ص ١٣٨.

٢- تاریخ الطبری (٤٧٤/٦).

٣- هه‌مان سه‌رچاوه.

٤- البدايه‌ والنهايه‌ (٦٧٦/١١).

٥- هه‌مان سه‌رچاوه.

٦- سیر اعلام النبلاء (٤٧٩/٣).

پەشىمان بوونەۋەى (مەپوان) لەم ساتە ۋەختەدا كەسەر كەۋتنى بەدەستەپنەۋەى سەبارەت بەگرتنى جەلۋى دەسەلات دۇنيا بوۋە ۋېڭەكانى گەيشتن بەئامانجەكانى بۇ خۇشبوون، بەلگەيەكى گەۋرەيە لەسەر ھەبوونى بزوئىنەرىكى خىر كە دلى مەپوان بەم شىۋەيە دەجۇشىنى، لەكاتىكدا كە دەبۋايە ئەم سەر كەۋتنە ھەموو تالى ۋ ناخۇشەيەكانى ژيانى لەبىر بەرىتەۋە، دەبۋايە دەستكەۋتى پۇستى حوكمپرانى ھەموو ھۆكارەكانى پەشىمانى وتىكدەرەكانى كەش ۋ ھەۋاي سافى لەئاسمانى خەياللىدا لى پرەۋىننىتەۋە، بەلام ھالى مەپوان ھالى پەشىمانى يە، ھالىك كەتتى كەۋتوۋە، ھالەتى پەژارە ۋ خەفەت ۋ ھەراق لەدلو دەروون دەر دەكات ۋ، ھالەتى پەشىمانى لەكەسىك دوور دەخاتەۋە كەتا دوئىنى داۋاي مولك ۋ سەلتەنەتى كىردوۋە ۋەمپۇش پىي گەيشتوۋە! ۱

زۆرىيەى پا لەسەر ئەۋەن، كە كەسانىك مەپوانيان توۋشى ئەم داۋاكارىيە ناپەۋايە كىردو پالىيان پىۋەناۋ خىستىانە نىۋ ئەم زەلكاۋە بۆگەنە، خەلگانىك بوون خوازىارى بەرژەۋەندى دىيائى بوون ۋەس؛ بۆيە مەپوان لەۋكاتەدا ھەستى بەمەكىردو ۋىژدانى كەۋتە ژان ۋ ترسا پىرى ئاخىر شەپ بى، بەتايىيەتەش كەبىنى ھەردوك دەستى لەپىناۋ باتالى پزىۋى دىيادا بەخوئىنى مۇسلمانان سۈرر بوون.

سىھەم: گرتنەۋەى (مىسپ) ۋ ھەۋلى گرتنەۋەى (عىراق ۋ حىجاز).

جەنگى (مەرج پامىت) ئەنجامى جىگىر بوونى دەۋلەتى (مەپوان)ى ئومەۋى لە شامدا لىكەۋتەۋە، ئىنجا (مەپوان) بەرەۋ (مىسپ) ھەنگاۋى نا، بەم ھەنگاۋەى زىرەكى خۇى سەلماند: چونكە مىسپ لەگەل ئەۋەدا ۋلاتىكى گىرگە، ئەۋا بە سەر كەۋتنى لە شوئىنىكى ئەۋادا ھىز ۋ پىزى زىاتر دەبى بۇ پۈۋەپوۋبوونەۋەكانى لەگەل (ئىبن زوبىر)دا، زالبوونى بەسەر (مىسپ)دا كارىكى قورس نەبوو، چونكە مىسپەكان ھەۋادارى دەۋلەتى (بەنى ئومەييە) بوون، كە بەيەتەشيان بە (ئىبن زوبىر)دا لەگەل دىسۆزىانەۋە نەبوو، بەلكو لە پۈۋى ناچارى بوو. ۲

۱- الأمويون، محمد الوكيل (۳۰۷/۱).

۲- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۱۴۴.

پیش ئه وهی دهست به هێرشه که ی بکات لایه نگرانی (بهنی ئومه ییه) ی میسپی به نهینی بانگکرد،^۱ ئه مه پێخۆشکه ریکی سه ره کی بووتا به ئاسانی ئه و ولاته بگریت، خودی خۆی سه رکردایه تی سوپا هێرش به ره که ی کرد، (عه مری کوپی سه عید و خالیدی کوپی یه زید و حه سانی کوپی مالیک و مالیکی کوپی هه بیڕه و عبدالعزیزی کوپی) له که لدا بوو،^۲ چه ند شه پ و پێکدادانی که له نێوان (مه پوان) و (ئین جه حده م) دا پوویندا، (مه پوان) سه رکه وت و (ئین جه حده م) هه لات، پاشان هاته وه لای (مه پوان) و داوای لێکرد لێی بیوری و پێگه ی پێ بدات به ره و (مه) ده ریچی، ئه ویش لێی خۆش بوو و پێگه یدا.

ئه مه و له جهمادی دووه می ۶۵ ک دا مه پوان میسپی گێپایه وه ژێر پکیفی ده وله تی ئومه وی.^۳ ماوه ی (۲) مانگ به مه به ستی ئاسایی کردنه وه ی بارودۆخ و پێکوپێک کردنی ده وله ت له (میسپ) دا مایه وه، کاتی که ویستی بگه پێته وه شام (عبدالعزیزی) کوپی به (والی) له و ولاته دا دیاریکرد، وه ستیکی وای کرد، که به لگه بێ له سه ر سیاسه تی به هێزی و شاره زایی زۆری، (عبدالعزیزی) که بیانی به ته نها له میسپ به جێ ده مینی ترس و دله پاوکه ی له سه ر دروست بوو، به مه پوانی باوکی گوت: ئه ی ئه میری ئیمانداران نیشه جیبوون له ولاتی که چۆنه که که ستیکی خانه واده ی (بهنی ئومه ییه) ی لێ نه بی؟! مه پوان پێی گوت: پۆله که م: با چاکه کردن و خێروبیژی گشتیان بگرێته وه، هه موویان ده بن به کوپی بابت، با سه روپووت خۆش بێ له که لیا ندا هه موویان ده بنه خۆشه ویستت، هه ر کامێک له سه رکده کانیان وا حاالی بکه که ئه و تایبه ته به خۆته وه، ده بیته چاودێر به سه ر ئه وانی تره وه و گوێپایه لی و فه رمانبه رداری هۆکه شی بۆ تۆ مسۆگه ر ده کات، (بیشری) برات له لا به جیدیلیم، تا وه په زی خۆتی پێ بشکیانی، (موسای کوپی نه سیر) م بۆ کردیه وه زیرو پاویژکار، جگه له ئه میرایه تی کردنی ئه م ولاته هیچی تری له ئه ستۆدا نیه، ئایا ئه مه با شتر نیه بۆ تۆ له خۆ ته مه به لکردنی نێو مال و داخستنی ده رگای

۱. الولاة والقضاء الکندی ص: ۴۲، ۴۱.

۲. هه مان سه رچاوه: ۴۲.

۳. هه مان سه رچاوه ص: ۴۱، العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۱۴۴.

خانوت؟ (مه پواني كوپي حه كه م) له پښگای گه پانه وهی میسپیدا، دوو هیزی سهربازی هیرشه ری ناماده كړدن بۆ سهر عیراق و حیجان، هیرشه كهی سهر (عیراق) به سهر كړدایه تی (عوبه یدوللای كوپي زیاد) بوو، نه خشه ی هیرشه كهی به گه مارؤدانی (زوفه ری كوپي حاریسی کیلابی) و خوقوتار كړدن له مه ترسی نه و له (قرقیسیا) دهستی پی ده كړد، ئینجا به ره و عیراق و بهرنگار بوونه وهی موسعه بی كوپي زوییر ده چیت، به لام نه م هیرشه له سهرده می (مه پوان) دا هیچ نامانجیكي نه پيكا، كاتيك سوپا له پښگای هیرشه ی (قرقیسیا) و گه مارؤدانی (زوفه) دا بوو نه چهل گه یشته سهری و مرد.

كاتيك عبدالملك هاته سهر حوكم، برپار درا هیرشه كه بكریت، كه له لاپه پره كانی دوايه دا باسی لیوه ده كه ین.

به لام دهر باره ی هیرشه كهی سهر (حیجان): (مه پوان) سوپایه كي (۱۶۰۰) سواره ی به سهر كړدایه تی (حوبه یشی كوپي ده لجه تولقینی) له فه له ستین را به ره و نه وی به پيكرد، (حه جاجی كوپي یوسفی سه قه فی) به خوی و بابیه وه له پزی سوپا كه دا بوو، كه سوپا گه یشته (وادي القری) كاریه دهستی ئیبن زوییر له (مه دینه) راپكرد،^۱ هیرشه كه تا سهرده می عبدالملك به رده وام بوو.^۲

چوارهم: کرانی عبدالملك به والی عهد و مردنی مه پوان:

مه پواني كوپي حه كه م (۲) مانگ پیش مردنی دواين كاری سیاسی خوی به به ستنی به یعت بۆ عبدالملك و عبدالعزيزی كوپي نه نجامدا، به م شیوه ی یاسای به میراتگرتنی ده سه لاتی له ئیسلامدا به رجه سته كړد.^۳

دوا به دوا ی گه پانه وهی له (مصر) پیلانی دانا بۆ:

دوورخستنه وهی خالیدی كوپي یه زید و عه مری كوپي سه عیدی نه شره ق له پؤستی ده سه لات نه م دوو كه سه له كۆنگره ی جابیه برپاریان بۆ درا بوو دوا به

۱ - الولاة و القضاء ص: ۴۷.

۲ - أنساب الاشراف (۱۵۰/۵)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۵۷.

۳ - الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۵۷، عبدالملك بن مروان لضياء الدين الرئيس ص: ۶۰.

۴ - تاريخ خليفة نقلا عن عبدالملك بن مروان للرئيس ص: ۶۰.

دوای مەپوان حوکم بگرته دەست، دایکی خالیدی ماره کردەوه، حەسانی کوپی مالیکی کوپی بەجدەلی کەلبی پاسپارد کارێک بکات ئەم دوو کەسە لە ویلایەتی عەهد دوور بخاتەوه و بەستنی بەیعت بۆ کوپەکانی مەپوان پێک بخات، عەمری کوپی سەعیدی ئەشرەق دوا بەدوای جەنگی لێکەڵ موسەبی کوپی زوبیر و هەولێدانی بۆ گێژپانەوهی ناتیلی کوپی قەیس حوزامی بەرهو (فەلەستین) ئاشکرایکرد کە ئەو داوای ویلایەتی عەهد دەکات دوای مردنی مەپوان،^۱ ئەم داوایە عەمر پالی بە مەپوانەوه نا: بە هاوکاری حەسانی کوپی مالیکی کوپی بەجدەلی کەلبی بەیعت بۆ عبدالملك و عبدالعزيزی کوپی ببەستێ لە ۶۵ کۆچیدا، مەپوان حەسانی ئاگادارکردەوه، کە عەمر دەڵێ ئەو لە دوای مەپوان دەسلالت دەگرێتە دەست، حەسان گوتی: من عەمرت ئێ دوور دەخەمەوه، ئینجا خەلکی کۆکردەوه و وتاری بۆ دان و هەموو بەیعتیان دا بە عبدالملك و عبدالعزيز و کەس نەیار نەبوو.^۲

چەند میژوونوسیك: (لە جێدانانی دوو کوپە کە لە دوای خۆی) بە گرنگترین کاری مەپوان دادەنێن بەم کارەیی حوکمرانی لەنیو بنەمالەیی (مەپوان) دا هێشتەوه و سنوڕیکی دانا بۆ کێبڕکێکردنی ئەندامانی بنەمالەیی ئومەوی لەسەر گرتنی جلەوی حوکمرانی، و کۆتایی بە هەموو ئەو کێشەکان هێنا کە بە مردنی (خەلیفە) سەرھەڵدەن وەک ئەو کێشەکانی بە مردنی (معاویەیی دووهم) هاتنە پێشەوه.^۳

تێبینی دەکرێت: مەپوان هەندیک لە بپیارەکانی کۆنگرەیی (جاییە) ی هەلۆه شاندوونەوه کە پەيوەستن بە ئایندەیی حوکمرانی یەوه و پابەندی بە ئێنەکانی نەبووه، حەزی بە کورتەه لاتنی جێنشینیایەتی کردووه لە نیوان کوپەکانیدا و گوێی بە بە ئێنشکێتی نەداوه و دەستی بە حەز و ئاواتەکانی خۆیەوه گرتووه، لەگەڵ پەچاو کردنی بەرژەوه ندیە هاویەشەکانی خۆی و نەیارانی، کارێکی وای کردووه قایلین و بەیعت بدەن بە کوپەکانی، لە هەمان کاتدا خالیدی کوپی یەزیدی لەبەر چاوی خەلکی شکاندووه و جێیوی سوکی پێداوه و، وێنەیی ئەوی وانی شاندووه کە

۱- الدور السياسي لأهل اليمن من: ۵۷.

۲- الانساب البلاذري (۱۵۰/۵)، الدور السياسي لأهل اليمن في الشام من: ۵۸.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام من: ۵۸.

بۇ جىنشىنايەتى ناشى، ئىنجا لە سەرەتاي سالى ۶۵ك دا بەيەت لە خەك وەرەگىرى بۇ عبدالمك و عبدالعزيزى كوپرى.^۱

مەپوان بە زىرەكى و ئەزموونى بىرى تىزى خۆى حوكمپانى (ئومەوى) لە تەنگرە مېتايە دەر و خستىە نىو مەلبەندى سەرکردايە تىكردن و بېياردان.

ئەمە پووداويكى سادە و بى شويىنە وار نەبوو، بەلكو مەستاندەنە وەيەكى نوئى حوكمپانى ئومەوى بوو لە شام و مىسرى و لىخستنى سوفيانەكان و هاتنە سەركارى مەپوانىەكانى لە خۆگرتبوو، هيچ كۆسپ و لەمپەرىكى وا گەورە نەمان لە پىگەى عبدالمك دا تا بەسەر عبدۇللاھى كوپرى زويىرى خەلىفەى شەرەيدا زالبى و پاشان دەستى بەتال بىت بۇ چاكسازى ئىدارەى دەولەتەكەى، ئەو چاكسازيانەى ئەو ئەنجاميدان: ئەو بە نوئىكردنە وەى راستەقىنەى دەولەتى ئومەوى و چەسپاندنى پايەكانى حوكومەتتىكى خۆسەپىنى دەناسىتن، لەگەل ئەنجامدانى ھەندىك كارى چاك و باش كە ناتوانىت حاشايان لىبكرىت.

مەپوانى كوپرى حەكەم لە ۳/پەرەزانى/۶۵ك و لە تەمەنى ۶۲ سالىدا مرد، (عبدالمك)ى كوپرى نوئىزى لەسەر كرد، ماوہى (۹) مانگ و (۱۸) پۇژ حوكمى گىپرا، لە نىوان دەرگای (جايە) و دەرگای بچوك دا نىژرا.^۲

دوا قسەى (و جبت الجنة لمن خاف النار) بە ھەشت بۇ كەسىكە لە ئاگر بترسى بوو، مۆرى ئەنگوستىلەكەى (العزة لله) بوو،^۳ دەربارەى ھۆكارى مردنى (۳) گىپرانە وەى جياواز ھەيە: يەكەمىان دەلى: بە تاعون مردووە،^۴ دووہمىيان دەلى: ھاوسەرەكەى دايكى خالىدى كوپرى يەزىد ژەھر خواردى كردووە، يان سەرىنى لە سەردەمى داناوە تا خنكاوہ،^۵ سىيەم گىپرانە وە دەلى: بە شىوہى ئاسايى مردووە،^۶ دژ بەيەكى گىپرانە وەكان بەلگەن لەسەر ئەوہ، كە راستى ھۆكارى مردنى

۱- البداية و النهاية (۷۱۵/۱۱).

۲- مەمان سەرچاوہ (۷۱۴/۱۱).

۳- مەمان سەرچاوہ (۷۱۳/۱۱).

۴- مروج الذهب (۸۹/۳)، الدور السياسى لاهل اليمن فى الشام ص: ۵۹.

۵- مروج الذهب (۸۹/۳)، الدور السياسى لاهل اليمن فى الشام ص: ۶۰.

۶- الطبقات (۲۲۶/۵).

نەزانراوه، بەلام ئەو گێڕانەوهی هاوسەرەکی بە کوشتنی تۆمەتبار دەکات بە چیرۆکی هەلبەستراو دەچیت و لەلایەن خەلکی نەیارەوه بۆ تانە و تەشەردان لە بنەمالەیی ئومەوی پەواجی پێدراوه، ئەم گێڕانەوه لەبەر ئەم هۆیانە پەت دەکریتهوه:

۱- وێنەی ئەم کردارە لەنێو ژنانی عەرەبدا نەبینراوه، وێرایی ئەوە ئەم ژنە خانمێکی ئازاد و شکۆدار بوو و بە خزمایەتی لە (عبدالشمس) دا بە شووێکی دەگاتەوه.

۲- جینگ و پێگی مەپوان لەنێو بنەمالەکیدای و پلە و پایەیی پۆستی جێنشینی ئەم تۆمەتە چاکتر پەت دەکاتەوه و بە دووری دادەنێ پووبەپووی ئەم جوړە کردارە بێتەوه.

۳- مردنی مەپوان هیچ شوێنەواریکی خراپی لە نێو بنەمالەیی ئومەوی بەجێ نەهێشت، بەتایبەت لە نێوان خالیدی کۆپی یەزید و عبدالملکی کۆپی مەپوان، ئەمە بەلگەیە لەسەر ناپاستی ئەم گێڕانەوهیە.

بەلام ئەم گێڕانەوهی ئاماژە دەدا بە مردنی سروشتی و ئاسایی یان تووش بوونی بەتاعون، پێدەچیت واییت، چونکە مەپوان تەمەنی لە ۶۰ سال تێپەڕیبوو،^۱ لەگەڵ ئەمەدا لەم بەشی تەمەنی پیریهیدا زۆری هەولدا و ماندوو بوو، ئەمە پشتگیری ئەو پایە دەکەن کە بە ئاسایی مردبێ.^۲

۱ - الاخبار الطوال ص: ۲۸۶.

۲ - الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۰.

**باسي سيههه: عبدالملكي كوري مه پوان و ململاني له گه ل عبدالله ي
كوري زويير.**

يه كهه: ناو و بنه چه و ناسناو و كه ميک له ژياني.

١- ناو و بنه چه و ناسناو:

عبدالملكي كوري مه پوانى كوري حه كه مى كوري نه بيعاسى كوري نومه ييه، نه بو
ولهيدى نومه وي، دايكى: عائيشه ي كچى معاويه ي كوري موغيره ي كوري نه بو عاسى
كوري نومه ييه يه.^١

٢- له دايكيوونى و روخسارى:

عبدالملك وهك يه زيدى كوري معاويه له سالى ٢٦ك له دايكيووه، پيش نه وهى
دهسه لات وهريگريت له پريزى خودا په رستان و دنيا نه ويستان و زانايان بوو، هاوپتي
هاموشوكه رانى مزگهوت و قورثانخوينان بوو، لهو چوار كه سايه تيانه بوو، كه له
كوشكى دهسه لات نزيك بوون، ددانه كانى كيفى زيرپيان تيكره بوو، كه سيكي زار
ناوه لا بوو، بوى هه بوو بيتاگا بيت و ميش بچيته نيو زاريه وه، بويه پتي ده گوترا
(ابو الذباب- خاوه نى ميش)، په نگ سپى و چوارشا بوو، نه لاواز بوو نه قه لهو،
بروكانى تيكه ل بوون، چاوى شين و گه وره بوون، لووتى باريك بوو، دهم و چاوى
دره وشاوه بوو، مووى سه روپيشى سپى بوو و خه نه ي ده كرد، گوتراوه: دواى
نه وهى بۆته حوكمران خه نه ي كردوه.^٢

٣- خويندن و به ندياه تي نهو پيش حوكمرانى و ستايشكرانى له لايه ن خه لكه وه:

نافيع ده لئ: شارى مه دينه م بينيوه، كه نجىكى گورج و گو لتر و شاره زاتر و

١- البداية و النهاية (٣٧٧/١١).

٢- همان سه رچاوه (٣٧٩/١١).

قورئانخوتىنىكى چاكتىرم لە عبدالمك ى كۆپى مەپوانم تىدا نەبىنىوہ.^۱

ئەمەش لە (ئەبى زەناد) ەوہ دەگىرپىتەوہ:

زانايانى مەدىنە(۴) كەس بوون: سەئىدى كۆپى موسەيىب، عوپوہ، قەبىسەى كۆپى زوتەيب، عبدالمك پىش گرتنى جەلەوى دەسلەت.^۲

ئىبن عومەر دەلئى: خەك پۇلەيان دەبى، بەلام (مەپوان) باوكى لىبووہ واتە: عبدالمك،^۳ مەبەستى ئىبن عومەر ئەوہى: عبدالمك تەمەنى بەرەو سەر چوو بوو بەسەر ھاوتەمەنانىدا بەرز بېقوہ.^۴

يەحيى كۆپى سەئىد دەلئى: يەكەمىن كەس نوپۇزەكەى لە نىوہپۇوہ تا عەسر درىژەى كىشا عبدالمك و چەند لاويكى ھاوپى بوون، سەئىدى كۆپى موسەيىب گوتى: بەندايەتى بە زۆرى نوپۇز و پۇژو نىيە، بەلكو برىتيە لە بىركردنەوہ لە گەورەبى خودا و خۇپارپىزى يە لە قەدەغەكراوہكان،^۵ پاست دەكائىللە.

شەئبى دەلئى: لەگەل ھەركەسىك دانىشتىم زياتىرم بەسەرەوہ ھەبووہ، جگە لە عبدالمك ى كۆپى مەپوان، ئەگەر قەسەيەكم بۇ گىرپايتەوہ زياتىرى بۇ گىرپاومەوہ، ئەگەر ھۇنراوہيەكم بۇ خويندبىتەوہ زياتىرى بۇ خويندومەوہ.^۶

۴ - بە گەورە دانانى ناوى (الله):

بەيەقى دەگىرپىتەوہ: عبدالمك فلوسىكى لىدەكەوېتە ناو بىرىكى پىسەوہ، يەككىكى بە (۱۳) دىنار بە كرى گرت تا بۇى بىتتە دەرەوہ، سەبارەت بەمە پىى گوترا، گوتى: ئەو فلوسە ناوى (الله)ى لەسەر نوسرا بوو.^۷

۱ - البداية و النهاية(۳۷۹/۱۱).

۲ - ھەمان سەرچاوہ (۳۷۹).

۳ - ھەمان سەرچاوہ.

۴ - الخلافة الاموية للهاشمي ص: ۱۱۶.

۵ - البداية و النهاية(۳۸۰/۱۱).

۶ - ھەمان سەرچاوہ.

۷ - ھەمان سەرچاوہ.

۵ — زیکری خودا له سه فهردا:

ابن ابی الدنيا ده‌لئ: که عبدالملك له پښگادا چاوی به درهختیک ده‌کهوت به هاورپکه‌ی ده‌گوت: (سبحان الله) مان پی بکه تا ده‌کهینه نه و درهخته، (الله اکبر) مان پی بکه تا ده‌کهینه هۆ و به‌رده و هه‌روه‌ها.^۱

۶ — نایا راسته ده‌لین پشتی له قورئان کردووه؟

گوتراوه: کاتیک قورئانی له‌نیو کۆشیدا داناوه گوتویه‌تی: ئه‌مه دواين جار بیټ،^۲ (ابن کثیر) ئه‌م ڕیوایه‌ته‌ی به (ضعیف) واته به لاواز و بی هیژ داناوه و به ده‌رپینی کز (قیل = گوتراوه) گتپاوه‌تی‌وه.^۳

عبدالملك به مامۆستای منداله‌کانی خۆی ئیسماعیلی کوپی عوبه‌یدوللای کوپی ابی المهاجری گوتووه، چۆن فی‌ری قورئانیان ده‌که‌ی ئاواش فی‌ری پاسکویی یان بکه.^۴

۷ — چ شتیک ئه‌م که نه‌جی ره‌وشت داداوه و پیاوه‌تی نه‌وی جوانکردووه؟

ئین سعد به‌سه‌ره‌اتیک ده‌گتپتیه‌وه به به‌لکه بۆ عبدالملك، که مرقفیک‌ی خۆشه‌ویست و له‌به‌ر دل بووه به‌تاییه‌تی له‌لای مامه‌کانی واته: پیاوه‌که‌وره‌کانی به‌نی ئومه‌ییه، پۆژیک معاویه‌ی کوپی نه‌بوسوفیان و عه‌مری کوپی عاص ~~ع~~ دانیشتبوون، عبدالملك به لایاندا تیده‌په‌پی، معاویه ده‌لئ: ده‌بی چ شتیک ئه‌م که نه‌جی نه‌ده‌ب دادابی و مه‌ردیکی ئاوا جوانی لی دروستکردبی؟ عه‌مر ده‌لئ: نه‌ی ئه‌میری ئیمانداران: ئه‌م که نه‌ج (۴) سیفه‌تی په‌چاوکردوون و (۳) سیفه‌تیشی واز لی‌هیناون: کاتیک ده‌که‌ویته‌ قسه‌ جوانترین وشه به‌کاردینی، کاتیک قسه‌ی بۆ ده‌کری به‌باشی گوئ شل ده‌کات، کاتیک ده‌گات به‌که‌سیک به‌جوانترین زه‌رده‌خه‌نه

۱- البداية و النهایه (۳۸۰/۱۱).

۲- مه‌مان سه‌رچاوه.

۳- مه‌مان سه‌رچاوه.

۴- مه‌مان سه‌رچاوه.

پووبه پووی ده بیتهوه، هه‌رگیز قسه‌یه‌ك ناكات په‌شیمانی به‌ دوا‌دابی، له‌گه‌ڵ خه‌لكانی په‌رست و بێ پێژ تێكه‌ڵ نابیت، گاته‌ و گه‌پ له‌گه‌ڵ كه‌سیك ناكات متمانه‌ی له‌سه‌ر ئاوه‌ز و پیاوه‌تی ئه‌و نه‌بیت.^۱

۸ — وه‌سیتی بۆ مامۆستای رۆژه‌گانی:

عبدالملك به‌ مامۆستای مندا‌له‌گانی ئیسماعیلی كۆپی عوبه‌یدو‌للا‌ی كۆپی أبی المهاجری گوت: چۆن فێری قورئان‌خو‌یندیان ده‌كه‌یت ئاواش فێری پاسگو‌ویی یان بکه‌، له‌ خه‌لكی سو‌ك و په‌ستیان دوربخه‌ره‌وه‌: چونكه‌ ئه‌وانه‌ خراپه‌ی نێو خه‌لكی و پووه‌له‌مالاو و مشه‌خۆرن،^۲ سیفه‌تی تو‌په‌بوونیان لێ داماله‌ چونكه‌ تو‌په‌بوون په‌و‌شته‌ جوانه‌كان تێكه‌ده‌دا، سه‌ریان بۆ بتاشه‌ ملیان ئه‌ستور ده‌بی، فه‌رمانیان پێ په‌كه‌ سیوا‌ك بکه‌ن و ددان و لا‌شه‌ویلگه‌ و زمانیان پا‌ك پا‌بگرن، كه‌ ئاویان خو‌ارده‌وه‌ با هه‌لی بملیسن و هه‌لی نه‌قورتی‌ن، كا‌تێك ئه‌ده‌بیان داده‌ده‌ی یان فێری په‌و‌شتی‌کیان ده‌كه‌ی، به‌نه‌ینی ئه‌م كا‌ره‌ بکه‌، با له‌به‌ر چاوی خه‌لك كه‌م و سو‌ك نه‌بن.^۳

۹ — هه‌لو‌یستی عبدالملك له‌ به‌رامبه‌ر (ئێبن زویێر) پێش و پاش جله‌وی حوكم:

ئه‌و دوو هه‌لو‌یستی دژ به‌ یه‌کی هه‌بوون له‌ به‌رامبه‌ر ئێبن زویێردا: یه‌كه‌م: پێش حوكمگێ‌ژان: په‌نا‌ی به‌ خوا ده‌گرت خه‌لیفه‌ سو‌پا به‌ره‌و (مكه‌) به‌پێ بکات و په‌لاماری ئێبن زویێر و هاوه‌لانی بدات، پێی وابوو كا‌ری له‌م جو‌ره‌ تاوانێکی گه‌وره‌یه‌.^۴

یه‌حیا‌ی غه‌سانی ده‌لی: كا‌تێك موسلیمی كۆپی عوقبه‌ چووه‌ (مه‌دینه‌)، چووه‌ نێو مزگه‌وته‌ی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ)، له‌ ته‌نیشت عبدالملك دانیشتم، عبدالملك پێی

۱. الطبقات لابن سعد.

۲. هه‌مان سه‌رچاوه (۳۸۹/۱۱).

۳. هه‌مان سه‌رچاوه (۳۸۹/۱۱).

۴. الخليفة الاموي للهاشمي ص: ۱۱۶.

گوتم: تو له گهل نه م سوپايه ي؟ گوتم: بهائي، گوتم: دهك دايكت سنگت بؤ بکوتم!! ده زاني بؤ لاي ڪي ده پؤي؟ بؤ لاي يه ڪه مين له دايڪبووي ٿيسلامي دواي هيجهرت، بؤ لاي ڪوپي دلسؤزي پٽغه مبهري خودا ﷻ، بؤ لاي ڪوپي (ذات النطاقين خاوهن دوو پشتين)، بؤ لاي ڪه سيڪ پٽغه مبهري خودا خورماي جوراوي ده مي پيرؤزي خستؤته بن مه لاشوي ده چي؟ سويند به خوا نه گهر به پؤڙ بجي ته لاي ده بيني به پؤڙوه، نه گهر شهو بجي ته لاي ده بيني له نوڙدايه، نه گهر خه لڪي سر زهوي گه له ڪؤمهي ڪوشتنن له سر بڪن، خودا هه موويان به سر پووانياندا ده باته دؤزه خ.^۱

هه لوڀستي دووهم: دواي حوڪم گيڙپان: به ته واري پڇه وانهي هه لوڀستي پيشه واپه تي، عبدالملك به سر ڪردايه تي (حه جاجي ڪوپي يوسف سي قه في) سازوپاز دهڪات و به رهو (مڪه) ي به رڀدهڪات، ڪاتيڪ ٿين زويپر له په ناي ڪه عبه خو په نا ده دا سوپاڪه گه مارؤي دا تا نه وڪاته ي ڪوشتيان.^۲

دووهم: ڙياني سياسيانه ي پيش حوڪم گيڙپان.

له ڪاره ساتي ڪوڙڙاني عوسماني ڪوپي عه فان دا ته مهني (۱۰) سال بوو، نه م ڪاره ساته يه ڪه مين پوداوي واقعي بوو ڪه گاريگهري خوي له سر عبدالملك به جي هيشتبوو، نه م ڪاريگهريه له ڪاتي گرتني جلهوي ده سه لاتيده ده رڪهوت،^۳ له وتاريڪيدا ده لئ: به لاي ٿيمه وه هه موو شتيڪ له لايه ن ٿي وه وه ڪه ده يڪن قابيلي قبوله جگه له هه لڪردني ٿالا و خو ڪوتان بؤ سر مين بهر له سر ده مي معاويه ي ڪوپي نه بوسوفيان دا يه ڪه م پؤستي ٿيداري وه رگرتوه و بؤته ڪاريه ده ستي (حه جهن)،^۴ ٿواي وه فاتي (زهيدي ڪوپي سابيت) يش بؤته سر په رشتيڪاري ديواني شاري مه دينه.^۵

۱- تاريخ الخلفاء للسيوطي ص: ۲۱۷.

۲- هه مان سر چاره.

۳- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۴.

۴- المعارف لابن قتيبة ص: ۳۵۵، الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ۶۴.

۵- الطبقات (۲۲۵/۱).

له جیهاد دا به شداری کردوو و سالی ۴۲ك له پێشهوهی ههلمهتیکدا به رهو (پۆم) چوو، ده لێن: له گه ل معاویه ی کوپی هه دیج دا نه فریقیای گرتوو و معاویه گرتنی (جه له ولا) ی خستۆته نه ستۆ له ولاتی نه فریقیا.

ئه و له سه رده می (یه زید) دا ده رباره ی (ئین زویتر) ده یگوت: ئیمرو که سیك له سه ر زه وی دا له ئین زویتر باشت نیه،^۱ هه روه ک په یوه ندی له موسعه بی کوپی زویتر په یوه ندی دۆستانه بوو.

به لام ده رباره ی پۆلی سیاسى عبدالملك له سه رده می مه پوانی کوپی هه که م دا: سه ره رشتی ئیداره ی فه له ستینی کردوو و پوحی کوپی زنباع له جیگهیدا کارهکانی به پێوه ده بردن.^۲ ده کری ئه مه بکریته پاساوێک تا له دیمه شق لای باوکی بی و له به پێوه به رایه تی ده وه لدا یاریده ی بکات، سه رده می ئه و کاتی مه پوان سه رده می دۆژمن و نه یاری زۆری ده ره وه و نیوخۆ بوو، که باوکی به ره و میسر به پیکه وت ئه و سه ره ره رشتی ئیداره ی دیمه شقی ده کرد. ئه مانه هه موو به لگه ن له سه ر وریایی و توانای ته وای عبدالملك له به پێوه بردندا.^۳

سێهه م: ئه و زانایانه ی له گه ل عبدالملك بوون.

ژماره یه ک له زانایانی شام به یعه تیان به عبدالملك دا، به لام له چاو ئه و زانایانه ی به یعه تیان به (ئین زویتر) دا. یان ئه و زانایانه ی به یعه تیان پێ نه دا ژماره یان زۆر که م بوو و بایی نه وه نده نه ده بوون پای ئۆمه تیان له سه ر پێک بی و کرانی به (خه لیفه)، ئه مه له لایه ک که ته نها زانایانی شام بوون به یعه تیان پێدا، وێنه ی ئه و زانایانه: زانای گه وره قه بیزه ی کوپی زونه یب رحمه الله،^۴ یه زیدی کوپی نه سه وه دی جه پشی رحمه الله هاوپی عبدالملك ده بی له هێرشه که ی سه ر موسعه بی کوپی

۱. تاریخ خلیفه (۱/۶۹).

۲. الطبقات (۵/۲۲۶).

۳. أنساب الأشراف (۵/۱۲۷).

۴. الكامل في التاريخ، نقلًا عن الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۶۵.

۵. الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۶۵.

۶. أثر العلماء في الحياة السياسية في الدولة الاموية ص: ۵۴۲.

زوبىر، دەلئىن: كاتىك ئاپقۇپاي ھەردوك سوپاي بىنن گوتى: خۇدايە نىۋاننىڭ بۇ ئەم دوو شاخە بىكە و بە يەك ھەلئە شاخىن، خۇدايە كامىيان بە لاتەو ھە خۇشە ويىستە كاروبارى بخەرە بەردەست.^۱

چۈرەم: بزوتنەوھى (توابىن) و جەنگى (عين الوردة) لە ۶۵ كۆچىدا.

دوا بەدواى مردنى يەزىد و ھەلاتنى عبداللاھى كۆپى زىاد ئالۆزى تەواۋى عىراقى گرتەو، بە پەلە و بى دواكەوتن پىشتىوانانى حوسىن بە مەبەستى تۆلە سەندەوھى خويىنى حوسىن پەيوەندىيان بە يەكتەرەو ھەردەو، چونكە پاش كارەساتەكە گىيانى تۆلە ھەژاندنى و لە پىشتىوانى نەكردنى پەشىمان بوونەو، بۆيە بۇ سىپىنەوھى تاۋانى سەرنەخستنى حوسىن ھىچ ھۆكارىكى باشتەر لە تۆلە سەندەوھى خويىنى حوسىن يان دەست نەكەوت تا پەوى خۇيانى لە لاي خودا و خەلك پى سىپى بىكەنەو.^۲

شىعە بە سەرۆكايەتى (سەردى خوزاعى) زوو زوو كۆدەبونەو ھەلوئىست و شىۋانى كارى خۇيانىيان دەخستە بەرىاس و لىكۆلىنەو، كۆپونەوھەكان بابەتى تۆبە و لىخۇشبوونى خودايان بەسەردا زالبىو، ئىنجا دەستىيان بە پىكخستنى ھىزى سەربازى كرد.

(توابون) لە مانگى پەبىيى يەكەمى ۶۵ ك دا و لە پۆزى دىارىكراۋى دەرچونىيان و لە (نحيلة) پا بەپىكەوتن، ويىستگى يەكەمى تۆلە سەندەوھىيان (كەرىەلا) بوو، كاتىك گەيشتنە كۆپى حوسىن كوليان ھەستا و گرىيان و تۆبەيان كرد، ماۋەى شەو و پۆزىك گرىيان و كەوتنە ھالەتى جەزىو ھە و بىپارىاندا بەرەو شام بەپىكەون و پەلامارى عىبداللاھى كۆپى زىاد بەدن، بەو پىدوانەى ئەو فەرمانى كوشتنى حوسىنى دەرکردو، بە حىسابى خۇيان چاكتىن پىگەچارەيان ھەلېژارد بۇ تۆلە سەندەوھە،^۳ سوپاي (توابىن) بە شارى (ھىت) نىزىك (فورات) دا تىپەپى، پاشان بە

۱- سىر اعلام النبلاء (۱۳۷/۴).

۲- الكامل في التاريخ (۶۳۵/۲).

۳- تاريخ الطبري، نقل عن تاريخ الدولة الاموية، طقوش ص: ۷۱.

قەراغى پووباردا بەرەو سەر پۆيشت تا گەيشتە (قەقسىيا)،^۱ ئەم شارە كۆتا سنورى دەسلەتتى ئىبن زوبير بوو لە عىراق،^۲ زوفەرى كوپى حارىسى كىلابى ئەميرى (قەقسىيا) بە گەرمى پىشوازى لىكرى، ھەردولا بەرژەوھەندى ھاوبەش واتە: دژايەتى ئومەويەكان كۆى كۆبوونەو، (زوفەر) پىشنيارى يەكگرتنى پىزەكانى (توابىن)ى لەگەل سوپاى (ئىبن زوبير) خستە پوو، بەلام ئەوان ئەم پىشنيارىيان قىبول نەكرد و داواى لىبورديان كىرد، (زوفەر) داواى لىكرى لەم بىرارە (خۆكۆزىيە)يان پاشگەز بىنەو، بەلام ئەمەشيان پەتكەردەو، توپشوو و پىداويستيان پىچايەو و بەرەو شويىنى مەبەست بەرپەكتەوتن.^۳

(توابون) لەگەل سوپاى ئومەوى لە (عين الوردە)ى خاكى (جزيرە)ى باكورى پۆژئاواى (صفين) و لە سالى ۶۵ك دا پىكەلشاخان، ئومەويەكان جەنگىكى نا بەرمەريان لەگەل كىردن، سوپايەكى زۆرى ئەوان گەمارۆى دان و دەرەنجام سەرۆكەكەيان لى كوشتن و ھەموويان لەنتو بىردن، جگە لە پوفاعەى كوپى شەداد، كە بە ژمارەيەكى كەمەو بەرەو (كوفە) گەپايەو.^۴

ذەبى دەربارەى سلىمان كوپى سەردى سەركى (توابىن) دەلتى: ئەو پىاويكى بە دىن و خودا پەرسىت بوو، لەگەل سوپايەك دەرچووبوو، كە تۆبەيان لە تاوانى سەرنەخستنى حوسىنكردبوو، بۆ سەندنەوھى تۆلەى خويىنى حوسىن دەرچوون، بۆيە ناويان لىترا (سوپاى توابىن).^۵

ئىبن كئىر دەلتى: ئەگەر ئەم بىراردان و كۆبوونەويان لە پىش گەيشتنى حوسىن بايە بۆ شوپىنى تىدا شەھىد بوونى، زۆر بەسوود تر دەبوو و سەركەوتنى حوسىنى تىدا دەبوو، بەلام گيانفەدايەيان لە كاتىكدا بوو كە (۴) سالى تەواو بەسەر شەھىد بوونى حوسىن دا پابردوو.^۶

۱- الكامل في التاريخ (۲/۶۲۸).

۲- تاريخ الطبري، نقلًا عن تاريخ الدولة الاموية، طقوش ص: ۷۱.

۳- تاريخ الدولة الاموية، طقوش ص: ۷۲، الكامل في التاريخ (۲/۶۳۹).

۴- تاريخ الطبري، نقلًا عن تاريخ الدولة الاموية، ص: ۷۲.

۵- سير اعلام النبلاء (۳/۳۶۵).

۶- البداية و النهاية (۱۱/۶۹۷).

تەمەنى سلىمانى كۆپى مىردىلە پۇژى كۆزىنى دا گەشىتبوو (۹۳) سال.^۱

بەپاستى كە مىردىلە ھەلۋىستى ئازايانە و بويزانە (توابىن) پادەمىنى ھەناسەى سواردەبى، ژمارەيان لە (۴) ھەزار كەس تىنەپەپىبوو، بە باوھەپكى پتەو و ئازايەتەكى بى ئەنداز و دان بەخۇداگرتنىكى تىر و تەواوھە چوونە نىو كۆپەپانى جەنگەو و بە لانى كەم بەرەو پووى (۲۰) ھەزار جەنگاۋەرى شامى بوونەو و زىيانكى گەورەى گيانيان لى دان و كوشتارىكى زۆريان لىكردن تا كار بەو گەيشت دەستيان لە خويندا شەلال بوو، ئەگەر زۆرى سوپاى شام نەبوايە و گەمارۆيان نەدابان و پىگاكانيان لىنەگرتبان و تىربارانيان نەكردبان بەلى ئەگەر دەرەفەتلىكان بەدەستەو مابايە ھەرگىز بە سەرياندا سەر نەدەكەوتن.^۲

كە مىردىلە بەرامبەر ئەم ئازايەتى و دىلسۆزى و خۇتواندەنەوھيان سەرسام دەبى ھىچى بە دەست نامىنى جگە لە پرسىارىك: ئەم پالەوانانە لەكۆى بوون كاتىك حوسىن و كەس و كارى بەرەو پووى مەرگ ببونەو لە كەربەلا، ئازايەتى و دىلسۆزى كەيان لە كۆى بوو كە پەيمانيان دەشكاند و بە ھاوار حوسىنەو نە دەچوون؟!.^۳

گەنگەرتىن ھۆى تىگشكانى (توابىن):

۱ - كەمى ژمارەيان لە بەرامبەر ژمارەى سوپاى شام، ژمارەى سوپاى شام زىاتر لە (۲۰) ھەزار جەنگاۋەر بوو، جگە لەو ژمارە سەربازانەى عبىداللاھى كۆپى زىاد بۇ ئىحتىيات مابونەو و چاۋەپوان بوون.

۲ — لاۋازى (توابىن) لە بوارى تاكتىكى سەربازىدا، ھىچ كام لە سەركردەكانى (توابىن) بەرامبەر نەدەكرا بەعبىداللاھى كۆپى زىادىان حصىنى كۆپى ئەمىر لە بوارى شارەزايى و تواناى سەربازىدا، ئەم بىرۋاپايە لەگەل ۋەسفى

۱- ھەمان سەرچاۋە (۷۰۳/۱۱).

۲- الامويون، للوكيل (۳۱۵/۱).

۳- ھەمان سەرچاۋە.

موختاری سه قه فی بۆ سولیمانی کورپی سرد یه کده گریتته وه، که ده یگوت: سلیمان پیاویکه شاره زای مهیدانی جهنگ و سیاست نه.^۱

۳ - بیتوانایی به شدار پیکردن: کاتیک ابن سرد ژماره ی به یعه تده رانی (بصره و مدائن) ه ژمارد (۱۶) هه زار کهس بوون، چونکه ئه م خه لکه پیکنه خرا بوو، بهس (۴) هه زار کهس بۆ جهنگ ئاماده کرا.

۴ - به شدارینه کردنی موختاری سه قه فی له م جهنگه دا، جگه له مهش خه لکی له سلیمان سارد ده کرده وه.^۲

پینجه م: بزووتنه وه ی موختاری ئه بی عوبیدی سه قه فی:

ناوی: موختاری کورپی ئه بی عوبیدی سه قه فی درۆزنه، ناوی بابی: ئه میر نه بو عوبیدی کورپی عه مری کورپی عومه یری کورپی عه و فی کورپی عوقده ی سه قه فییه، پیغه مبه ر (ﷺ) له ژياندا بووه که موسلمان بووه، نه زانراوه که هاوه لایه تی پیغه مبه ر (ﷺ) ی کردبی، عومه ر (ﷺ) کردوویه تی به سه رکرده ی سوپایه ک له فه تحی عیراقدا، پووداوی (جیسری ئه بی عوبید) خراوته پال نه و. موختار گه وره بوو پیگه یی، بوو به یه کیك له گه وره کانی سه قیف، خاوه نی پا و په وان بیژی و نازایه تی و دانایی بوو، به لام که مدین بوو.^۳ پیغه مبه ر (ﷺ) فه رموویه تی: (یکون فی ثقیف کذاب و مبیر)، موختار درۆزنه که یه، پپوپاگه نده ی ده کرد که وه حی بۆ دئ و له غه یب ده زانی، که واته (کذاب) پیک موختاره، (مبیر) یش به واتای له نیویه ر دئ و به سه ر (حجاج) دا ده چه سپیت، قیحه ما الله تعالی خوا پوو یان پهش بکات.^۴

موختار دوا ی مردنی یه زیدی کورپی معاویه له سالی ۶۴ هه تاته سه ر شانزی پووداوه کان، ئه ویش له پیزی نه و که سه نه یارانه بوو سه رده می ئومه وی ژانی پیوه

۱- أنساب الاشراف (۲۰۷/۵).

۲- سیر أعلام النبلاء (۵۴۰/۳)، عبدالله بن الزبیر، للناطور ص: ۱۴۸.

۳- سیر أعلام النبلاء (۵۳۹/۳).

۴- مسلم رقم: ۲۵۴۵.

۵- سیر أعلام النبلاء.

گرتببون و هينانيه نارواه، هرچند دل و دهر ووني پرپو له پق و كينه بهرامبر به نالوبهيت. به لام دووړو ناسا خوي لي كړدبون دلسوز و پرپواگندهي ده كړد كه خوشي ده وين و داواي تولي حوسيني ده كړده وه.^۱ له كتيبې (عن الحسن بن علي بن ابي طالب) دا گيړاومه ته وه: كه نه و فرماني به سه عدي كوپي مه سعودي سه قهفي مامي كړدوه سه سني كوپي علي بگريت و به خهلات بيداته (معاويه) تا لاي نه و پشكيكي باشي ده سته كوئ.^۲

ئينجا هه ولي دا په يوه ندي به (عبدالله ي كوپي زوبين) هوه بكات و له گه لي پيكي، بؤ نه و مه به سته چند مه رجتيكي به سر عبدالله دا دان: له و مه رجانه:

– ده بي نه و به كه م كه س بيت بجيته ژوره وه بؤ لاي.

– نابيت (ئين زوبين) هيچ برياريك به بي نه و بپرينتته وه و هيچ كاريك به بي نه و پاپه پيني.

– هر كاتيك سه ركه وتني به ده ستهينا، ده بي له كاروياره گوره و گرنگه كاندا پشتي پي بيه ستي.^۳

به كورتي: ده يه ويست له ده وله ته كه ي (ئين زوبين) دا قسه ي هه بيت، به لام هيچ وه لاميكې له لايه ن (ئين زوبين) ده ست نه كه وت، ناچار به ره و (كوفه) پويشت و له وي گيرسايه وه.^۴

بارودوخي (كوفه) نالوز بوو، ويستي له ناي ليلا پاو بكات، كاغه زي تولي حوسيني هه لدايه سه رمزي قوما، به دروي خوي گوتي: نه م نه ركه ي له لايه ن محمدي كوپي علي ناسراو به محمدي كوپي حنيفه پي سپي دراوه، برياريدا سواي شه پولي لافاوي شيعه بيت و دهره نجام بگاته كه ناري حوكم و ده سلات.

نه و له دوا ساته كاني ژيانيدا نه م نياز به ده ي لاي دلسوز و نزيكه كاني خوي دهرپړپوه، نه وان باوه پريان وابوو: موختار پاست ده كات و تولي (نالوبهيت)

۱ - البداية و النهاية (۶۶/۱).

۲ - تاريخ الطبري، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۲.

۳ - الكامل في التاريخ، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۲.

۴ - البداية و النهاية (۶۶/۱).

دەکاتەوه، موختار لەکاتی گیانده‌رچونیدا و تەنگ پێ هەلچرانیدا و لەنیۆ جەرگە ی مەیدانی جەنگ بانگی سائیبی کوپی مالیکی ئەشعەری دەکات و پێی دەلێ: پات چیبە؟ سائیب دەلێ: پامی خۆتە، دەلێ: من پام وایە یان خودا؟ دەلێ: پای خودایە، دەلێ: وای بۆ تۆ: چەندە گێل و کەودەنی! من تەنها پیاویکم لە پیاوانی عەرەب، تەماشام کرد: (ئیبوزوبێر) دەستی بەسەر (حیجان) دا گرتووه، (نەجدە) ش بەسەر یەمامەدا، مەروانیش بەسەر (شامدا)، منیش تەها وەک ئەوانەم و زیاتر نا، بۆیە دەستم بەسەر ئەم ولاتەدا گرت، من وەک یەکیەک لە ئەوان بجوم بەلام من زیندەپۆییم کرد، تا بەم پۆزە تالە گەیشتم، ئیستا ئەگەر هیچ نیازتکت نیە بپۆ بۆ خۆت و پزگاری خۆت شەپ بکە، سائیب گوتی: (إنا لله وإنا إليه راجعون).^۱

سائیب بۆیە ئەمە ی گوت: چونکە ئەو کاتە بۆی دەرکەوت موختار هەر کاریکی کردووه تەنها لە پێناوی دەسەلاتداریتی خۆیدا بووه و بە تەنها، هەر بۆیە (نەبی) وەسفی درۆزنی و بێ دینی دەداتە پال موختاری سەقەفی.^۲

لە کاتێکدا سلێمانی کوپی سەردی خوزامی ی سەرۆکی (تەوابین) خەریکی ئامادەکردنی سوپا بوو بۆ سەر (شام) و عەبدالله ی کوپی زیاد و سەندەنەوی تۆلە ی خوێنی حوسێن، موختار لەو کاتەدا خۆی زەق کردبۆوه و هەولیدا خەلک لە سلێمان بته‌کێنیتەوه، پڕوپاگەندەکە ی سەری گرت و (۲) هەزار شیعی ی پاشگەز کردەوه و لە دەورە ی خۆی هالاندن، دەرەنجامی جەنگی (عین الوردە) بە قازانجی موختار تەواو بوو، بۆچوون و پیشبینییه‌کانی دەرەنجامی شەپەکە بە پاست دانران، بە تەنیا خۆی مایه‌وه بۆ سەرکردایە تیکردنی شیعه، پزگاربووانی ئەو جەنگە پەنایان بۆ ئەو هێنا، بزوتنەوه‌کە ی بەهێز بوو، شوێنکەوتوانی زۆر بوون، ئیبراهیمی کوپی ئەشتەری نەخەعی، کە یەک لە سەرانی کوفە بوو هاتە نیۆ بزوتنەکە یه‌وه، بەمە بەهێزتر سەقامگیرتر بوو، کودەتای بەسەر عبدالله ی کوپی موتیمی عەدەوی ئەمیری کوفە ی سەر بە (ئێبن زوبێر) کرد و دەستی بەسەر کوفەدا گرت.

۱- تاریخ الطبری (۶/۱۷۷).

۲- سیر اعلام النبلاء (۳/۵۳۹).

موختار و قە لاچۆکردنی بکوژانی حوسین

بەمەبەستی سەلماندنی پڕوپاگەندە ی سەندنەوه ی تۆلە ی خوینی حوسین و پاسەتی داواکە ی، پراوەدوی بکوژانی حوسینی داو زۆربە یانی لە کوفەدا کوشتنەوه،^۱ ئینجا لە ساڵی ۶۷ ک دە سوپایەکی بە سەرکردایەتی ئیبراهیمی کوپی ئەشتەر پیکخستن و بەرەو پووی عبیدالله ی کوپی زیاد ی پیکردەوه، لەلای پووباری (خازەر) ی نزیک (موسل) پێک گەشتن، دەرەنجام سوپاکە ی (ئین زیاد) شکستی خوارد و (ئین زیاد) یش لە گۆرەپانی جەنگدا کوژرا و پەپ هەلاتن.^۲

کاتێک (ئین زیاد) کوژرا (ئین موفەپەرەغ) گوتی:

إن المنايا إذا ما زرن طاغية هتكن أستار حُجَاب و أبواب
أقول بُعداً و سُحْقاً عِنْد لابن الخبيثة و ابن الكودن الكابي
لا أنت رُوِحِمَت عن ملك فتمنعه و لا مُتَ إلى قوم بأسباب.^۳

موختار سەرەتا دەستی بە گرتن و کوشتنی ئەو کەسانە کرد کە لەگەڵ ئین زیاد بەشداری کوشتارگە ی کەربەلایان کردبوو، ژمارە یەکی زۆری لە سەرەزلەکان کوشتەوه، وەك: عومەری کوپی سەعدی کوپی ئەبی وەققاسی ئەمیری سوپای کەربەلا، شەری کوپی زیجۆشەنی ئەمیری ئەو هەزار کەسە ی سەرپەرشتی شەهیدکردنی حوسینیان کرد، سەنانی کوپی ئەبی ئەنەس و خەولی کوپی یەزیدی ئەسبوحی و هی تریش.^۴

پۆژی عاشورای ساڵی ۶۷ ی کۆچی پۆژی کوژرانی عبیدالله ی کوپی زیاد بوو، ئیبراهیمی کوپی ئەشتەر سەلکە سەری عوبەیدوللای بۆ موختار نارد،^۵ موختار پاش

۱- العراق في العصر الاموي، ثابت الراوي، ص: ۲۵۰، ۲۵۱.

۲- الكامل في التاريخ (۷/۲).

۳- الكامل في التاريخ (۹/۲).

۴- البداية و النهاية (۱۱/۶۶).

۵- تاريخ الطبري، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۴.

ئەم سەرکەوتنەى بازنەى دەسلەتتى فراوانبوو، باکورى عىراق و خاکی (جزیره)ى زەوت کرد، کاربەستانى خۆى لە ھەرىمەکاندا بلۆک کردەو،^۱ باج و خەراجى لەو ھەرىمانەوہ بۆ دەھات، زۆر لە خەلکانى نا عەرەب پەيوەندیان پێوہ کرد، چونکە زۆریان پق لە (بنى أمية) دەبۆو^۲ لەلایەکو، لەلایەکی ترەوہ موختار سامانیکی زۆرى خستبووہ بەردەمیان،^۳ بەم شێوہیە دەرکەوت موختار دەولەتیکى تايبەت بە خۆى لە عىراقدا دامەزاند، لە نێوان دەولەتەکەى عبدالملك لەشام و دەولەتەکەى ئىبن زوبیر لە حىجاز.^۴

۱- ھۆیەکانى سەرکەوتنى بزوتنەوہى موختار لە قۇناغى یەکەمیدا:

بزوتنەوہى موختار لە سەرەتادا سەرکەوت: لەبەر ئەم چەند ھۆکارە:
 ۱- زەمینەى لەبار:

لەکاتیکیدا بزوتنەوہى (توابین) لە پێى ھەلمەتە شەھادەتخوازیەکەى گەشتە ئەو ئەنجامەى خۆى بۆ خۆى ھەلبژاردبوو، پەژارە و پەرشىیەکەى لە (کوفە)دا دەنگى دایەوہ، دل و دەروونى خەلک پڕ ببوو لە داخ و پق و تۆلە، ئەمە لە لایەک، لە لایەکی ترەوہ (ئىبن زوبیر) پشگىرى قەوارەى دەسلەتتى خۆى نەدەکرد لە (کوفە)دا، نە سوپای دەنارد، نە بە پارە و سامان سەڕۆکھۆزەکانى بۆ لای خۆى پادەکیشان، بە بۆچوونى ئەو، دەبێ مەیدانى جەنگ و ھەرا لە (کوفە)دا بۆ شوێنکەوتوانى موختار و ئومەویەکان چۆل بکات و ئەم دوو لایەنە لە نێو کۆلە ناشتى جەنگدا بەپەردىن و دوايەش ئەو سود و قازانجى گەورەى بەریکەوێت.^۵

ب — دەربرپىنى ھەستى سۆز و خۆشەویستى بۆ (بەنى ھاشم) لەلایەن موختارەوہ، دیارى و بەخششى گرانبەھای بۆ دەناردن و بەردەوام کارى دەکرد بۆ

۱- تاریخ الطبري، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۴۸۴.

۲- الدولة الاموية في الشرق، للنجار ص: ۱۴۳.

۳- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۴.

۴- ھەمان سەرچاوە.

۵- من دولة عمر إلى دولة عبدالملك ص: ۲۰۴، ۲۰۵.

پاکیشانیان^۱.

ج - پەنگدانه‌وه‌ی که سایه‌تیه‌کی به‌رچاو له سه‌رکردایه‌تیه‌که‌ی موختاردا: له کاتی نه‌بوونی سه‌رکردایه‌تیه‌کی سیاسی ناوه‌ندی له (کوفه) دا تا بتوانی ئاراسته‌کانی (شیعه) یه‌کخات و شته سه‌ره‌لداوه نوێکان قبول بکات، هه‌موو ئه‌و فیل و زنگی و نه‌رمونیانی توانایه‌ی موختار ناکرێ فه‌رامۆش بکریت، ئه‌و به‌و سیفته‌ کاریه‌گه‌رانه‌یه‌وه توانی سود له کاره‌ساتی کوژرانی حوسین و حجری کوپی عدی و (توایین) وه‌ر بگریت و به‌ باری به‌رژه‌وه‌ندی خۆیدا به‌کاریان بێنی، وێپای ئه‌مه‌ موختار خاوه‌ن که سایه‌تیه‌کی ده‌رکه‌وتووی مه‌یدانی سیاسه‌ت بوو و له‌ گه‌مه‌کانی ئه‌م بواره‌ شاره‌زا بوو.^۲

د - ئه‌و نه‌خشه‌ زانسته‌ی پێی چۆ پیشه‌وه: نه‌ته‌وه‌کانی ترواته: نا‌عه‌ره‌به‌کان پێکهاته‌یه‌کی گه‌وره‌ی ناو کۆمه‌لگا بوون، به‌لام به‌شمه‌ینه‌ت و چه‌وساوه‌ بوون، ئه‌وان له‌ بزوتنه‌وه‌که‌ی موختاردا ده‌رفه‌تی هه‌ناسه‌دانیان ده‌ستکه‌وت، بۆ پزگاری و ئازادی و یه‌کسانی و چاکبوونی بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی یان په‌یوه‌ندیان به‌ موختاره‌وه‌ کرد.^۳

ه - دانه‌مه‌زاندنی کاربه‌ده‌ستانی زنگولیزان له (کوفه) له‌ لایه‌ن (ئوبین زوبیر) هوه، وه‌ک دیاره‌ کاربه‌ده‌ستانی ئه‌و له‌ قه‌د قۆناغه‌که‌ نه‌بوون بۆیه‌ کاروباری کوفه‌ له‌ ژێر ده‌ستیان ده‌رده‌چوو.^۴

۲ - کۆتایی هاتنی موختار به‌ ده‌ستی موسعه‌بی کوری زوبیر:

وا په‌چاو ده‌کرا له‌ نێو چوونی موختار و بزوتنه‌وه‌که‌ی له‌ لایه‌ک عبدالملك نه‌جم‌دربایه، به‌م کاره‌ی تۆله‌ی (ئوبین زیاد) و هه‌موو ئه‌و سه‌رکرده‌ و سوپایه‌ی کردبایه‌وه‌ که له‌ لایه‌ن موختاره‌وه‌ کوژاون و ته‌فر و تونا کران، به‌لام عبدالملك

۱- عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۵۸.

۲- من دولة عمر إلى دولة عبدالملك ص: ۲۰۵.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه‌.

۴- عبدالله بن الزبير، للناطور ص: ۱۸۵.

دانی به خۇدا گرت و زانی (ئین زوییر) ئم کاره ئه نجام ده دات و گوی ناداته ئه وهی کاتیک له دژی سوپا هیترشبه ره که ی عبدالملک پشتیوانی لی کردوه، چونکه (ئین زوییر) نایه لی چی دیکه موختار پی تپه پینی و ده سه لاتی فراوان بکات و ده وله ته که ی بخاته مه ترسی یه وه، که واته بیگومان پوژیک دیت و له دژی پاده په پی و ئه نجامی پووبه پووبونه وه که ش به قازانجی ئه و واته: عبدالملک ته واو ده بی، چونکه یه کیان ئه وی تریان له نیوده بات و کامه شیان مایه وه بی هیز و پیز ده بیئت و له نیوبرانی له لایه ن عبدالملک وه ئاسان ده بیئت.

پیشبینیه که ی عبدالملک هاته دی، موختار له شه پ فروشتن به عبدالملک پانه وه ستا و ویستی شه پ به (ئین زوییر) یش بفروشت، باکوری عیراق و جزیره ی له عبدالملک داگیر کرد و ویستی (بصره) ش له (ئین زوییر) داگیر بکات و بریاریدا په لاماری موسعه بی کوری زوییری والی (بصره) بدات، لیتره پا پیکه لشاخانی نیوان بزوتنه وه ی موختار و بنه ماله ی (زوییر) بووه شتیکی چاوه پوانکراو و حه تمی.^۲

موسعه بی کوری زوییر دهستی خوی پیشخست و سوپایه کی گه وره ی سازکرد و به ره و جهنگی موختار به پیکه وت، له (کوفه) گه مارویدا و تهنگی پی ه لچنی و به سه ریدا زالبوو، کوشتی و سه ری له لاشه ی جودا کرده وه، فه رمانیدا هه ردوک له په دهستی به ده رگای مزگه وتی کوفه دا هه لواسرین، سه لکه سه ره که شی به پاسه وانی چه ند چه کداریک و به به ریدی تایبه تدا بق (ئین زوییر) به پیکرد، به رید دوی نویژی خه وتنان گه یشته (مکه)، ته ماشای کرد عبدالله خه ریکی نویژی سوننه ته، له سه ر نویژ به رده وام بوو تا سپیده ی به یان هه لات، ئاوپی له و که سه نه دایه وه سه لکه سه ره که ی هیئا بوو، گوتی: له بهر ده رگای مزگه وت سی حه پام سی دانی، ئه ویش داینا و هاته وه لای، گوتی: به خشش! ئه ی ئه میری ئیمانداران، گوتی: به خششه که ت هه ر ئه و سه لکه سه ره یه هیئاوته، هه لیده گری و له گه ل خوت ده بیبه یه وه بق عیراق.

۱- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۴.

۲- العالم الاسلامي في العصر الاموي ص: ۴۸۵، البداية و النهاية (۶۷/۱۱).

دەوله‌تی موختار ئاسه‌واری س‌پایه‌وه، وه‌ك ئه‌وه هه‌ر نه‌بووبی، موس‌لمانان به شاد و خه‌ندان بوون، چونكه خودی موختار له‌ناخیدا راستگۆ نه‌بوو، به‌لكو درۆزن و كاهین و فی‌لباز بوو، پ‌پ‌وپاگه‌نده‌ی ده‌كرد (جبریل) د‌یت‌ه لای و وه‌حی بۆ د‌ینی.^۱

پ‌وفاعه‌ی ك‌وپ‌ی شه‌دداد ده‌لی: كات‌یك درۆزنی موختارم بۆ ئاشكرا بوو، شیره‌كه‌م سوو و له پ‌شت سه‌ری وه‌ستا بووم وه‌ك پاسه‌وان، پ‌پ‌یارمدا له ملی بده‌م، له‌و كاته‌دا فه‌رمووده‌یه‌كم به بیرهاته‌وه، كه عه‌مری ك‌وپ‌ی بۆی گ‌ی‌پ‌اومه‌وه و ده‌لی: گ‌و‌یم له پ‌ی‌غه‌مبه‌ری خودا ص‌لی الله علیه وسلم بوو ده‌یفه‌رموو: (مَنْ أَمَّنَ رَجُلًا عَلَى نَفْسِهِ فَقَتْلَهُ، أُعْطِيَ لِوَاءَ الْغَدْرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)،^۲ واته: هه‌ر كه‌س‌یك چه‌پ‌اله‌دانی كه‌س‌یك به خۆ بگ‌ر‌یت و پ‌اشان ب‌ی‌كوژ‌یت، پ‌ۆ‌ژی ق‌یامه‌ت ئالای غه‌در و په‌یمان‌شك‌ینی ده‌در‌یت‌ی.

به (ئ‌ی‌بن عومه‌) گ‌وت‌را: موختارده‌لی وه‌حیم بۆ د‌ی، گ‌وت‌ی: راسته، خودا ده‌فه‌رم‌وی:

﴿وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَكَاُحُونَ إِلَىٰ أُولِيَآيِهِمْ﴾ (الانعام: ۱۲۱)، واته: شه‌یتانه‌كان وه‌حی بۆ د‌ۆسته‌كانیان ده‌كه‌ن.

ع‌ی‌كره‌مه ده‌لی: چومه لای موختار، پ‌ژی گ‌رت‌م و له په‌نا خۆی د‌این‌یشاند‌م و بۆ شه‌و م‌یوانداری كرد‌م، ده‌لی: پ‌یی گ‌وت‌م: بچۆ ده‌ره‌وه و وتار بۆ خه‌لك بده، ده‌لی: چوومه ده‌ره‌وه، پ‌یاویك هات و گ‌وت‌ی: ده‌رباره‌ی وه‌حی ده‌لی‌ی چی؟ گ‌وت‌م وه‌حی دوو جۆره: خودای به‌رز ده‌فه‌رم‌وی:

﴿أَرْجَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ﴾ (یوسف: ۳)، واته: هه‌روه‌ها خودای به‌رز ده‌فه‌رم‌وی: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾ (الانعام: ۱۱۲)، واته: به‌م شه‌ی‌وازه ئ‌یمه بۆ هه‌ر پ‌ی‌غه‌مبه‌ریك د‌وژمه‌نی‌كه‌مان له ن‌ی‌و شه‌یتانه‌كانی ئ‌ینس و ج‌ین دانا، ه‌ین‌د‌یك له‌وان بۆ

۱- الب‌د‌ایه و الن‌ه‌ایه (۶۸/۱۱).

۲- سنن إبن ماجه‌ (رقم ۲۶۸۸) حد‌یث صح‌یح.

ته‌فره‌دان قسه‌ی بریقه‌داریان بۆ هیندیک‌ی تر به وه‌حی ده‌نارد، ده‌لئ بۆم هاتن بمگرن، گوتم: ئه‌وه چی ده‌که‌ن؟ خۆ من موفتی و میوانی ئیوه‌م، جا وازیان لێهینام، عیكره‌مه‌ ویستی به‌ ناراسته‌وخۆ درۆ و ده‌له‌سه‌کانی موختار - ئه‌وانه‌ی په‌یوه‌ندیان به‌ مه‌سه‌له‌ی وه‌حیه‌وه‌ هیه - پوچه‌ل بکاته‌وه‌ و ده‌ریخات که‌ درۆزنه‌.

ابن کثیر دہ لئ: زانایان گوتویانہ (کذاب= درؤن)ی نیو فہرمودہ کہ (موختاری
 کوپی نہ بی عوبید)ہ، بہ پوالہ شیعہ گہری دہ کرد و لہ ژیرہ و ہش خہریکی ہانہ ت
 بوو و لای کہ سہ دلسوز و نزیکہ کانی دہیگوت: وہ حیم بؤ دئ، بہ لام نہ مرانیوہ کہ
 گوتبیتی پیغہ مہرم، تہخت و تاراجی بہ ئاوریشم پؤشراوی بؤ دادہ نرا و تہ عزیم
 دہ کرا و پیاوہ کانی بہ پیوہ دہ ورہ یان دہ دا، بہ تہخت و تاراجہ کہ یوہ ئیستر
 ہہ لیدہ گرت، تابوتہ کہ ی بہ نی ئیسرائیل چؤن یاسی لیوہ کراوہ لہ قورئانی پیروژدا،
 تہخت و تاراجی (موختاریش) نہ و حیسابہ ی بؤ دہ کرا، بیگومان نہ و گومرا و
 گومرا کہ ر بوو، بہ کوژرانی خودا موسلمانانی ئاسوودہ و حہ ساوہ کرد، نہ مہ دوا ی
 نہ وہ بہ ہوی نہ وہ وہ تو لہ ی خہ لکانیکی ستہ ملیکراوی لہ خہ لکانیکی ستہ مکار
 سہ ندہ و ہ .^۲

خودای به رزده رموی: ﴿وَكَذَلِكَ نُؤْتِي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ (الانعام: ۱۲۹)، ناردنی زهوال بؤ زالم سوننه تیکه له سوننه ته کانی خودای په روه دگار، ته ماشاگردنیکی ساده ی میژوی مړوفایه تی و نالوگوپی ژیانی کومه لگاگان نه مه ده سه لمبنی.

۳ - هویه‌کانی یوکانه‌وهی بزوتنه‌وهی موختار؛

أ - بیزرانی له لایه ن سه ران و ده سترۆیشتوانی عه پهب و پاشان دروستبوونی شه پو گێچه ل له نیوان نه وان و موختاردا، ئینجا نه وانه ی به ساغی ده رجوون جوونه

١- البداية و النهاية (١١/٦٩).

۲۔ مہمان سہریاؤں۔

(بصره) و له گەڵ سوپاکە‌ی موسعه‌بی کوری زویێر به گۆ موختاردا چوونه‌وه.

ب - تووشبوونی به سه‌رسام بوون به خۆ و چاو سووریوون: کار به‌وه گه‌یشت به که‌سیکی وه‌ک عومهری کوری عه‌لی کوری ئەبیتالیب بۆ: بپۆ بۆ کوی ده‌چی بچۆ، هه‌چ خێروبێژیکت لای مه‌ نیه‌!، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه ئاماده نه‌بوو نامه‌یه‌کی به‌ ناوی محمدي کوری حه‌نیفه‌ی بۆ ته‌زویر بکات،^۱ ئه‌ویش چووه‌ لای موسعه‌ب و له‌گە‌ڵ سوپاکه‌ی ئه‌و هاته‌وه کوفه‌.

ج - سوپا هێرشبه‌ره‌که‌ی موسعه‌ب بۆ سه‌ر موختار سوپایه‌کی گه‌وره و به‌هێز بوو موصله‌لله‌بی کوری ئەبی سه‌فره‌ش به‌شداریکرد و سوپاکه‌ی به‌هێزتر کرد، به‌لام سوپاکه‌ی موختار هێنده گه‌وره و به‌هێز نه‌بوو و ئیبراهیمی کوری ئەشته‌ری سه‌رکرده‌ی سوپاکه‌ی موختار به‌شداری جه‌نگه‌که‌ی نه‌کرد، بۆیه جه‌نگه‌که‌ نا به‌راه‌ر بوو و به‌ دۆپانی موختار ته‌واو بوو.

د - ده‌رکه‌وتن و ئاشکرا بوونی درۆی موختار: شه‌عبی ده‌لی: ئه‌ین له‌نه‌فیه‌ نامه‌ی به‌ موختاردا نه‌ناردبوو،^۲ و یه‌ک نامه‌یشی به‌ نه‌ینی پێ نه‌دابوو، گومان که‌وته سه‌ری، چونکه‌ ئه‌وانه‌ی له‌ ده‌وره‌یشی بوون نامه‌یان نه‌دیوو، پیاو ماقولانی عه‌ره‌ب به‌مه‌یان زانی و گوتیان: ئەم موختاره درۆزنه‌.^۳

ه - وازلێهێنانی له‌لایه‌ن ئه‌ین له‌نه‌فیه‌وه: پۆژیک له‌ په‌نا ده‌رگای (که‌عبه‌) پاره‌ستا و پایگه‌یاند: (إنه کان کذاباً، یکذب علی رسول الله)،^۴ واته‌: ئه‌و موختاره پیاویکی درۆزنه‌، درۆ به‌ ده‌م پێغه‌مبه‌ری خوداوه هه‌ڵده‌به‌ستی. زیاد له‌مه‌ش: (طبری) ده‌گێڕێته‌وه: ئه‌ین له‌نه‌فیه‌نامه‌یه‌کی بۆ تاقمه‌که‌ی نوسی: بپۆنه‌ نیو کۆپوکه‌بوونه‌وه‌کان و مزگه‌وته‌کان و به‌ ئاشکرا و به‌ نه‌ینی زیکری خودا بکه‌ن، جگه‌ له‌ خه‌ڵکانی موسلمان که‌س نه‌که‌ن به‌ سه‌ره‌رشتی و نه‌مینه‌داری خۆتان، خۆ ئه‌گه‌ر

۱- تاریخ الدولة الاسلامیة، ابن الصقطي ص: ۱۲۱، عبدالله بن الزبیر، للناطور ص: ۱۵۹.

۲- تاریخ الطبری، نقلا عن عبدالله بن الزبیر، للناطور ص: ۱۵۹.

۳- إمبراطورية العرب ص: ۱۵۶، غلوب، نقلا عن ابن الزبیر، للناطور ص: ۱۵۹.

۴- الطبقات الکبری (۱۵۸/۵).

له خوتان ترسان — شتيڪتان به سهر بي — ٺاگدار و وريا بن پياواني درون و ته زويِرچي زيان به ديتان نه گهين.^۱

و — داهيتاني شتيڪي نامو له ٺيسلامدا له لايه موختاره وه: كه (تهخت و تاراج) بوو، به هاوه لاني گوت: هر شتيڪ له نيو نوممه تاني پيشيندا هه بوويت، ده بيت له نيو نه و نوممه ته شدا هه بيت، له نيو (بني اسرائيل) دا (تابوت) هه بوو و به شه پاشماوه ي بنه ماله ي موسا و هاڻي تيڊا هه لگيرا بوو، نه تهخته ش له نيو ٺيمه دا وه كه تابوته كه ي به ني ٺيسرائيله. سهره كه ي هه لڏه نه وه، كه ته ماشايان كرد: جل و بهرگي موختاري تيڊا بوو، ڪومه لي (سه به ٺيهه) واته (شيعه زيڊه پوڪان) ده ستيان به رز ڪرده وه و ۳ جار (الله اڪبر) يان گوت.^۲

ز — پٽويستي زوري (ٺين زويئر) به عيراق: تاكه سهرچاوه ي مادي و مه عنوي و مروئي (ٺين زويئر) ته نها (عيراق) بوو له و ڪاته دا، چونكه شام و ميسري له ده ست ده رچووبوون و مانه وه ي موختاريش له عيراقدا هه ره شه له پيگه ي سياسي و ٺابوري ده ڪات و ڪوسپيڪي گه وره شه له پيگه ي ده ستهگه يشتني به ولاتي فارس كه تا نه و ڪاته ش له زير ده سه لاتي نه ودا مابوه.^۳

۴ — فيرقه ي (ڪيسانيه) و په يوه ٺندي به موختاره وه:

سه بارت به (ڪيسان) كه نه م فيرقه يه ي ده خريته پال، پاي جياواز هه، به لام به پاي هه موو لايه كه موختاري ڪوپي عه بيدي سه قه في له گه ل سهره لڏاني له سالي (۶۶) ي ڪوچيدا سهر ڪردا يه تي فيرقه كه ي ڪردوه.

۱- تاريخ الطبري، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للناظر ص: ۱۵۹.

۲- هه مان سهرچاوه.

۳- عبدالله بن الزبير، للناظر ص: ۱۵۹.

۴- ٺايا ده بن نه و (ڪيسان) ه: (ڪيسان) ي خزمه تڪاري ٺيمامي عه يي كه له جهنگي (سه مين) ڪوڙا؟ يان ده بن (ڪيسان) ي شاگرد ي محمدي ڪوپي هه نه فيه بي؟ يان ده بن (ڪيسان) ي سهر ٺي پاسه وانه ڪاني موختاري سه قه في بي؟ يان هر خودي (موختاره)، چونكه به (ڪيسان) بانگ ده ڪرا و ناسناوي (ابوعمره و ابو اسحاق) بي؟ (الملك و النحل/ ۱۳۳).

(فیرقه‌ی کیسانی): بریتیه له تاقمێک شیعە‌ی زێده‌پۆ (الغلاة) و له دین ده‌رچوو، موختاری سه‌قه‌فی یه‌که‌مین که‌س بوو بیری مه‌هدیایه‌تی له که‌سایه‌تی محمەدی کوپی هه‌نه‌فیه‌دا زه‌ق کرده‌وه و ناسناوی (مه‌دی) به‌سه‌ردا بپی، هه‌روه‌ها بیری (بداء) واته که‌شف و بینینی پێشی به‌کاردێنا، له ساڵی ٦٧ی کۆچیدا و که‌مێک پێش کۆژرانی ئەم (بیره‌)ی لێ بڵاوبۆوه، جێی باسه‌ بیری (به‌دائه) و که‌شف و پێشبینی سه‌ره‌تا له‌لایه‌ن پافیزه‌کانه‌وه به‌کارده‌هێنرا و پاش ئه‌وانیش موختار پڕوپاگه‌نده‌ی بۆ ئەم بیره‌ چه‌وته ده‌کرد، موختار پێشبینی سه‌رکه‌وتنی هاوه‌له‌کانی ده‌خسته‌ پوو، کاتێک ده‌شکان و ده‌دۆزان، ده‌یگوت: خوا بۆی ده‌رخستبوو، ئەم بیره‌ شه‌یتانیه‌ پایه‌ و پێگه‌ی پێدایوو و له کاتێکه‌وه بۆ کاتێکی تر پاکانی ده‌گۆڕین، زیاد له‌مه‌ش له پواڵه‌تدا خۆی وه‌ک پێغه‌مبه‌رێک نیشانداده‌، بیری داهێنانی (ته‌خت و تاراج)یشی ده‌خسته‌ پال ئیمامی عه‌لی رضی الله عنه و چه‌ندین بیر و پای تری هه‌لبه‌ستراوی دیکه‌شی بڵاوده‌کرده‌وه.^٢

بیروباوه‌پی (کیسانییه‌) له تونێله‌ تاریکه‌که‌ی شه‌یتانه‌وه فراژوو بوو و بڵاوبۆوه، ئیمامه‌تی محمەدی کوپی عه‌لی ناسراو به‌ ئیبن له‌نه‌فیه‌یان پاگه‌یانده‌ به‌ پاساوی نه‌وه‌ نه‌و له (بصره‌) ئالای داوه‌ته‌ ده‌ست موختار، بیری ته‌ناسوخ و ئالوگۆپی پۆحه‌کانیان بڵاو کرده‌وه، ده‌یانگوت: ئیمامه‌ت بۆ عه‌لی هاتوه‌، پاش ئه‌و بۆ هه‌سه‌ن و ئینجا بۆ حوسێن و دوا‌ی ئه‌ویش بۆ محمەدی کوپی هه‌نه‌فیه‌، واتای ئەمه‌ نه‌وه‌یه‌: پوحی خودا هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی پێغه‌مبه‌ر(ﷺ)، پوحی پێغه‌مبه‌ریش(ﷺ) هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی عه‌لی، پوحی عه‌لیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی هه‌سه‌ن، پوحی هه‌سه‌نیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی حوسێن، پوحی حوسێنیش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی ئیبن له‌نه‌فیه‌، ه‌ی ئه‌ویش هاتۆته‌ نێو لاشه‌ی ئه‌بوهاشمی کوپی‌ه‌وه.^٤ ده‌ریاره‌ی ئیبن له‌نه‌فیه‌ زۆریان زێده‌پۆیی ده‌کرد و ده‌یانگوت: ده‌وره‌ی هه‌موو زانسته‌کانی داوه‌و

١- الفرق بين الفرق ص: ٥٦، ٥٥، دراسات في الامواء والفرق ص: ٢٤٨.

٢- نشأة الحركات السياسية والدينية في الاسلام، د. فاروق فوزي ص: ١٠١.

٣- المقالات والفرق ص: ٢٦، الشيعة العربية والزيدية ص: ٢٥٨.

٤- (الملك والنحل ١/١٣١).

زانياريه كاني ناشكرا و په نهان و ته وای گه ردوون و مړوډ ده زانیت، پاز و زانياريه كاني له دوو سده ده كې پيش خوی واته حه سمن و حوسین و هرگرتووه.^١
له پاستيدا نين لحنه فييه: هرگيزا و هرگيز نه يگوتووه من مه ديم و له پاز و نهينيه كان ده زانم و دانی به م جوړه زیده پويانه نه ناوه.

نين سهد له گيرانه وه يه كيدا كه بؤ (نه بولغوريانی مه جاشینی) به زركردو ته وه، ده لی: هه وال گه يشته (محمدي كورې حه نه فييه): كه نه وان ده لین (محمد) شتيكي له زانباري په نهان له لايه، گوتي (محمد) هه ستايه سر پي له نيوماندا و گوتي: سویند به خودا، نیمه جگه له م شته ی له نیو نه م دوو له وحه دايه شتيكي زياترمان له پيغه مبهري خودا (ﷺ) به ميراث وهرنه گرتووه، نینجا گوتي: خودايه جگه له م لاپه په يه كه به ده سكي شيره كه مه وه يه، پرسيارم ليكرد: نه م لاپه په چي تيدا نوسراوه؟ گوتي: (مَنْ أَحْدَثَ حَدَّثًا، أَوْ أَوَى مُحَدَّثًا).^٢

(محمد) له وه لامي هينديك پرسيارې پياويك كه ده رياره ی هينديك شتي نهيني بؤي دروست ببون گوتي: دواي نه مه: له م جوړه قسه و باسانه دوريكه ونه وه، ده نا شوپه يي و نهنگي يه بؤ نيوه خو به م شتانه وه خهريك ده كن، ده ست بگرن به قورناني پيروزه وه، پيشينانتان به هو ي قورنانه وه پيگه ی پاستيان گرتنه بهر، دوا كه سي نيوش هر به هو ي نه و - قورنان - وه پيگه ی پاست ده گريته بهر.^٣

موختار له بهر چنه د هو يه كي سياسي په و اجي به بيري مه دياتي محمدي كورې حه نه فييه داوه، واته نه و ويستويه تي به ناوي نه وه وه حوكم بگيريت و به س و يه كتوز به شداري پينه كات، كاتيک نين لحنه فييه ويستی به ره و (كوفه) بچيت، نه م هه وال گه يشته موختار و زوري له بهر دل گران بوو، گوتي: مه دي نيشانه يه كي هه يه، نه و ديته نيو شاره كه تانه وه، پياويك له نيوه به شير ليی ددها، به لام شيره كه نايرپيت و زيانی پي ناگه يه ني، نه م نه خشه يه گه يشته وه به نين

١- هه مان سرچاوه.

٢- الشيعة العربية و الزيدية ص: ٢٥٨.

٣- الطبقات (٧٠/٥).

لحه نه فییه، نه ویش نه چوو و له جیگای خۆی مایه وه.^۱
 کثیر عزه ی شاعیر ده باره ی ئین لحه نه فییه گوتویه تی:

الا إن الأئمة من قریش ولاة الحق أربعة سواء
 علي و الثلاثة من بنیه هم الأسباط ليس بهم حنفاء
 فسبط سبط إيمان و برّ وسيط غيبته كربلاء
 وسيط لا تراه العين حتى يقود الخيل يقودها لواء
 تغيب لا يرى عنهم زماناً برضوى عنده غسل وماء.^۲

**شه شه م: بزوتنه وهی عه مری کوری سه عیدی کوری عاص (الاشرق) و
 کوژرانی.**

به پێی برپاره کانی کۆنگره ی (جاییه)، ده بوايه دوا به دوا ی مه پوانی کۆپی حه که م
 و خالیدی کۆپی به زید. عه مری کۆپی سه عیدی نه شره ق پۆستی حوکمرانی
 وه ریگری، به لام مه پوان حیسابی بۆ عه مر نه کرد و له حال ی حه یاتیدا به یعه تی بۆ
 هه ردوک کۆپه که ی خۆی عبدالملك و (عبدالعزیز) پێکخست، ئه م په فتاره ی
 (مه پوان) ناگری پفی له ده روونی عه مردا هه لایساند، به لام خالید نه یکرده خه م و
 مهراق و پووی له لیکۆلینه وه ی زانست کرد، به تاییه تی زانستی کیمیا گه ری.^۳
 سه ره تای سالی ۶۹ ی کۆچی عبدالملك به مه به ستی گه مارۆدانی زوفه ری کۆپی
 حاریس به خۆی و به سوپا که یه وه به ره و (قه رقیسیا) به پێکه وت، عه مری کۆپی
 سه عیدی به سه ر (دیمه شق) وه به جێه یشت، هه ر که عبدالملك ده رچوو، عه مر
 دیمه شقی پاوان کرد و خۆی تیدا دامه زان و ده ستی به سه ر به یتولماله دا گرت.

به پێی گێڕانه وه یه کی تر: کاتیک عبدالملك به ره و (قرقیسیا) به پێکه وت عه مریشی
 له گه لدا بوو، به له شه ودا هه لی قۆزته وه و به خۆ و به ژماره یه کی زۆره وه جودا

۱. سیر اعلام النبلاء (۱۱۸/۴).

۲. هه مان سه رچاوه (۱۱۲/۴).

۳. تاریخ خلافة بني أمية، بنیه عاقل ص: ۱۵۲.

ٻوڙه و بهرهو (ديمه شق) گه پايه وه، (عبدالرحمن ي كوري نوم حه كه مي سه قه في) والي ديمه شق ه لآت و عه مري كوري سه عيد چوه نيوپه وه و ده ستي به سه ر خه زينه كانيدا گرت،^١ عه مر له دو (عبدالرحمن) ي نارد، به لام له وي نه مابوو، فه رمانيدا خانوه كه ي پروه خي نري، خه لك كؤ ٻوڙه و عه مر چوه سه ر (مين به ر) و سو پاس و ستايشي خوداي كرد و گوتي: نه ي خه لكينه: هر كه سايه تيه كي قوره ي شي له پيش مندا چو ويته سه ر نه م مين به ره، پي و ابو وه به هه شت و ناگري هه يه، كي فه رمان به رداري بي ده چي ته به هه شت، كي يا خي بي ده چي ته دؤزه خ، من هه والتان پي ده ده م: به هه شت و دؤزه خ هي خودان و هيچ كام يكيان هي من نين، من ته نها نه وه م له سه ر شانه: به يه كساني يه كي چاك و به خشيني تيرو ته واو په فتارتان له گه ل بكه م.^٢

سپيډه ي به ياني نه و شه وه: عبدالملك ده رباره ي عه مر پرسيا ري كرد، زوري ليكه پان نه ياندؤزيه وه، يه كسه ر به رهو (ديمه شق) گه پايه وه، ته ماشاي كرد عه مر خوي تيډا مه لاس داوه، جه نك و پي كه ل شاخان ده ستي پي كرد، (١٦) پؤزي خاياند نه نجامي نه بوو،^٣ عبدالملك ته ماشاي كرد عه مر خوي له قه لايه كي پته وي پؤمي دا مه لاس داوه به زيني نه سته مه، ناچار داواي له عه مر كرد. ناشتي بكه ن و شه پ رابگرن.^٤

١ — مه رجه كاني (عه مري كوري سه عيد ي كوري عاص): به م شيويه بوون:

— ده بي پؤستي (خيلافه ت) دواي عبدالملك بؤ عه مر بي.^٥

— ده بي له گه ل هه ركار به ده ستي كي عبدالملك دا كار به ده ستي كي عه مرش هه بيت و له هه موو كاروباري كي گه وړه و بچوكدا پاوؤزي پي بكات.^٦

— ده بي عه مر به سه ر په رشتياري (ديوان) و (بيت المال) دامه زريني.^٧

١- البداية و النهاية (١١/١٤).

٢- هه مان سه رچاوه (١١/١٥).

٣- هه مان سه رچاوه.

٤- الامويون، للوكيل (١/٣٦٩).

٥- الدور السياسي لأهل اليمن في الشام ص: ٨٥.

٦- تاريخ خليفة، نقلا عن الدور السياسي لأهل اليمن ص: ٨٥.

لەلايەكى ترەو ە كتيبەكانى ميژوو ژمارەيكە ەكارىيان باسكردوون، بۆ قبولكردنى ئەم مەرجانەى ەمر لەلايەن (عبدالملك)ەوہ:

أ — دابەشبوونى ەۆزى (كەلب)ى خاوەن ەيز و كاريگەرى سياسى، بەسەر عبدالملك و ەمردا، برا كوژى ئەم ەۆزە زيانى گەورەى بۆ ەردولا تيداىە و بەرژەوہندى (كەلب)يش دەخاتە خەتەرەوہ، ئەمە ەۆيەكى سەرەكى بوو بۆ ناشتى.^۱

ب — دەستبەسەرداگرتنى ديمەشقى پايتەخت لەلايەك و زەوتكردنى (بەيتولماله) و (ديوان) كە بە دوو شارەگى ژيانى و پاكيتشانى پشتيوانان دادەنران بۆ دەولەتى ئومەوى لەلايەن (ەمەرى ئەشرەق).

ج — مانەوہى زۆربەى ەيزە يەمانىەكانى ترى شام بەبيلايەنى و دوورە پەريزى يان، واىكرد بپريارى پەسمى ناشتى بە دەستى خودى ەۆزى (كەلب) بيت.^۲

د — دەرکەوتنى بزوتنەوہى ەمەرى ئەشرەق وەك زلەيژىكى سەريازى و پشتيوانى ليكردنى لەلايەن دانىشتوانى (ديمەشق) و عبد الله ى كوپى كرىزى قەسرى ى سەرۆكەۆزى (بەجىلە) بەخۆى و ەۆزەكەيەوہ.^۳

ه — دەشگونجى بۆيە عبدالملك لەگەل ەمر پيکەوتبى، تا كيئشەكە بە ناشتى چارە بکات و دوايەش لەگەل سەرۆكەۆزەكانى شام پيک بيت و (ەمەرى كوپى ئەشرەق)يش بە ەرجۆريك بيت لەنيۆبەرى.^۴

۲ — عبدالملك و ناپاكي كردن لەگەل ەمەرى كوپى سەعيدى پورزاي:

دواى تيبەپىنى (۴) پۆژ بەسەر پەيمانى ناشتى و ەاتنەوہى عبدالملك بۆ نيۆ (ديمەشق)، عبدالملك بە دواى ەمەرى دا نارد بيتە لاي، پاشنيوہپۆ ەمر خۆى

۱ — أنساب الأشراف (۱۳۹/۴).

۲ — نهاية الأدب (۱۰۲/۲۱)، الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۶.

۳ — الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۷.

۴ — ەمان سەرچاوہ.

۵ — الكامل في التاريخ، نقلًا عن الدور السياسي لأهل اليمن من: ۸۷.

زړېږ شکرد و شيري له كالان دهر كيښا، هه ستايه سهر پي و به سهر پايه خه كه دا هه له نكوت، ژنه كه ي و نه وانه ي له لاي بوون، گوتيان: ئيمه به باشي نازانين بچيته لاي عبدالملك، به لام به قسه ي نه كردن، به خو و به (١٠٠) كويله ي تايبه تي خو يه وه به ريكه وت، عبدالملك فه رمان ي به پو له و نه وه كاني (مه پوان) كرد بوو يينه دهر وه ي، به دهر گا وانه كه ي گوتبوو: كه (نئين سه عيد) به ته نيا بنيريته ژوره وه و دهر گا دابخات، عمر له دهر گا ناوا بوو و دهر گا كان داخران، له عبدالملك نزيك بووه، پيشوازي ليكرد و له سهر قه نه فه داينيشاند، پاشا ناخاوتننيكي دوور و دريژ، عبدالملك گوتي: هو كوپه شيره كه ي لي وهر گرت، ماوه يه ك گفتوگويان كرد، ئينجا عبدالملك پوي له عمر كرد و گوتي: هو باوكي ئومه ييه! عمر گوتي: له خزمه تدام، نه ي نه ميري ئيمانداران، گوتي: تو كه منت له جينشينايه تي خست و كوده تات به سهر دا كردم، نه و كاته سويندم خوارد: هر كاتي ك بكه ويته به رده ستم و پر به چاوانم بتبينم، ده بي سهر تاپا كوت و زنجيرت بكه م، پو له كاني (مه پوان) گوتيان: دواي نه وه نازادي ده كه ي نه ي نه ميري ئيمانداران؟ گوتي: ئينجا نازادي ده كه م! چون شتي وا له گه ل (بابي ئومه ييه) ده كه م؟!، پو له كاني مه پوان گوتيان: سوينده كه ي نه ميري ئيمانداران به جينگه يه نه، عمر گوتي: نه ي نه ميري ئيمانداران سوينده كه به جينده گه يه نم، عبدالملك كوت و زنجيريكي له ژير پايه خه كه ي دهر ميتا و بوي هه لدا، ئينجا گوتي: هو كوپه! زنجيري بكه. كوپه كه كوتوزنجيري كرد، عمر گوتي: نه ي نه ميري ئيمانداران توخوا كاتي ك دهمبه نه دهر وه و له بهر چاوي خه لك لي م بكه نه وه گوتي: نه ي بابي ئومه ييه له كاتي سهر مه رگدا ده ته وي مكر و فيل بكه ي؟ نا به خوا. ناما نه وي له بهر چاوي خه لك لي م بكه ينه وه، ده بي كوتوزنجيره كه ت به نازار و نه شكه نجه وه لي دما لين،

ئينجا عبدالملك به هه ردوك چه په لوكي پري دايه و پايكيښا، به جوريك ده موداني به قه نه فه كه كه وت و دداني پيشه وه ي شكاند، عمر گوتي: نه ي نه ميري ئيمانداران

توخوا با له مه گه وره تر نه شکیت، عبدالملك گوتی: به خوا نه گه ر بزانم تو بمینی و وه فادارم بی و قورپه ش ناشت و ته با بکه ی نازادت ده که م، به لام دوو پیاوی وه ک منوتو له ولاتی کدا پێکه وه کۆنا بنه وه به لکو یه کێکیان نه وی تریان ده رده کات.^١

له گێپانه وه یه کی تر دا هاتوه:

عبدالملك عبدالعزيزی برای پاسپارد، تا له نوێژی عه سر ده گه پێته وه بیکوژیت، که پایه وه، بینی نه یکوشتوه، سه رکۆنه ی عبدالعزيزی کرد و جنیوی به خۆی و به دایکی گوتن هه ریه که یان له دایکێک بوون، عبدالعزيز گوتی: خودا و خزمایه تی به گژدا کردم چونکه دایکی پوری عبدالملك بوو و خوشکی مه پوان بوو، ئینجا عبدالملك گوتی: هۆ کوپه! نه و سه ره نیزه م بۆ بینه، بۆی هینا، پایوه شاند و لێیدا، به لام سوودی نه بوو، ئینجا دهستی له بازۆله ی عه مر وه شاند، زانی زژی له به ره و پێکه نی و گوتی: خۆ زێتپۆشه، که واته خۆت ساز کردوه، هۆ کوپه شیره که بینه، شیره که ی هینا، ئینجا فه رمانیدا عه مر بخړیته زه وی، له سه ر سنگی دانیشت، سه ری بپی و ده یگوت:

يا عمرو إن لم تدع شتمی و منقصتی أضربک حیث تقول الهامة اسقونی

دهست و په نه گه کانی له خویند شه لال ببون و خوینیان لی ده تکا، باسکه کانی شۆرپی بونه وه و له ره له ریان ده کرد، سام گرتبووی و نهیده توانی له سه ر سنگی پاست بێته وه، ئاماده بوان هه لیا نگرت و له سه ر قه نه فه که ی خۆی دایانیشاند و ده یگوت: به ره له مه شتی ئاوام نه دیبوو، هاو ده می دنیا بوو، خوازیاری دوا پۆژ نه بوو، ئینجا سه ره که ی دا به عبدالرحمن ی کوپی ئومو حه که م. نه ویش بر دیه ده ره وه و له به رام به ره خه لک پاینواند، عبدالعزيزی کوپی مه پوان توره که یه ک پاره ی هه لگرت و چوو ده ره وه، ده می کیسه که ی کرده وه و به نیتو خه لکی دا هه لدا، نه وانیش فرپان فرپانیان له سه ر کرد، گوتراوه: پاشان پاره که بۆ به یقولمال گێپدراوه ته وه،

ده شگوتري: ڪاتيڪ عبدالملك بڻ نويڙي عه سر دهرچو، ٺه بو زوعه يزه عه ي ڪڙيله ي
سه رپرشتي ڪوشتن ي عه مري ڪردوه.^۱

به م شيوه يه عبدالملك خڙي له مه ترسي مونافيسيڪي به هيڙي پڙگار ڪرد و گويي
به په يمان و په يمانشڪيني نه دا، ناپاڪي ڪرد، خويني پشت، له پيٺاوي گه يشتن به
ده سه لات عه مري ڪوري سه عيدي پورزي ڪوشت، موسعه بي ڪوري زويپري يه ڪه
خوشه ويست و هاوپتي خڙي له نيو برد، عبدالله ي ڪوري زويپري باشتري ڪه سي سر
زه وي ٺه و زه مانه ي خڙي گوته ني ڪوشت.

جهوتهم: ٺاشت ي عبدالملك له گهل (پڙم) و ته نگه لچيني به
(جه راجيمه).

به پره ڇاو ڪردني پشتوي و ٺالڙني ٺڌري ني و قه له مره وي ده سه لاتي ٺومه وي،
عبدالملك به ناچاري ٺاشتينامه يه ڪي له گهل (پڙم) مؤر ڪرد، به پيٽي ٺه مه:

– ده بي ده وله تي عبدالملك سالانه (۳۶۵) هه زار پارچه زيپر و (۳۶۰) ڪڙيله و
(۳۳۰) ٺه سبي پره سن بدا به (پڙم).

– ده وله تي ٺومه وي و ده وله تي پڙم باج و ده رامه تي (قوپرس و ٺهرمينيا) به
يه ڪساني به سر خوياندا دابه ش بڪن،^۲ عبدالملك ڙماره يه ڪ بارمه ي ليگلدانه وه و
له (به عله به گ) داينان،^۳ له به رام به ٺه مه دا ده بي (پڙم) (جه راجيمه) بڪي شيت وه
نيوه پاستي ٺيمپر اٽوريه تي بيڙه نتي.^۴

عبدالملك ٺاشتي (جه راجيمه) ي له چي اي (الڪام) قبول ڪرد و، ٺاماده بو هه موو
پڙڻائيڪي هه يني (۱۰۰۰) ديناريان بداتي.^۵

۱ - البداية و النهاية (۱۱/۱۱۹).

۲ - الفتوح البيزنطية ص: ۱۵۸، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

۳ - فتوح البلدان (۱/۱۹۰).

۴ - فتوح البلدان (۱/۱۹۰)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

۵ - أنساب الأشراف (۵/۲۹۹، ۳۰۰)، الدور السياسي لأهل اليمن ص: ۹۰.

هێنده‌ی نه‌خایاند هه‌لی وه‌رگرت و خۆی مه‌ترسی (جه‌پاجیمه) پزگار کرد، دوا‌ی نه‌جامدانی په‌یمانی ناشتی له‌گه‌ڵیان، یه‌ك له‌ سه‌رکرده‌کانی خۆی به‌ ناوی سه‌حیمی کۆری موهاجیری بۆ لای سه‌رۆکی (جه‌پاجیمه‌کان) نارد، متمانه‌ی ته‌واوی پێکرد، به‌ هێزێکی گه‌وره‌ی سه‌ربازی یه‌وه که بۆ ئەم کاره پێکی خستبوو لێی نزیک بۆوه به‌ره‌نگاریان بۆوه، له‌ نه‌جامدا سه‌رکرده‌که‌یان کوژرا و هاوه‌له‌کانی هه‌لاتن و نه‌وانه‌ی به‌جێمان چه‌پاله‌دران و کۆیله‌کان گه‌پانه‌وه لای گه‌وره‌کانیان و پیشه‌وه‌ر و جوتیره‌کانیشی بۆ سه‌ر گونده‌کانیان گه‌پانه‌وه.^۱

وه‌ك ده‌رده‌که‌وێ ئەم پێکه‌وتنه‌ی عبدالملك له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی بێزه‌نتی هێنده‌ی نه‌خایاندووه، چونکه (پۆم) په‌یمانه‌که‌یان شکاند، هه‌روه‌ها عبدالملك، توانی (ئیبین زوبیڤر) له‌نیۆبه‌ریت و ده‌وله‌تی ئیسلامی بکات یه‌ك و خۆیشی تاکه سه‌رکرده‌ بێ، ئەم سه‌رکه‌وتنه‌ی هانیدا بیر له‌ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی بێزه‌نتی یه‌كان بکاته‌وه که به‌رده‌وام سه‌ره‌تاته‌کی سه‌ر سنوری جیهانی ئیسلامیان ده‌کرد، ساڵی ۷۲ی کۆچی (محمدی کۆری مه‌پوان)ی بۆ سه‌رکرده‌یه‌ تیکردنی هێرشه‌کان دیاریکرد و له‌ ساڵی ۷۴ی کۆچیدا ده‌ستی به‌ هێرشکرد.^۲

هه‌شته‌م: (زوفه‌ری کۆری حاریسی کیلابی).

قه‌یسه‌ هه‌واداره‌کانی (ئیبین زوبیڤر) دوا‌ی جه‌نگی (مه‌رج پاهیت)یش به‌رده‌وام بوون له‌ سه‌ر بیرى تۆله، زوفه‌ری کۆری حاریس یه‌كێك بوو له‌ سه‌رکرده‌ به‌هێزه‌کانی ئەو هۆزه، به‌خۆ و به‌ هۆزی قه‌یسه‌وه له‌ (قه‌رقیسا) خۆیان مه‌لاس دابوو، ئەم شاره‌یان کردبووه و یستگه‌ی هێرشه‌کانیان بۆ سه‌ر هۆزی که‌لب، له‌ سه‌ر ناوچه سنوریه‌کان، عبدالملك به‌مه زۆر ته‌نگاو بوو، ئەو که به‌ نیاز بوو ته‌واوی ناوچه‌کان له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی (ئیبین زوبیڤر) ده‌ریڤینی، به‌تایبه‌تیش (عی‌راق) که

۱- أنساب الاشراف (۳۰۱/ه).

۲- الكامل لابن الأثير، نقلًا عن الدور السياسي ص: ۹۲.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه (۸۴/۳).

موسعه بي ڪوپي زويٽر ڪوڪي تيڏا ده گيڙي، بويه بپاريدا پيش ٿوهي هيچ ڪام له بهرنامه ڪاني دهست پي بڪات ده بي هيرش بڪاته سهر (قهرقيسيا) و خوي له مهترسي (زوفر) پزگار بڪات، ٿوه سوپايهي بؤ هيرشڪردنه سهر موسعه بي سازڪردبوو پوي پي بهرو (قهرقيسيا) وهرگيڙا، پيشهڪي گه مارويدا، بهلام پياوه ڪاني (زوفر) دهستپيشخري هيرشيڪي پالوانانه يان ڪرده سهر سوپاڪهي عبدالملك، عبدالملك بهم هيرشه يان سهرسام بوو وگوتي: دهك خودا پياواني (موزه) له پهحمهتي خوي دهرڪا!، بهخوا شه له گهل ڪردنيان داماي به دواويه وازليهنانيان داخ و حسرهت و مهراقه!.

عبدالملك په ناي بؤ ناشتي برد، نامه يهڪي بؤ (زوفر) نارد، داوي ليڪردبوو گوڙپايه ل و فرمانبهرداري دهنه به پيچه وانهوه توشي مهترسي دهبيت، دوي ههلدانتيڪي زور و ٿاخواستنيڪي دور وريڙ (زوفر) وهلامي داواڪهي به ٿري به ٿي دايهوه، بهمهرجيڪ ههلزاردن بهدهست خوي بي: يان وهك دلسوزتيڪي (ٿين زويٽر) دهميٽيهوه، يان دهچيٽه پال عبدالملك، عبدالملك پازييوو و بپاريدا (زوفر) و (هوزهيل) ڪوپي، كه سهرڪردهي سوپاڪهي بوو و تهواوي لايهنگرانيان و چهپاله بدات و داوي ٽولهي خويني پڙاو و مائي لهنيوبراويان لي نهڪاتهوه، بهلڪو له گهل ٿه مهشدا عبدالملك مال و پارهيهڪي زوري دا به (زوفر) تا بهسهر خوي و قهيسييهڪانيدا دابهش بڪات، ٿينجا ڪوتايي ٿه ڪاره يان به ٿه نجامداني هاوسه رگيري هينا له نيوان موسلمهي ڪوپي عبدالملك و پهبابهي ڪچي زوفر ڪوپي حاريسي ڪيلاي، (زوفر) فرماني به (هوزهيل) ڪوپي ڪرد بجيٽه پيزي سوپاڪهي عبدالملك كه بؤ هيرشڪردنه سهر موسعه بي ڪوپي زويٽري پيڪخشتهوه، چونكه (هوزهيل) وهك خوي بهيعهتي (ٿين زويٽر) له ٿهستودا نيه).

عبدالملك بهرنامهي دانا بؤ بهديهناني هاوسهنگي له نيوان ههردوك هوزي يه ماني و قهيسي، سهرڪرده و كهسايهتي ههردوك لاي به تهرازو له خوي نزيك ڪردنهوه، له هوزي (قهيس) ٿهم جوړه كهسايهتيانهي له خو نزيك ڪردنهوه:

زوفەری کوپی حاریسی کیلابی، ھوزەیلی کوپی زوفەر، کەوسەری کوپی زوفەر، مەسەدەیی فەزاری، ژمارەییەکی تریش.

لە ھۆزی (یەمانی)یش ئەم کەسایەتیانەیی لە خۆی نزیک کردنەو: ھەسسانی کوپی مالیکی کەلەبی، پوھی کوپی زەنباعی جوزامی، پەجانی کوپی ھەياتی کیندی، ژمارەییەکی تریش.

ھاوسەنگی تەواوی لەنێو ئەم دوو ھۆزە گەورەیی شامدا پاگرت لە تەواوی کۆپ و کۆبوونەو و ئەنجامدانی کارەکانیدا، بە زۆری کاربەدەستی نێو شارەکانی لە ھۆزی قەیسە دادەمەزراندن، و کاربەدەستی سەرگوند و لادیکانیشی لە خەڵکانی ھۆزی یەمانی دادەنات. و ھەرەھا.

نۆیەم: زەھوتگردنی (عیراق) و کۆتایی ھێنان بە موسەبەیی کوپی زویبەر:

دوای ئەو (ئەبن زویبەر) تەواوی عێراقی خستەو ژیڕ پکێفی دەوڵەتەکەیی خۆی، پووبەپوو بوونەو ھەیی نێوان ئەو و عبدالملك بوو شتیکی چاوەپوانکراو و ھەتە، عبدالملك پاش پووژ کردنی بە دەست و پێوەندەکانی، بپاریدا بە سەرکردایەتی خودی خۆی ھێرشیک گەورەیی سەربازی بکاتە سەر موسەبەیی کوپی زویبەر، ھەندیک پووژکار پاییان وابوو خۆی لە شام بمینیتەو و یەکیک لە کەسوکاری نزیکیی سەرکردایەتی سوپاکە بکات، ھەندیکیی تریش پاییان وابوو خودی خۆی بەم کارە ھەستە، خۆیشی ئەم پایەیی دووھەمی ھەبوو و گوتی: ئەم کارە گرنگە تەنھا بە کەسایەتیەکی قورەیشی خاوەن بیروپای پەسند پادەپەپ، لەوانەییە کەسیک بنێرم ئازا بیت، بەلام خاوەن پانەبیت، من شارەزای تاکتیکەکانی جەنگم، لەشەرە شیروبازیشدا شارەزام ئەگەر پتویست بکات، موسەب ئازایە و پەرەردەیی نێو بنەمالەییەکی بەغیرەتە، بەلام لە تاکتیکیی جەنگ نازانی و خەڵکانیکیشی لەگەڵ دژو پێچەوانەیی دەجولینەو، بەلام من خەڵکانیکم لە پەشتە دلسۆزیم بۆ

ده‌نوینن سالی ۷۱ی کۆچی و دواي تپه‌پینی (۴) سال به‌سەر له‌نیوچوونی موختار و ده‌سه‌لاته‌کەي، عبدالملك بپاری خۆی ساغ کرده‌وه په‌لاماری عیراق بدات و له‌ژیر ده‌سه‌لاتی (ئین زوبیر)ی ده‌ریبنی، له‌وانه‌یه تا نه‌و ساته وه‌خته تیکه‌له‌چونه‌کانی له‌گه‌ل ئین زوبیر له‌ عیراقدا شیوه‌ نه‌نقه‌ست بووین، چونکه تا پایه‌کانی حوکمرانی له‌ شام نه‌چه‌قاندن نه‌یویستوه به‌ره‌و عیراق به‌پێ بکه‌وی، ئه‌م سالانه‌ی به‌پێ کردن تاوه‌کو پێویسته‌ بتوانی ئه‌م ئامانجه‌ بپیکێ، هه‌روه‌ها کیشه‌کانی خۆی له‌گه‌ل زوفه‌ری کوری حاریسی کیلابی چاره‌سەر کردن که خۆی له‌ (قرقیسیا) دامه‌زراند بوو، ده‌سه‌لاتی ئومه‌وی له‌ ته‌واوی جزیره‌ پیلێژ کردبوو، عبدالملك به‌ لی‌زانی و سیاسه‌تی به‌هیزی کیشه‌ی (زوفه‌ری) ناشتیانه‌ چاره‌سەر کرد، به‌م شی‌وازه‌ کیشه‌ی (قرقیسیا)ی کۆتایی پێهتیا، که‌ ماوه‌ی هه‌وت سال بوو وه‌ک دپکێک له‌ چاوی ده‌وله‌تی ئومه‌وی هه‌له‌چه‌قیبوو، ئه‌م کیشه‌ی ناشتیانه‌ چاره‌ کرد و ده‌سه‌لاتی له‌ هه‌ریمی (جزیره‌) جێگیر کرده‌وه،^۲ هه‌ر له‌م چه‌ند ساله‌دا خۆی له‌ عه‌مری کوی سه‌عیدی گه‌وره‌ خۆره‌پیشکه‌ری سامناکی پزگار کرد و گرتی و کوشتی.^۳

کاتێک ویستی به‌ره‌و عیراق به‌پێکه‌وی، خوا حافیزه‌ی له‌ عاتیکه‌ی کچی په‌زیدی کوری معاویه‌ی هاوسه‌ری کرد، عاتیکه‌ گریاو کاره‌که‌ره‌کانیاش له‌گه‌لی گریان، عبدالملك گوتی: خودا(کثیر عزة) بکوژی، ئیستا هه‌رده‌لێی چاوی لی‌مانه‌ و ده‌لی:

إذا ما اراد الغزو لم يثن همه حِصانُ عليها عقد در یزینها
نهته‌ قلما لم تر النهي عاقه‌ بکت و بکی مما عناها قطينها^۴

ئینجا عبدالملك به‌ خۆی و به‌ سوپاکه‌یه‌وه به‌ په‌له‌ به‌ره‌و عیراق پۆی، محمدی کوری مه‌روانی برای کرده‌ پیشه‌نگی سوپاکه‌ و له‌ (مه‌سکه‌ن) بارگه‌یان

۱- الكامل في التاريخ (۵۱/۳).

۲- هه‌مان سه‌رچاوه (۵۹/۳).

۳- الكامل في التاريخ، نقلًا عن العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص: ۵۰۱.

۴- البداية و النهاية (۱۱/۱۱).

۵- الكامل في التاريخ (۵۱/۳).

خست، موسعەب هەوالی بە پێکەوتنی (عبدالملك) ی پێگە یشت، سوپاکە ی پێکخست و ئیبراهیمی کوپی ئەشتەری کردە پێشەنگی سوپاکە و لە (ئەجمیرا) بارگە ی خست.^۱

ئینجا عبدالملك دەستی بە نامە ناردن کرد بۆ سەرۆکھۆزەکانی عێراقی نیو سوپاکە ی موسعەب، بە ئێنی مۆژدە ی خۆشی دەدانی لە پلە و پایە و مال و سامان.

ئیبراهیم کوپی ئەشتەری سەرکردە ی پێشوی سوپاکانی موختاری سەقەفی و پێشەنگی ئیستای سوپاکە ی موسعەبیش نامە یەکی لە لایەن (عبدالملك) هەو بۆ هات، نامە کە ی بە مۆرکرای و نەکرایە ی هەلگرت و دایە دەست موسعەب، موسعەب گوتی: چی تێدایە؟، گوتی: نەمخویندۆتەو، موسعەب خویندیەو، دەبینی بانگی دەکا بۆ لای خۆی و بە ئێنی دەداتی هەریمی عێراق بە ئەو دەسپێری و دەیکا بە والی، (ئین لەشتە) گوتی: بەخوا عبدالملك ئەو نەدی لە من ناھومێدە لە کەسی تر هێندە ھومێد بپاوی، بزانە نامە ی بۆ ھەموو ھاوڵەکانت ناردووە، دەربارە ی ئەو سەرۆکھۆزانە بە قسم بکە، با لە ملی ھەموویان بدەم، موسعەب گوتی: کەواتە دوا ی کوشتنیان ھۆزەکانیان دلسۆزیمان بۆ ناوینن، (ئیبراهیم) گوتی: بە ئاسن دایان دەمرکینم، بیاننێرە بۆ کاخی کیسرا و بەندیان بکە، لە جێی ئەوان وەکیل داینی بە سەر ھۆزەکانیانەو، موسعەب گوتی: ئە ی بابی نوعمان: من ئەو کارە ناگەم و لە دژی دەووستمەو، پەحمەتی خودا لە ئەبو بەحر ئەحنەفی کوپی قەیس بێت: کە بەردەوام ناگاداری دەکردمەو لە غەدر و ناپاکی خەلکی (عێراق)، ھەر دەلێی چاوی لەم بارودۆخە بوو کە ئیستا ئیمە ی تیکەوتووین.^۲

ئەمە بە نەیسەت خەلکی عێراق سەیرنە، تۆماری ئەوان پەرە لە غەدر و ناپاکی و ھەلۆیست گۆڕین، بە لکو عبدالمل) پایگە یاند: کە پێش ئەو ی نامە یان بۆ بنێری نامە ی ئەوانی پێگە یشتوو،^۳ کار بە مە گە یشتبوو ئەم نامە گۆڕینەو یە لە نەیتی دەرجوو بوو، کاتی ک موسعەب بانگی موھەللە بی کوپی ئەبی سەفرە ی کرد تەگبیری

۱- تاریخ الطبری (۴۲/۷).

۲- الکامل فی التاریخ (۵۲/۳).

۳- ھەمان سەرچاوە (۵۲/۳).

پي بکات (موهله ب) گوتي: بزانه خه لکي عيراق نامه يان بؤ عبدالملك ناردوه و نه ویش نامه ی بؤ ناردوون، من له خۆت دوور مه خه وه، موسعه ب گوتي: خه لکي (به سره) نايه ن بؤ جهنگ تا تو نه نيرم بؤ جهنگي (خه واريچ)، ئيستا (خه واريچ) گه يشتونه ته بازاري (نه هوان)، من پيم ناخوشه عبدالملك به ره و من هاتييت و به گزيده نه چمه وه، تو برؤ شکاندني نه م کوسپه مني به سه، له کاتي نامه و نامه کاري عبدالملك و عيراقيه کاندا، سه راني سه رکردايه تي سوپاکه ی موسعه ب، سوپاي موسعه بيان به جي ده هيشت و په يوه نديان به سوپاکه ی (عبدالملك) وه ده کرد، عبدالملك دواي بينيني بارودوخه که ده يه ويست کيشه که به بي شه پ کوتايي پي بيئي و دوستايه تي و خوشه ويستيه کونه که ی نيوان خوي و موسعه بي ده کرده پاساو، پياويکي هوي (که لب) ی ناره لاي موسعه ب و پي گوت: سه لام له خوارزاکه ت بکه چونکه دايکي موسعه ب (که لبی) بوو، پي بلئ: با واز بيئي له بانگه شه کردني خه لک بؤ لاي براکه ی، منيش واز دينم له بانگه شه کردني خه لک بؤ لاي خوم، با کاروبار به ته گير و پايژ بيت، موسعه ب پي گوت: به عبدالملك بلئ: شير له نيوانماندايه.^۲

ئيجا عبدالملك هوليکي تري دا و محمدی کوي مه پواني براي ناره لا، تا پي بلئ: ناموزاکه ت نه مانت ده داتي، موسعه ب گوتي: که سيکي وه ک من جگه له هه لويستي سه رکه وتن و زالبوون يان شکان له مه يداني جهنگدا ئاور له هه لويستي تر ناداته وه.^۳

ئيجا شه پ ده ستي پيکرد، ناپاکي و غدر و خيانه تي خه لکي عيراق ده رکه وت، موسعه ب عوتابي کوي وهرقاي بؤ هيمدادي ئيپراهيمي کوي نه شته ر نارد، (عوتاب) له و سه رۆک هوزانه بوو نامه گزينه وه ی له گه ل عبدالملك دا کردبوو، ئيپراهيم نه مه ی به کاريکي خراپ دانا، گوتي: من پيم گوتي (عوتاب) و هاو

۱- الكامل في التاريخ (۵۱/۳).

۲- تاريخ الطبري (۴۴/۷).

۳- الكامل في التاريخ (۵۲/۳).

۴- تاريخ الطبري (۴۵/۷).

وینەکانی بۆ من مەنێره، (إنا لله و إنا إليه راجعون)، (عوتتاب) لە لای خۆی خەلکی توشی شکان کرد، کاتێک تیکشکا (ئێبن لئەشتەر) ئارامی گرت و لە مەیداندا مایهوه تا کوژرا،^۱ بە کوژرانی (ئێبن لئەشتەر) زیانی گه‌وره له‌موسعه‌ب كه‌وت، چونكه سه‌ره‌پای ئازایه‌تیه‌كه‌ی، دلسۆزێکی نزیکي نه‌و بوو، له‌به‌ر ئه‌وه کاتێک شه‌ر له‌ قۆلی موسعه‌ب گه‌رم ببوو و كه‌وتبووه ته‌نگانه‌وه، هاواری کرد: هۆۆ ئیبراهیم! ئیمپڕۆ ئیبراهیم نیه! ^۲ خەلکی عێراق موسعه‌بیان به‌جێهێشت و توشی شکانیان کرد، کار به‌وه گه‌یشت جگه‌ له‌ (۷) كه‌س، كه‌سی تری به‌ ده‌وره‌وه نه‌ما،^۳ به‌لام به‌رده‌وام پالەوانانه ده‌جەنگا، له‌ خوێندا شه‌لال ببوو، پاشان زیادی کوری توبیان له‌سه‌ر کۆشکی (دوجهیل)ی دێری (جاثلیق) و له‌ مەیدانی جه‌نگدا کوشتی،^۴ له‌ جه‌مادی دووه‌می ساڵی ۷۲ی کۆچیدا، كه‌ ئه‌م هه‌واله‌ گه‌یشته عبدالملك، ئه‌و گوتی: بینێژن، به‌خودا حورمه‌تی نێوانمان کۆنینه‌یه، به‌لام ده‌سه‌لات نه‌زۆکه‌و به‌ره‌می خێری نیه.^۵

به‌ کوژرانی موسعه‌ب جه‌نگ کۆتایی هات، عبدالملك چووه‌ نێو (کوفه‌)وه، دانیه‌شتوان به‌یعه‌تیان پێدا، عێراق هاته‌وه‌ نێو باوه‌شی ده‌وله‌تی ئومه‌وی، عبدالملك بیه‌شری کۆپی مه‌پوانی بۆی کرده‌ والی، پێش ئه‌مه‌ (عێراق) به‌جی بێلێ سوپایه‌کی ئاماده‌ کرد بۆ په‌لاماری سه‌ر (مکه‌) و کۆتایی هێنان به‌ ئێبن زوبیتر.

۱ - هۆیه‌کانی تیکشکانی موسعه‌بی کوری زوبیتر:

هۆی زۆر پشکیان هه‌بوو له‌ شکانی (ئێبن زوبیتر) له‌ عێراقدا، له‌نێو ئه‌و هۆیانه‌دا:

أ - به‌شدار نه‌بوونی موه‌لله‌بی کۆپی ئه‌بی سه‌فره‌ به‌ خۆی و سه‌ربازانیه‌وه، ئه‌و جه‌نگاوه‌ریکی به‌ جه‌رگ و شاره‌زای کاروباره‌کانی جه‌نگ بوو، موسعه‌ب له‌سه‌ر حه‌زی خه‌لکی (به‌سه‌ره‌) بۆ جه‌نگی (خه‌واریه‌)ی نارد، له‌ کاتێکدا (موه‌لله‌ب)

۱- الکامل فی التاریخ (۵۳/۳).

۲- تأریخ الطبری (۴۵/۷).

۳- الکامل فی التاریخ (۵۳، ۵۴/۳).

۴- تأریخ الطبری (۴۴/۷).

۵- هه‌مان سه‌رچاوه‌.

بەمۇسەبى گوتىپ: لەخۆتم دورۇ مەخە، ئەگەر مۇسەب (مۇھەللەبى) لە خۆى دورۇ نەخستبايەو: سوودى زۆرى لە سوپاكەى و توانا و شارەزايى يەكەى وەردەگرت.

ب - غەدر و خىانەتى سەرۆكھۆزەكانى عىراقى نىو سوپاكەى مۇسەب، ئەم غەدر و خىانەتە بەھۆى: بەلەين و موزدەكانى عبدالمك و نەبوونى تواناى سرنج پاكيستانيان لەلايەن مۇسەبەو سەرى ھەلدا.

ج - مەست نەكرانى سەران و پياوماقۇلانى عىراق بە بەخشىش و مال و سامان لەلايەن (عبدالله ى كۆپى زۆيىر) ى خەلىفە وە، ئەم سەرۆكھۆزانە لەگەل مۇسەبدا ھاتنە (مكە) بەلام عبدالله ھىچى نەدانى.

د - توپە بوونى خەلكانى شىعە بە كۆژدانى مۇختار لەلايەن مۇسەبەو، شىعە پىي و ابوو مۇختار تۆلەى لە بكۆژدانى حوسەين كوردۆتەو و ھەموويانى كۆشتو: بۆيە كاتىك مۇسەب پىكرا، زائىدەى كۆپى عودامە ئەم دەستەواژەيەى دەريپى: (يالثارات المختيار) واتە: ھاوار بۆ تۆلە سىنانى مۇختار!.

ه - شارەزانەبوونى مۇسەب لە بوارى نەخشەى سەربازى يەو، ھەرچەند دوزمەكانىشى دانيان بە ئازايەتى و پالەوانىتى و خۆپاگرى و نەبەزى ئەودا دىنا.

و - ماندوو بوون و شىپرزە بوونى سوپاى زۆيىريان، چونكە ژمارەيەك جەنگيان لەنىو عىراقدا ئەنجامدا بوو، بەلام سوپاى ئومەويان ھەساو بوو، كاتىك سوپاكەى عبدالمك يان بىنى پالەيان دايەو و ترس دايگرتن.^٢

ھ - نەئاردنى ھىزى سەربازى بۆ عىراق لەلايەن عبدالله ى كۆپى زۆيىرەو. جىگەى خۆى بوو عبدالله بە ھەموو توانايەكەو بە ھاوارى مۇسەبەو چووبايە، چونكە لەدەستدانى (عىراق) واتە لەدەستدانى سەرچاۋەكانى داھات و سەرتايەكىشە بۆ پووخانى سىياسى.^٣

١- الكامل في التاريخ (٥١/٣).

٢- تحديد الدولة الاموية، للناظر ص: ٨٠.

٣- ھەمان سەرچاۋە.

۲ — کاریگه ری کوژانی موسعه ب له سه ر عبدالله ی کوری زوبیر و وتاره که ی:

عبدالله ی کوری زوبیر کاتی که هه والی کوژانی موسعه بی برای پیگه یشت، هه ستایه سه ر پێو وتاریکی خوینده وه و گوتی: سوپاس بۆ (الله) که دروستکردن و فرماندان هه مووی هی خۆیه تی، به ویستی خۆی ده سه لات ده به خشی به هه ر که سێک بیه وی، ده سه لات ده سینێته وه له هه ر که سێک بیه وی، ویستی له سه رکێ بێ ده سه لاتداری ده کات، ویستی له سه رکێ بێ داماوێ ده کات، به لام: که سێک خاوه ن هه ق بێ داماوێ ناکا، با به ته نیاش بێ و که سی له گه ل نه بیته، خودا که سێک عه زیز و سه ره به رز ناکات سه ره به رشتیاره که ی شه یتان و حیزی شه یتان بێ. با هه موو خه لگیشی له گه ل بیته، ناگاداربێ: هه والیکمان له عێراق وه پیگه یشتوه، دلته نگمان ده کات و دلخۆشیمان ده کات، هه والی کوژانی موسعه بمان پیگه یشتوه، خودا په حمی پێ بکات، ئه وه ی دلخۆشمان ده کات که ده زانی کوژانه که ی شه هاده ته بۆ خۆی، ئه وه ی دلته نگمان ده کات: له ده ستدانی خۆشه ویست جه رگسوتانه و خۆشه ویسته که ی له کاتی موسیبه ته که دا نازاری هه یه، دوا ی ئه مه خاوه ن پایان ئاو پ بۆ ئارامگرنتی جوان و تازی بهاری پێزارانه ده ده نه وه، ئه گه ر ئیمړۆ موسیبه تی موسعه ب هاتوه به سه رمدا، پێش ئه مه ش به (زوبیر) تاقی کراومه وه، کاره ساتی عوسمانیش موسیبه تیکی مه زن بوو، موسعه ب ته نها به نده یه ک بوو له به نده بچوکه کانی خودا و پشتیوانیک بوو له پشتیوانه کانم، به لام خه لکی عێراق خه لکی غه در و نیفاق داویانه به ده سه ته وه و به که مترین نرخ

فرۆشتوو یانه و به کوشتیان داوه، به خودا ئیمه ی ئالی زوبیر وه ک پۆله کانی (عاص)

له شوینی پالدا نه وه مان نامرین، به خودا که سێک له ئالی زوبیر نه له سه رده می جاهیلی، نه له سه رده می ئیسلامدا له هه لاتندا و له پشته وه را نه کوژاوه، مردنی ئیمه مردنی ده سه ته و یه خه و خیرایه، چ به تیر بێ چ به شیر بێ، ناگاداربێ: دنیا مولکی له نێو چوو وه به سه مولکی خودا له نێو ناچیت و ده سه لاتێ په ها هی ئه وه، ئه گه ر دنیا به ره و لام بیته وه ک خۆ به زلگری شه پانی پیشوازی لیناکه م، باوه شی پێدا ناکه م، ئه گه ر پشتم تی بکات و وه ک ئه و که سه ی بسوتاوه و سوکوچروکه بۆی

ناگىرەم، ئەم قىسەم كىرد و لە خۇدا دەخۋازىم چاۋپۇشى لە منىش و ئۆۈش بىكات.^١

٣ — ھەئۆستى عبدۇللىك سەبارەت بە كۆزۋانى موسەبى كۆپى زۆيۈر:

كائىك سەرى بىراۋى موسەبى كۆپى زۆيۈر يان لە بەردەستى عبدۇللىك دانا، گىراۋ
گوتى: كاتى خۇى ساتىك بە بىن ھاۋەلايەتى ئەو خۇشەۋىسەم مەدارم نەدەكرد، تا
شىر كەۋتە نىۋانمانەۋە، بەلام دەسەلات نەزۇك و بىن ۋەفايە.^٢
عبدۇللىك تا نەگەشىتە سەر كورسى دەسەلات، باسى دۇستايەتى نىۋان خۇى و
موسەبى فەرامۇش كىردىۋو، پاش ئەمە لە ھەموو كۆپۈكۈبۈنەۋەكانىدا باسى
پەۋىشت و كىردەۋە جۋانەكانى موسەبى دەكرد، دەيزانى دۋاى نەمانى ئەم باسانە
زىيان بە دەسەلاتەكەى ناگەيەنن.^٣ (ابن كئىر) دەگىرپتەۋە: پۇژىك عبدۇللىك بە
دانىشتۋانى كۆپەكەى گوت: كى ئازاى عەرەبە؟ گوتيان: (شەبىب، قوتپى كۆپى
فوجائە، فلان، فلان... ھتد) عبدۇللىك گوتى: ئازايەتى ھى كەسىكە كە چەقى
بەستۋە لە نىۋان سەكىنەى كچى حوسىن و عائىشەى كچى تەلحە و دايكى
حەمىدەى كچى عبدۇللاھى كۆپى عامرى كۆپى كىرىزە، دايكى: پەبابى كچى ئەنەفى
كەلبى يە، گەۋرەى ضاحىيەى عەرەبە، والى عىراق بوۋە لە ماۋەى (۵) سالى
تەۋاۋدا، ھەزارانى ھەنگاۋتۋە، ئەمانى پىندرا بەلام پەتى كىردەۋە، بە شىرەكەى
ھاتە مەيدانەۋە و ھەداى نەدا تا نەكۆزرا، ئەو كەسە موسەبى كۆپى زۆيۈرە،
كەسىكى بىن فەل بوۋ و فەئىرى ئەمبەرەۋبەر نەبوۋ.^٤

پىندا ھەلگوتنى عبدۇللىك بە بەژن و بالايى موسەبەدا، لەمۇدا تۇزقالىك زىيان
بەدەسەلاتى ناگەيەنى، ئەو بۇلاى پەروەردىگارى گەپايەۋە ھەموو دىناى بە زەپق و
بەپق و پاتالەكەيەۋە بۇ بەجىھىشت، دۋاى ئەۋەى موسەب مەترسى بۇ دەسەلاتى
عبدۇللىك دروست ناكات، قەيدى نىيە باسى چاكەكانى بىكات و پەرۇشى خۇى بۇ

١ - تارىخ الطبرى (٥٣/٧).

٢ - ھەمان سەرچاۋە (٤٧/٧).

٣ - الامويون (٣٨٠/١).

٤ - البداية و النهاية (١٥٢/١١).

دهرپرێ، له بهر ئه مه کاتێک سه ری موسعه بیان هێنايه بهردهم، عبدالملك گوتی: بینێژن، سوێند به خدا: حورمهت و پرێزی نێوانمان دێرینه، بهلام دهسهلات بێ وهفایه، فه رمانیدا موسعه ب و عیسی ی کوری موسعه ب بینێژن.^۱

۴ - لاواندنه وهی موسعه ب له لایه ن شاعیرانه وه:

عبیدالله ی کوری قه یسی پوقییات یه که مین شاعیری بزوتنه وهی (ئیه بن زوبیتر) و بهرگریکاری به شیک له و لاوه ندانه ی که موسعه ب دا هه لی گوتوون:

نعت السحائب و الغمام بأسرها	جسداً بمسكن عاري الأوصال
تُمسِي عوائده السباع وداره	بمنازل أطلالهن بوالی
رحل الرفاق و غادروه ناوياً	للريح بين صبا و شمال. ^۲

۵ - سه کینه ی کچی حوسین ی هاوسه ری موسعه ب:

موسعه ب چه ند شه وێک بهر له ده رچوونی له کوفه ئه م چه ند دێره شیعه ری بۆ سه کینه ی کچی حوسینی هاوسه ری نووسیوو:

و كان عزيزاً أن أبيت و بيننا حجاب فقد أصبحت منى على
و أبكاها للعين والله فاعلمي إذا ازددت مثليها فصرت على
و أبكى لقلبي منهما أننى أخاف بألا نلتقي آخر الدهر

ده لێن: موسعه ب له پۆژی تێدا کوژرانیدا چۆته لای (سه کینه)، پۆشاکه که ی داده نی و ملبه ندیک له بهر ده کات و به مله پچیک دایده پۆشی، شیره که ی به دهسته وه ده گریت، لێره دا (سه کینه) زانی که به ته مای گه رانه وه نیه، بۆیه هاواری کرد و گوتی: ئه ی هاوار موسعه ب چه ند خه مبارم! . ئه ویش ناوپی لێدایه وه سه کینه

۱- تاریخ الطبری، الأمویون، للوکیل (۳۸۱/۱).

۲- البداية و النهایه (۶۵۶/۱).

ھەموو ئاۋ دلى خۆى بۆ ھەلنە پىشتىبوو و شتى لى دەشاردەو، موسەب گوتى: ھەر
 ئەوئەندەت لە دلدایە بۆ من؟ گوتى: ئەو خۆشەوېستىيەى لىم شاردوويەو نۆر
 نۆرتەرە! موسەب گوتى: ئەگەر پىشدا ئاوام دەزانى حالى من و تۆ جورىكى تر
 دەبوو، ئىنجا دەرچوو و نەگەرپايەو و كۆزرا، (سەكىنە) چوۋە نىو تەرەمەكان و بە
 خالەكەى سەر پوومەتى ناسىيەو، سەرى بەسەر سەرىدا شۆرپەردەو و گوتى:
 پەحمەتى خوات بەسەردا بېژى وەللاھى چاكتىن دۆستى گىانى بە گىانى منى
 (موسلىمە) بووى، چاك لە عەنتورە دەگەم كە دەلى:

و خليل غانية تركت منجداً بالقاع لم يعهد و لم يتكلم
 مهتكت بالريح الطويل إهابة ليس الكريم على لقنا بمحرم^۱

سەكىنە خۇدى ئاۋا موسەبى لاۋاندۆتەو:

فإن تقتلوه الماجد الذي يرى الموت إلا بالسيوف حراماً
 و قبلك ماخاض الحسين منية إلى القوم حتى أوردوه حماماً.^۲

۱ - المنتظم لإبن الجوزي (۱۱۴/۶، ۱۱۵).

۲ - موقف الشعر من الحركة الزبيرية، ص: ۶۰.

باسی چوارهم: کۆتایی هاتنی ئه میری ئیمانداران عبدالله ی کوری
زوبیر ^{حوله عتیا} :

یه کهم: ههوله کانی دهوله تی ئومه وی بۆ زهوتکردنی (حیجاز) پیش
دوایه مین گه مارۆدانی (ئیین زوبیر).

ورده شه پ و په لاماردانی نیوان (ئیین زوبیر) و عبدالله له بهرە ی حیجازدا
دریژه یان هه بووه له گرنگترین په لاماری هه ردوولا بۆ سه ره کتری ئه مانه بوون:

۱ - هیرشی حوبه یشی کوری ده لجه ی قینی:

خهریکه هه موو گێرانه وه کان کۆک بن له سه ره ئه وه که (مه پوانی کوپی چه کهم)
دوا ی هاتنه وه ی له (میسر) ئه م هیزه په لامارده ره ی نارد بێته سه ره حیجاز.^۱
وه ک ده رده که وی ئه م په لاماره له دواساته کانی سه رده می مه پواندا ئه نجامدرا بی و
پیش ئه وه ی هه یچ ئامانجێک ئامانجێک بپێکی مه پوان مردووه، ئه مه وای له میژوو
نوسانێک کردووه بنووسن: عبدالملك ئه م هیرشه ی به پێکردووه،^۲ ژماره ی هیزه که له
نیوان ۶۴۰۰-۷۰۰۰ جه نگاوه ردا بووه.^۳

(ئیین زوبیر) توانی به سه ره ئه م سوپایه دا زال بی، (حاریسی کوپی په بیعه) ی
والی به سه ره سوپایه کی به سه رکردایه تی (ئیین ده لجه) کرده وه، (ئیین زوبیر) پیش
له قۆلی خۆیه وه سوپایه کی تری به سه رکردایه تی (عه بباسی کوپی سه هلی کوپی
سه عدی ئه نساری) به پێکرد، تا له گه ل سوپاکه ی (حه نتف) یه کبگرن و کۆتایی به
سوپاکه ی (حوبه یش) بێتن، ئه م به ره نگاریونه وه یه به سه رکه وتووی ئه نجامدرا^۴ له
په بزه.

۱- تاریخ الطبری، نقلًا عن عبدالله بن الزبیر، للخراسی ص ۱۸۱.

۲- عبدالله بن الزبیر، للخراسی ص ۱۸۱.

۳- عبدالله بن الزبیر، للخراسی ص ۱۸۱.

۴- تاریخ الطبری (۵۵۳/۶).

۵ - أنساب الأشراف (۱۵۱/۵- ۱۵۳).

٢ — ھېرشى ئائىلى كۆرى قەيسى جوزامى:

دوای مردنى خەنتفى كۆرى سەجەف لە (وادي القري)، (ئىبن زوبىر) فەرمانى بە (ئائىل) كۆرد بېرېتەو سەر سىنورەكانى (شام) و پوانگەيەكى سەربازى تىدا دابەزىنى،^١ لە پىوايەتىكى تىدا ساتوو (ئىبن زوبىر) دوای مردنى مەپوان (ئائىلى) بەرېكردو فەرمانى پىكرد بچى بۆ فەلەستىن،^٢ ھەرچۇنك بىت ھەردوك پىوايەتەكە پىكەن لە سەر ئەو كە ئابدالمك ى كۆرى مەپوان تىوانى لە (ئەجنادىن) كۆتايى بە ئائىلى كۆرى قەيسى بىنى، بەم شىۋەيە (ئائىل) ۋ ھاۋەلانى لە سالى ٦٦ ى كۆچى لە ولاتى (فەلەستىن) كۆران.

٣ — ھېرشى عوپوھى كۆرى ئەنىف:

ئابدالمك عوپوھى كۆرى ئەنىفى بە (٦) ھەزار جەنگاۋەرە ۋە بەرەو (مەدىنە) بەرېكرد، فەرمانى پىكرد لاي كەس بە ميانى دانەبەزن، بۆ پىۋىستىيەكى زۆر ناچار نەبىت نەچنە نىو (مەدىنە) ۋە، لە (عرصە كۆرپانى شام) سەربازگە دروست بىكەن، (عوپوھ) بەرېكەوت و لە (عرصە) ھەلىدا، بەپىي ئامازەي گىرپانەۋەكە، دەبىي خارىسى كۆرى خاتەبى كارەپتەۋەرى (مەدىنە) ھەلاتىي: چونكە (عوپوھ) پۆزانى ھەينى دەچوۋە نىو (مەدىنە) ۋە و (جىمە) ى بەخەك دەكرد، پاشان دەگەراپەۋە نىو سەربازگە، (عوپوھ) ھاۋەي مانگىك بەم شىۋەيە مايەۋە، (ئىبن زوبىر) كەسى بۆلا نەنارد، ھىچ پىۋەپىۋەۋەيەكەش لە نىۋان سوپاي (عوپوھ) ۋ سوپاي (ئىبن زوبىر) پىۋى نەدا، ئابدالمك فەرمانىدا ئەم سوپايە بگەپتەۋە شام، ئەۋىش گەراپەۋە،^٣

٤ — ھېرشى (ئابدالمك ى كۆرى خارىسى كۆرى جەكەم):

ئابدالمك ى كۆرى مەپوان ئەم ھىزەي بەرەو (مەدىنە) بەرېكرد، ژمارەي (٤) ھەزار

١. ھەمان سەرچاۋە (١٥٨/٥).

٢. ھەمان سەرچاۋە (١٥٩/٥).

٣. الطبقات، نقلًا عن عبد الله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٥.

جەنگاوەر بوو، کاری پاراستنی ناوچهکانی نێوان مەدینه و شام بوو. عبدالملکی کوپی حاریس هیزه که ی له (وادی القری) جێگیرکرد، له ویپرا هیژیکی (٥٠٠) نه فه ری به سه رکردایه تی (ئه بو قه مام) نارد ه سه ر (خه یبه ر و فه ده ک) که سلێمانی کوپی خالید به پێوه رایه تی ده کردن، (سلیمان) هه ولی ده ربازبوونی دا، به لام له لایه ن ئه م هیزه په لامارده ره وه گیراو کوژرا،^١ (ئیهن زویێر) نه یده توانی به ر به په لاماره کان بگریت، (حاریسی کوپی خه تتاب) ی له پۆسته که ی لابر د و (جابری کوپی ئه سه وه د) ی له جیگه دانا، (جابر) له قۆلی خۆیه وه هیژی هێرش به ری به سه رکردایه تی ئه بویه کری کوپی ئه بوقه یس نارد ه سه ر (ئه بوقه مام) له (خه یبه ر)، له ئه نجامدا (ئه بوقه مام) و هیزه که ی تیکشکاند.^٢

٥ - هیژشی (تاریقی کوپی عومه ر)؛

ئه مه دوا هه مین هیژش بوو له لایه ن (عبدالملکی کوپی مه پوان) وه به ره و (حیجان) به پیکرا، ئامانج له م هیژشه: زه وتکردنی ناوچهکانی (ئه یله) و (وادی القری) و به هاواره وه چوونی کار به ده سه تهکانی عبدالملك له کاتی پێویستدا بوو، له هه مان کاتیشدا ده بیته به ره سه تیک له به رامبه ر جموجۆلهکانی (ئیهن زویێر)، والی به سه ره له سه ر فه رمانی (ئیهن زویێر) هیژیکی (٢) هه زار که سی به سه رکردایه تی (ئیهن ئۆراس) بۆ پارێزگاری کردنی (مه دینه) نارد، ئه م هیزه به پیکوپیکێ ئه رکه که ی خۆی پاده په پاند، به لام هینده ی نه برد (ئیهن زویێر) فه رمانی به (ئیهن ئۆراس) کرد به ره نگاری (طارقی کوپی عومه ر) ببیته وه، ده ره نجامی تیک هه لچوونه که سه رکه وتنی (طارقی کوپی عومه ر) بوو، تاریق بۆ (وادی القری) گه پایه وه و خۆی به و کاره وه خه ریک کرد که له لایه ن (عبدالملك) وه پتی سپێدرابوو.^٣

١ - الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٥.

٢ - الطبقات، نقلًا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٦.

٣ - عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ١٨٧.

دووهم: گه‌مارۆی دووهم و رووخانی خيلافه‌تی ئه‌بن زوبیر:

سه‌رکه‌وتنی عبدالملك به‌سه‌ر موسعه‌ب له‌ جه‌نگی (دتیری جاسلیق) زه‌نگی ئاگاداری بوو بۆ کۆتایی هاتنی ده‌وله‌ته‌که‌ی (عبدالله ی کوری زوبیر)، که‌ ئه‌و کاته‌ له‌ هه‌موو هه‌ریمه‌کاندا کاروباری بۆ چه‌سپابوو، ده‌وله‌تی ئه‌بن زوبیر له‌ هه‌ریمی (حیجازدا) گه‌مارۆ درا، چونکه‌ له‌ بواری دوو هی‌زی دارایی و سه‌ربازی هه‌زار بوو نه‌یده‌توانی زۆر خۆی پابگریت، هه‌روه‌ک خودی عبدالله به‌ له‌ده‌ستدانی موسعه‌بی برای ئه‌ژنۆی شکان و تووشی خامۆشی بوو، به‌لام ئالاکه‌ی فیه‌ی نه‌دا، تا دوا هه‌ناسه‌ی ژیا‌نی له‌ سه‌نگه‌ری به‌رگریدا بوو.

عبدالملك دوا‌ی زالبوونی به‌سه‌ر موسعه‌بدا کاتی به‌فیه‌ی نه‌دا و برپاری دا به‌ ته‌واوه‌تی کۆتایی به‌ ده‌وله‌تی (ئه‌بن زوبیر) بی‌تی،^۱ سوپایه‌کی گه‌وره‌ی ساز کرد و چه‌جایی کوری یوسفی سه‌قه‌فی کرده‌ سه‌رکرده‌ی، چه‌جای به‌سوپاکه‌یه‌وه‌ به‌ره‌و (حیجان) به‌پێکه‌وت، له‌ (طائف) جێگیر بوو، له‌وێ‌را مه‌فره‌زه‌ی سه‌ربازی ده‌ناردنه‌ سه‌ر (مه‌که‌که‌)، (ئه‌بن زوبیر)یش به‌ وێنه‌ی ئه‌و مه‌فره‌زه‌ی سه‌ربازی ده‌ناردنه‌ سه‌ر ئه‌و شه‌ریان ده‌کرد و ده‌گه‌رانه‌وه‌ سه‌ربازگه‌کانیان.^۲

عبدالملك فه‌رمانی به‌ تاریقی کوری عومر کرد (وا‌دی القری) به‌جی بی‌تی و له‌گه‌ڵ سوپاکه‌ی چه‌جای بکه‌وی، تاریق به‌ خۆی و (۵) هه‌زار جه‌نگاوه‌ره‌وه‌ خۆی گه‌یانده‌ چه‌جای.^۳

۱ - گه‌مارۆی ئابووری:

چه‌جای به‌ ئامانجی زیاتر ته‌نگ پێهه‌لچینی (ئه‌بن زوبیر) گه‌مارۆی ئابووری له‌سه‌ر (مه‌که‌که‌) دانا.

۱ - العالم الاسلامي في العصر الاموي، ص ۵۰۳.

۲ - عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۹.

۳ - الطبقات، نقلا عن عبدالله بن الزبير، للخراسي ص ۱۸۹.

ئەین حزم دەگێڕێتەوه: عبدالله بەشداری برپاری گەمارۆدانی ئابووری سەر (مەككە)ی کردوو، و، کاری پێگرتن بە گەیشتنی خۆراك و دانەوێڵە بە (مەككە)ی بە (خالییدی کوری پەبیعه) سپاردوو.^١

ئەم گەمارۆیە کاریگەری لەسەر (ئەین زوبیڤر) دروست کرد و خەلکی تووشی برسیتیەکی بێپەزا بوون، کار بەو گەیشت (ئەین زوبیڤر) ناچار بوو ئەسپەکی خۆی بکۆژێتەوه و دەرخواردی هاوێڵەکانی بدا.^٢ لە هەمان کاتدا عبدالله ئارد و ئازوخە و نان و کێک و خواردەمەنی جۆرا و جۆری دەناردە دەوری مەكە و بەسەر خەلکی شامدا دا بەش دەکرا،^٣ ئەمە وایکرد بارودۆخی نێو (مەككە) بگۆڕێت ز بوزین لە نێو پشتیوانانی (ئەین زوبیڤر) دروست ببێت، ئەو بوو یەك لە دواى یەك دەورەى عبدالله یان چۆڵ کرد، هاندەری زیاتری ئەم بەزین و پوخانە ئەو بوو: حەجاج ئەمانى دەدا بە هەر كەسێك واز لە شەڕ بێنێت و لە ئەین زوبیڤر بکشێتەوه.^٤

٢ - دانانی مەنجەنیق لەسەر چیاکانی (مەككە):

حەجاج ویستی کۆتایی هاتنی دەسلەلاتی (ئەین زوبیڤر) بە دەستی ئەو بێت، بۆیە نامەیه‌کی بۆ عبدالله نووسی، تا پێگەی بدا شەپیی لەگەڵ بکات و بەره‌نگاری بێتەوه، عبدالله وەلامی دایەوه گوتی: پات لەسەر چیه ئاوا بکە، کاکلەى وەلامەكە پەزەمانەندى بوو لەسەر داواکەى حەجاج، کە دەیه‌ویست خۆی بپکێش بکات و پەلاماری (مەككە) و عبدالله بدات، ئینجا حەجاج بە سوپاکەیه‌وه بەره‌و (مەككە) بەپێکەوت، مەنجەنیقی لەسەر چیاکان دامەزاندن، ئینجا بەبێ پسانەوه بەردبارانی (ئەین زوبیڤر)ی کرد لە نێو حەپەمدا، سوپاکەشى لەگەڵ جەنگاوەرانی (مەككە) دەسته و بەخە ببۆوه،^٥ ژمارەیه‌ك لە پیاوماقولاتی (مەككە) کە لە

١- جهمرة انساب العرب ص ٢٤٤.

٢- انساب الاشراف (٣٦١/٥)، عبدالله بن الزبير، للخراشي ص ١٩٠.

٣- انساب الاشراف (٣٦٠/٥).

٤- هەمان سەرچاوه (١٦٦/٥)، عبدالله بن الزبير، للخراشي ص ١٩٠.

٥- انساب الاشراف (٣٥٨/٥).

٦- هەمان سەرچاوه.

سه روپانه وه ئين عومر ده بينرا كه وتنه نيوبژيواني، داوايان له هه جاج كرد واز له به كارهيناني (مه نه نيق) بيني، وه لامي دانه وه و گوتي: به خوا منيش وهك ئيوه نه مه م پي ناخوشه، به لام چ بكم! نه و په ناي بۆ به يت بردوه؟!

حاجياني نه و ساله له تيكراي ولاتاني جيهاني ئيسلاميه وه گه يشتنه نيو (مه ككه)، به هوي به ردباراني مه نه نيقه وه نه يانتواني ته وافي قدوم بكن، به مه يهك له پوكنه كاني (هه ج) به كي ده خرا، بويه (ئين عومر) خوي له مه سه له كه هه لقورتاند و نامه يه كي بۆ هه جاج نووسي و گوتبووي: (له خوا بترسه، تو ئيستا له مانگي حرام و شاري حرام داي، وا ميواناني خوا له م سه روسه ري سه ر زه مينه وه هاتوون فهرزيك له فهرزه كاني خوا راپه رين و خير و بييري خويان زياد بكن).^١ هه جاج فهرماني به تاريخي كورپي عومر كرد: له ئيستا ر تا كوتايي (هه ج) كار به مه نه نيقه كان ناكهن، به وه فده كه ي مه ككي گوت: منيش وهكو ئيوه نه مه م پي ناخوشه، به لام (ئين زويپر) په ناي بۆ (بيت) بردوه،^٢ هه رچونيك بوو مه نه نيقه كاني راگرتن تا خه لك له ته واف كرد ته واو بوون.^٣

دواي ديماي هاتني وه رزي (هه ج)، هه جاج بانگي حاجياني كرد ئينجا بگه رپنه وه بۆ ولاته كانيان، چونكه شه ر له دژي (ئين زويپر) ده ست پي ده كرپته وه.^٤

بلازي ده گيرپته وه ژماره يهك له هاوه لاني هه وليان دا قه ناعه ت به (ئين زويپر) بكن كه لك له نه ماني هه جاج وه رگريت، به لام نه و وه لامي نه دانه وه و سوور بوو له سه ر مانه وه له نيو سه نگه ري به رگريدا، ميژوونوسان چه ند هلويسستكي جواميرانه ي ئين زويريان بۆ خستويينه ته سه ر كاغه ز له كاتيكا به ره نگاري مه فره زه كاني هه جاج بۆته وه، به زين و دواني خه لكاني ده وروبه ري گوراني به سه ردا نه هينا و شل نه بوو و سل نه بوو، تا دوا هه ناسه له سه قامگيري له سه ر نه و

١- انسباب الاشراف (٣٧٦/٥)، الهجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٣.

٢- المنتقى في اخبار ام القرى ص ٢٦، الهجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٣.

٣- الهجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٤.

٤- انسباب الاشراف (٣٧٦/٥)، الهجاج بن يوسف المفتري عليه ص ٥٤.

بىرۈپايە مايەۋە كە لە پىتئايىدا دەجەنگا.^۱

۲ — ئەسمائەى كچى صديق: نەخشەى رېئازى ئازادىغوزان بۇ كۆرەكەى دەكىشېت:

دوای ھاتنى زەرزى (ھەج)، ھەج جارىدا لە نىۋى ھاجياندا: بەرەۋى ۋىلاتەكانتەن
بېۋىنەۋە: چۈنكە دەست بە بەردبارانى (بىت) دەكاتەۋە.^۲

دەستى بە لىدانى (كەعبە) كىردەۋە، (ئىبن زوبىر) كەۋتە تەنگانەۋە، زۆرىنەى
ھاۋەلانى دەۋرەيان چۆلگىرد، لە نىۋانىدا (ھەمزە ۋە خۇبەيب) كۆپى دەبىنران،
داۋايان لە ھەج جارىدا ئەمانيان بدات.^۳

كاتىك (ئىبن زوبىر) ئەم ۋەزەى بىنى چوۋە لاي (ئەسمائەى) دايكى ۋىپى
گوت: خەلگ بە دوو كۆرەكەى خۇشمەۋە بەجىيان ھىشتم ۋە شكاندىانم، جگە لە
ژمارەيەكى كەم نەبىت، كە ئەۋانېش ھەر ماۋەيەكى تىر بېر دەكەن، كەسم بە
دەۋرەۋە نەماۋە، ئەۋ خىلەى بەنى ئومەييە چ شىتېك بخوازم لە دونىادا دەمدەنى،
پات چىپە ۋە چۈنە؟

ئەسماء گوتى: بە خوا تۆ چاكتىر شارەزاي بە ناخى خۆت، گەر دەزانى لەسەر
ھەقى ۋە بۇ ھەقىش بانگەۋاز دەكەى ھەر لەسەر ئەۋە بېر، خۇ ھاۋەلە دىلئۆزەكانت
كۆژان، تۆش سەرت شۆپ مەكە ۋە ملت دىرېژ مەكە بە گەپچارى دەستى مىندالانى
(بەنى ئومەييە)! ئەگەر دەزانى بۇ دونىاشت كىردۈۋە، ئەۋا خراپىتىن بەندە ئەتۆى،
خۆت لە نىۋى بىر، ھاۋەلانت لە نىۋى بىر، ئەگەر دەشلىتى: مىن لەسەر ھەقم، بەلام
ھاۋەلەكانم بەزىن ۋە مىنىش لاۋاز ۋە دەستەۋپاچە بووم، ئەمەش كارى مۆۋى ئازا ۋە
دىندار نىيە، چەندەت ماۋە ماۋە لە دونىادا؟!، كۆژان لە مىندى سەرشۆپانە
باشترە! (ئىبن زوبىر) لە دايكى نىزىك بۆۋە ۋە سەرى ماچ كىرد ۋە گوتى: بە. خوا
ئەمەى گوتت پاي مىنىشە، تا نىمىرۋ بانگەشەم بۇ ھەق كىردۈۋە ۋە تۆزقالتېك بالىم لە
دنيا نەداۋە، پىشتم خۇش نەبوۋە تىيدا بىزىم، جگە لە توۋپەبوۋن لەبەر خودا ۋە

۱. عبدۇللاھ بن الزبىر، للخراسى ص ۱۹۱.

۲. الكامل فى التاريخ (۶۹/۳).

۳. ھەمان سەرچاۋە (۷۰/۳).

ھاللاڭ كرانى ھەرامەكانى شىتېكى تر منى ھان نەداوھ بۆ دەرىچوونم، بەلام تەنھا پېم خۆش بوولە پاى تۆ دلتيا بم، پۆشنایى زياترت بە بيناييم بەخشى، دايە: تەماشاکە، من لەم پۆژەدا دەكوژييم، دلى خۆت تەنگ مەكە و كارى خۆت بە خودا بسپېرە، دلتيا بە كوپرەكەت خراپەيەكى نەكردووه، كارى پيسى ئەنجام نەداوھ، لە ھوكمى خودادا ستمى نەكردووه، ھەوالى ستمى ھەر كاربە دەستېكى خۆم پى گەشتبېت، پازى نەبووم و دژى وەستاومەتەو، ھېچ شىتېك بەسەر پەزەمەندى پەروەردگارم ھەلنەبژاردووه، خودايە: ئەم قسانە بە مەبەستى خۆ بە پاكدانان ناكەم، تۆ شارەزاترى بە خۆم، ئەم قسانە دەكەم: تا تازىيە و سەرەخۆشى لە دايكەم بكەم و سەبوورى و تەسەللالتى بى و تۆخژنى بەسەر دلتا بى.

دايكى گوتى: ئومىدەوارم، كە پېشم كەوتى خودا دل و دەروون ئارام بكات و تۆخژنى بداتى، لە ئاقار لە دەستدانى تۆدا، ئەگەر پېشيشت كەوتەم دەربارەى خۆم ئارام بكات، بپۆ دەروە، تا ببينم ئەنجامى كارت بۆ كۆى دەگات.

– ئابدۇللاھ گوتى: دايە: خودا پاداشتى خېرت بداتەو، لە پېش كوژرانم دا و لە دواى كوژرانم دا بۆم لە خوا بپايتۆه.

گوتى: ھەرگىز دەستبەردارى پارانەوھ نابم. ئىنجا گوتى: كەسانىك ھەن لەسەر ناھەق دەكوژيىن و كوژراون، تۆ لەسەر ھەق دەكوژيى، گوتى: خودايە: بە بەزەيى بە لەگەلى، بە دريژايى شەوان ھەستاوھ و بۆ عىبادەت پراوھستاوھ، لە نىو دۆل و شيوھ چۆلەكانى مەككە و مەدينە بە زارى بەپۆژوھوھ لە ترسى تۆ كۆلى ھەستاوھ و گرياوھ، بەرامبەر بە من و بابى چاكەكار بووھ، خودايە: بە تۆم سپارد و دامە دەست تۆ، پازيىم بە بپيارت، لەھەمبەر لە دەستدانى ئابدۇللاھ دا پاداشتى ئارامگران و سوپاسگوزارانم پى بېخشە!

ئابدۇللاھ دەستى گرت ماچيان بكات، دايكى گوتى: ئەمە خودا حافىزە و مائىتاوايىيە، دوور مەكەوھوھ، ئابدۇللاھ گوتى: بۆيە ھاتووم، خواحافىزەت ئى بكەم: چونكە پېم وايە ئەمە دوايىن پۆژى ژيانمە، گوتى: بپۆ بە چاوى پوونەوھ، لىم نزيك

به‌وه، تا به خودات بسپێرم، لێی نزیک بۆوه، ده‌سته‌ملانیی کرد و ماچی کرد و ده‌ستی به‌ زێی به‌ری که‌وت.

گوته‌ی: ئه‌مه‌ کاری به‌کێکه‌ نیازێکی له‌ دڵدا بێت.

گوته‌ی: ته‌نها بۆ ئه‌وه‌م له‌به‌ر کردووه‌ تا به‌ تۆ پابگه‌م.

گوته‌ی: ئه‌وه‌ به‌ منت پاناگه‌یه‌نیت.

ئینجا زێکه‌ی به‌ری داکه‌ند و قۆلی لێ هه‌لمالی و ئاودامانی کراسه‌که‌ی گورج کرد، ژێر کراسێکی چنراو له‌ خوری و ئاوریشمی له‌به‌ر بوو، لچه‌که‌ی له‌ پشتینی هه‌لچه‌قاند.

دایکی گوته‌ی: خاو و خلیسک مه‌به‌ و جله‌کانت به‌ توندی له‌ خۆت بالێنه‌.

ئینجا (ئێبن زوبیر) پۆیشت و له‌به‌ر خۆیه‌وه‌ ده‌یگوت:

إني اذا اعرف يومي أصبر
وأیما يعرف يومه الحرّ

دایکی گوته‌ی له‌م قسه‌یه‌ی بوو و گوته‌ی:

سویند به‌خوا، به‌یستی خوا، ئارام ده‌گری، باپیره‌ت (ئه‌بو به‌کر و زوبیر)ن، دایه‌ گه‌وره‌ت سه‌فیه‌ی کچی عبداالمطلب.^۱

٤ — شه‌هید بوونی (ئێبن زوبیر) په‌زای خوای لێ بێت:

مانه‌وه‌ له‌سه‌ر بیروباوه‌پ نه‌گه‌رچی جێی مه‌ترسی بێت و به‌ دژی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خاوه‌نه‌که‌ی بێت، به‌لام به‌ به‌رزترینی سیفه‌ته‌ جوانه‌کان داده‌نریت، ئه‌م سیفه‌ته‌ به‌ تۆخی له‌ که‌سایه‌تی (ئێبن زوبیر)دا په‌نگی دا‌بۆوه‌، بۆیه‌ له‌ پێی بانگه‌شه‌که‌یدا تا دوا هه‌ناسه‌ی ژیا‌نی تیکۆشا و نه‌به‌زی و لاوازی لێ به‌ده‌ر نه‌که‌وت و سه‌ری دانه‌نه‌واند.

دواهه‌مین پۆزی ژیا‌نی بوو، دوو پکات نوێژی سونه‌تی به‌یا‌نی کرد، ئینجا چوه‌ پیشه‌وه‌ و بانگده‌ر قامه‌تی بۆ کرد، پێشنوێژی بۆ هاوه‌لانی کرد، سوپه‌تی ﴿بَ﴾

وَأَلْفَلْهِرَ وَمَا يَسْطُرُونَ ﴿٧٩﴾ پيت به پيت خويند، ٺينجا سه لامي نويڙي دايه وه، هه ستايه سر پا، سوپاس و ستايشي خوداي ڪرد و وتاريڪي ڪاريگهري دا، ٿييدا گوٽي: به بهرڪه وٽني شير سامتان لي نه نيشيت، چه ندين جار هيئندهم وشيروتير بهر ڪه وٽون به نيوه مردوويي هه ليان گرتوومه ته وه، جيئي هه برينٽڪ له نه وي تريان قوولتر و به نازار تر بووه، چون سر و دهم و چاوتان ده پارينن ناوا شيره ڪانتان بپارينن، پياويڪم ده ست ناکه وٽ به ده ستي خوي شيره ڪهي خوي شڪانديت و دوايي خوي هيشتبتيته وه له ڙياندا، مرؤڙ ڪه چه ڪي نه ما وه ڪوڙن لاپه پ ده بيت، چاوتان مه پر نه پڙق و به پڙقي دنيا، هه رڪه سينڪ له ٿيوه با په يوه ندي به هاوه له ڪهي خويه وه هه بيت، پرسيار ڪردن له من خه ريڪتان نه ڪات، مه ٿين: عبدالله ي ڪوري زويئر له ڪوييه؟ نه وا من له گهل ده سته و تاقمه ي به ڪه مم:

أبي لابن سلمى أنه غير خالد ملاقي المنايا أي صرف تيمما
فلست بمبتاع الحياة بسبّة ولا مرتق من خشية الموت سلماً

له سر بهر ڪه تي خودا هيرش بهرن، هيرشيان بو بردن تا (حه جون)
پاشه ڪشه يان پي ڪردن له مه نه نيقيه وه بهرديڪي ٿيگيرا و بهر دهم و چاوي ڪه وٽ و
تاساندي، دهم و چاوي خويندوي بوو، ڪاتيڪ هه ستي به گهرمايي خوين ڪرد ڪه
به سر دهم و چاو و پيشيدا ديته خواره وه، گوٽي:

فلسنا على الاعقاب تدمي كلو منا ولكن على اقدامنا تقطر الدما^۱

ٺينجا شه پڙيڪي ده سته و به خهي له گهل ڪردن، نه وانيش به هه مووان
گه له ڪومه ڪيان لي ڪرد، پوڙي سي شه ممه و له مانگي جه مادي دووه مدا و له ته مه ني
(۷۳) ساليدي ڪوشتيان.^۲

۱- تاريخ الطبري (۷۹/۷).

۲- هه مان سرچاوه (۷۳/۳).

بیاویکی هۆزی (مراد) کوشتنه وهی گرتنه نهستق، سه ره که ی بۆ چه جاج برد،
(چه جاج و تاریقی کوپی عبدالله) به رامبه ره به سه ری عبدالله پاوهستان.
تاریق گوتی: ژنان له مه یان زیره کتر نه هیناوه ته دنیا.

چه جاج گوتی: به دوژمنی ئه میری ئیمانداران هه لده لئی؟

(تاریق) گوتی: به لئی نه و به هانه ی داینه دهست، نه گهر نه وه نه بوایه هیچ
به هانه مان نه ده بوو، ئیمه ماوه ی (۷) مانگه گه مارۆمان داوه، به بی نه وه ی هیزیک
سه ربازی و قه لایه کی دامه زرای هه بیته، وه کو ئیمه پاوه ستاوه و، به لکو له
ئیمه یش زیاتر، ده م به ده مه کیان گه یشته وه عبدالملك، گوتی: تاریق راست
ده کات.^۱

کاتیک (ئین زوبیر) به دارداکرا بۆنی میسکی لێ په خش بوو.^۲ ده لئین: (ئین
زوبیر) له پۆژی شه هید کرانیدا گوتبووی: ئیمه پۆ به کوژاویم ده بیننه وه، ئیمشه و
خه ونم بینن: (ئاسمانم بۆ کرایه وه و چوومه ناوی)، به خوا له ژیان و گوزه رانی دنیا
ماندوو بووم.^۳

ه — نه سمائه به لگه له دژی چه جاج راست ده کاته وه:

که عبدالله کوژا نه سمائه هاته ده ر و به سواری و لاخیک بۆ لای پۆیشت و له
به رامبه ری پاوه ستا، چه جاج له گه ل دهست و پێوه نده کانی هاته لای، پرسیا ری
نه سماء کرد و نیشانیاندا، به ره و پیری پۆیشت و له به رامبه ری پاوه ستا و گوتی:
چۆنت بینن؟ خودا هه قی سه رخست و به ده ری خست؟ له وانه یه ناهه ق به سه ر
هه قدا زال بیت، ئیستا تۆ له نیوان سه رانگو یلکی زه لکاوی ناهه ق پاوه ستاوی.

چه جاج گوتی: کوپه که ته له نیو مالی خودادا سته می ده کرد، خودای مه زنیشت
فه رموویه تی: ﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَكَامِ يُظْلَمِ نَذَقَهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ (الحج: ۲۵).

۱- تاریخ الطبری (۷۳/۳).

۲- هه مان سه رچاوه (۷۳/۲).

۳- سیر اعلام النبلاء (۳۷۸/۳).

نهوا خودا سزاي دا و نازاري به نئيشي چهشت.

نه سماء گوتي: درؤت كرد، نهو يه كه مين له دايك بووي ئيسلامه له (مه دينه) دا، پيغمبر (ﷺ) به هاتنه دونياي شاد بوو، په نجهي پيروي خسته بن مه لاشووي، موسلمانان ته كبريان ليذا و شاري مه دينه له خوشيان دهره وشايه وه، ئيستاش ده بينم تو و تاقمه كهت به كوژراني شادومانن، نهوانه ي له پوزي هاتنه دونياي شادومان بوون زؤر زؤر باشتر و چاكترن له تو و تاقمه كهت، كه به له دنيا دهرچووني شادومانن، له گه ل نه مه دا عبدالله بؤ باوك و داكي چاك بوو، پوزاني به پوزوو به پيده كرد و شهواني به شه و نويز و قورئان خوئندن به سر دهربرد، هرامه كاني خوداي به گوره داده نان، كه سرپيچي خودا ده كرا تووپه ده بوو و پقي مه لده ستا.^۱

نه سماء به م شيوازه به رگريه كي پر شكوي له كوپه شه هیده كه ي كرد، حه جاج شكستي خوارد و له وي پويشت، نه مه گه يشته وه عبدالملك، نامه يه كي بؤ حه جاج نارد و لومه و سه رزه نشتي كرد بوو گوتبووي: چيت داوه له كيژي پياوه چاكه كه.^۲

۶ — ستايش كردني (ئيبين زويير) دواي شه هيد بووني له لايه ن (ئيبين عومهر) هوه:

كه (زويير) شه هيد كرا و پاشانيش به سيډاره واكرا، عبدالله ي كوپي عومهر چوو بؤ لاي، گوتي: سلاوي خوات لي بيت نه ي (نه بي خوبه يب)، سلاوي خوات له سر بيت نه ي (نه بي خوبه يب)، به لام به خوا من پيگري نه م چاره نووسه م لي ده كړي (۳) جار. سوئند به خوا نه گهر چاكم نه ناسيبي ي و نه مزانيبا، پوزوگر و شه و نويز كړي و سيله ي په حم به جي ده گه يه ني، نهوا ده مگوت: تو خراپترين كه سي نيو ئومه تيكي چاك و پاكي)، ئينجا عبدالله پابووي و هه والي وه ستانه كه ي و

۱. البداية والنهاية (۲۵۹/۱۱).

۲. البداية والنهاية (۲۵۹/۱۱).

قسه کانی به حه جاج گه یشته وه، چهند که سیکێ نارد ه لای (ئیبین عومه) و ئه ویش له داری دابه زاند.^۱

۷ - به یعه تدانی (ئیبین عومه) به عبدالملك :

کاتیک خه ک به گشتی به یه تیان به عبدالملك دا، (ئیبین عومه) بۆ نووسی، به لام پاشان ئه و من به یه تم دا به (عبدالملك) ی ئه میری ئیمانداران، به یه تی گوێپایه لی و فه رمانبه رداری به پتی سوننه تی خوا و سوننه تی پیغه مبه ره که ی به گوێره ی توانا.^۲

به پتی گێرپانه وه یه کی تر: (ئیبین عومه) له نامه که یدا ناوی خۆی خستبووه پیش ناوی عبدالملك و ئه مه ی نووسیوو: به لام پاشان: ﴿اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَ بَيْنَكُمْ﴾ (النساء: ۸۷). پیم گه یشتوو موسلمانان جه م بوون له سه ر به یه ت پیدانت، منیش چومه نیو ئه و په یمانه ی موسلمانان چوونه ناویه وه، والسلام.^۳

ژماره یه ک ده ست و پتوه ندی خه لیفه و یستیان دلی خه لیفه له به رامبه ر (ئیبین عومه) دا تیک بده ن، چونکه ناوی خۆی له پیش ناوی (خه لیفه) دا نووسیوو، عبدالملك گوتی: ئه وه ند ه له لایه ن (ئهبو عبدالرحمان) وه بۆ من زۆره .^۴ له نامه یه کیدا بۆ حه جاجی نووسیوو: نابێ له کاروباری (حه ج) دا سه ریچی عبدالله ی کوپی عومه ر بکات،^۵ چونکه ده یزانی (ئیبین عومه) پایه دار و شاره زایه .^۶

۱- هه مان سه رچاو ه (۲۱/۱۱).

۲- الطبقات (۱۵۲/۴).

۳- الطبقات (۱۵۲/۴).

۴- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (۱۰۸)، الطبقات (۱۵۴/۴).

۵- نسب القریش ص (۱۰۸).

۶- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (۱۰۸).

۸ - (ئىبن عومەر) و حەجج:

دوای كۆتايى ھاتنى (ئىبن زويپر) حەججى كوپى يوسفى سەقەفى ۋەك والى لە (مەككە) دا ماىەۋە، عبداللهى كوپى عومەر بەمەبەستى ئەنجامدانى (حەج) يان (عومەر) (مەدینە) ى بەجى دەھىشت و دەرچوۋە (مەككە)، گوشتار و كردهۋەكانى حەججى دەبىستىن و دەدیتىن پىچەۋانەى شەرەن، دەچوۋە لای و فەرمانى پىدەكرد چاكە بىكات و لە خراپەكارى دووربەكەۋىتەۋە، بە ھەموو جورئەت و ئازايەتسەۋە بەرەنگارى حەجج دەبۆۋە و پەدى گوشتار و كردارەكانى دەدايەۋە.^۱

حەجج دوای زالبوونى بەسەر (مەككە) دا وتارىكى دا و گوتى: (ئىبن زويپر كىتپى خۇاى دەستكارى دەكرد، لە پىۋايەتپكى تردا ھاۋە: كىتپى خۇداى دەگۆپى).

(ئىبن عومەر) ھەستا و گوتى: درۆت كرد، درۆت دەكەى، درۆت دەكەى، نە ئەۋنە تۆ ناتوانن ئەم كارە بكن.^۲

حەجج وتارى جومەى دەدا، ھىندەى درۆت دادپى خەرىك بوو كاتى نوپۆ بەسەر بچىت، (ئىبن عومەر) ھەستا و گوتى: ئەى خەلكىنە، ھەستىن نوپۆ كەتان بكن، خەلگ ھەستا و حەججىش لەسەر مەنبەر دابەزى و نوپۆى كرد، كاتپك خەرىك بوو بپوا بە (ئىبن عومەر) ى گوت: چ شتپك ھەلى نای ئەم كارە بكەى؟

(ئىبن عومەر) گوتى: ئىمە بۆ نوپۆ كردن ھاتووين نوپۆ لە كاتى خۇدا بكن، ئىنجا نۆر بلىنى بكن، دوای ئەۋە چەندت حەز لىيە بلى.^۳

ھەروەھا (ئىبن عومەر) بەتوندى ناپەزايى خۇى لە دىرى حەجج دەرىپوۋە، سەبارەت بەۋ بى پىزىيەى دەينوپنى لە بلۆكردنەۋەى چەكۆچۆل لە نىۋە ھەپەمى (مەككە) دا و بەپەلا كوردنى پىۋەكانى بە نىۋە شارددا و تەنگ پى ھەلچىنىنى مۇسلمانان و زىيان لى تال كوردنىان.

۱. عبدالله بن عمر، محى الدين مستو ص (۱۰۸).

۲. الطبقات الكبرى (۱۸۴/۴)، سير اعلام النبلاء (۲۳۰/۳).

۳. الطبقات (۱۸۵/۴ - ۱۸۶)، سير اعلام النبلاء (۲۳۰/۳).

له گێڕانه‌وه‌یه‌کی (صحیح) دا، سه‌عیدی کوری جوبێز ده‌لێ: کاتێک (ئێین عومه‌ر) نوکه‌ پمبه‌که‌ی به‌رکه‌وت له‌گه‌ڵیدا بووم، ئەم نوکه‌ پمبه‌ له‌ ئاوژینگی و‌لاخه‌که‌یدا له‌ بنه‌ پێی هه‌ڵچه‌قی، له‌ و‌لاخه‌که‌م دابه‌زیم و‌ بۆم ده‌رکێشا، ئەم پووداوه‌ له‌ (مینا) بوو له‌ کاتی په‌جمدا بوو، ئەم هه‌واله‌ گه‌یشته‌ هه‌جاج و‌ سه‌ردانی کرد، هه‌جاج گوتی: نه‌گه‌ر ده‌مزانێ کێ ئەم پمبه‌ی تیگرتووی؟

(ئێین عومه‌ر) گوتی: تۆ تێت گرتم و‌ هه‌نگاوتم.

هه‌جاج گوتی: چۆن؟ (ئێین عومه‌ر) گوتی: له‌ پۆژێکی وه‌کو پۆژانی جه‌ژن و‌ په‌جمدا چه‌کت هه‌لگرتووه‌، که‌ نه‌ده‌بوو هه‌لت بگرتایه‌، نه‌خۆت و‌ نه‌ پیاوه‌کان، چه‌کت هه‌ینایه‌ نیو (هه‌په‌م)، نابێ چێکیش بێته‌ نیو (هه‌په‌م)، له‌ پیاویه‌تیکی تر دا: ئیسحاقی کوری سه‌عید ده‌لێ: بابم گوتی: کاتێ هه‌جاج سه‌ردانی (ئێین عومه‌ر)ی کرد من له‌وێ بووم، گوتی: نه‌و چۆنه‌؟ گوتی: باشه‌، گوتی: چیت به‌رکه‌وتووه‌؟ گوتی: نه‌و که‌سه‌ به‌ سه‌ره‌ پمب هه‌نگاوتمی که‌ فه‌رمانی دا چه‌ک هه‌لبگیرێ له‌ پۆژێکدا که‌ هه‌لال نه‌بوو چه‌کی تێدا هه‌لبگیریت: مه‌به‌ستی هه‌جاج بوو.^۱

کاتێک هه‌جاج چوو ده‌ره‌وه‌ و‌ پۆیشت، (ئێین عومه‌ر) گوتی: له‌ ژیانی دنیا دا ته‌نها ناخ و‌ خه‌فەت بۆ (۳) شت هه‌لده‌کێشم: له‌م سێ شتانه‌ ئەمه‌ی باس کرد: شه‌پ نه‌کردن له‌ دژی ئەم کۆمه‌له‌ و‌ تاقمه‌ سته‌مکاره‌ی ئەو هه‌موو خراپه‌یان به‌سه‌ر هه‌تاوین،^۲ (ذهبی) ده‌رباره‌ی تاقمه‌ سته‌مکاره‌که‌ ده‌لێ: مه‌به‌ستی پێ هه‌جاو تاقمه‌که‌ی بووه‌. منیش ده‌لێم: ئەوه‌ی نارده‌ووشیه‌تی.

۹ — به‌رنامه‌ی (ئێین عومه‌ر) له‌ کاتی ئاشووبه‌کاندا:

(ئێین عومه‌ر) له‌ گۆپه‌پانی پووداوه‌ سیاسیه‌کان دووره‌ په‌ریز نه‌بوو، به‌لکو تێبینی و‌ لێکۆڵینه‌وه‌ی تایبه‌تی خۆی بۆ ته‌واوی بێنه‌ و‌ به‌رده‌ و‌ گۆپانکارییه‌کان هه‌بوو، ئەو به‌ هه‌لوێسته‌ زه‌ق و‌ دیاره‌کانی له‌ به‌رامبه‌ر ئەو فیتنه‌ و‌ ئاشووبانه‌ی

۱- سیر اعلام النبلاء (۲/۲۳۲).

۲- سیر اعلام النبلاء (۳/۲۳۲).

۳- الطبقات (۴/۱۸۵).

تووشى نوممه تي ٺيسلامى بيوون له خه لڪانى تر جيا ده ڪرايه وه.

ده ڪري بلٽيم ٺهه ماشوب و ناڙاوانه پهرده يان له سره حيكهه تيكي فراوان و بيروبوچوون تيكي پروناك هه لڏاويه وه كه پٽويسته دهر باره ي پروداوه كان بگريته بهر. له راستيدا (ٺيبن عومر) و بوچوون و هه لويسته ڪانى له وسه رده مه دا: وه ڪ ماموستا و قوتا بخانه يه ڪ بوو، خه لڪانتيكي زور چاويان لي ده ڪرد و بهر چاويان پوڙشن ده بووه و شوينيان هه لڏه گرت.^١

سوفياني سهوري ده لي: شوين پٽي (عومر) هه لڏه گيري له جهماعه تدا، شوين پٽي ڪوپه ڪه شي هه لڏه گيري له ڪاتي په رته وازه بييدا.^٢

گرنگترين پهفتاري (ٺيبن عومر) له بهرام بهر پروداوه ڪانى ناشووبدا:

ا — دووره پهريزي له ڪوشتار ودا ڪوڪي ڪردن له سره خويني موسلمانان:

چند پريوايه تيڪ ٺهه هه لويسته ي (ٺيبن عومر) له هه رديو ڪاتي ناشووبي يه ڪه م و دووه مه دا پوڙشنتر ده ڪه نه وه.

قاسمي ڪوپي عبدالرحمن گوتي: له ناشووبي يه ڪه مه دا به (ٺيبن عومر) يان گوت: ناچيته دهر و جهنگ بڪه ي؟ گوتي: ڪاتيڪ جهنگم ڪردووه ڪه به ڪانى له نيتوان (پوڪن) و (دهرگا) ي (بهيت) دانرايوون، تا خوا له خاكي عه رب نه يهيشتن، من هه ز ناکه م شه پ له گه ل ڪه سيڪ بڪه م و بلي: (لا اله الا الله)....

گوتيان: ٺه ي بيروپات چيه؟ تو ده ته وي هاوه لاني پٽه مبه ر (ﷺ) يه ڪتر له نيو بهرن و ڪه سيان نه مينيت و پاشان بگوتري: بهيعت بدهن به (عبدالله ي ڪوپي عومر) و بيڪه نه ٺهيري ٺيمانداران.

گوتي: وه لاهي ٺهه له دلي مندا نيهه، به لام ٺه گهر گوتتان: (حي على الفلاح) به ده متانه وه ديم، به لام ڪه ٺه گهر په رته وازه بن له گه ل ڪه ستان نابم، ٺه گهر هه موشتان ڪوڪ بن ليتان جودا نابمه وه.^١

١- اثر العلماء في الحياة السياسية في الدولة الاموية ص (٣٢٥).

٢- عبدالله بن عمر، محي الدين مستو ص (١١٢)

له کاتی ناشوویی (ئێبن زویێر)دا. دوو پیاو هاتنه لای و گوتیان: خه‌لك به بیروپای خۆیان ده‌ست به‌کار بوون، تۆش (ئێبن عومه‌ر)ی و هاوه‌لی پێغه‌مبه‌ری خوای، چ شتیك پێگای چوونه ده‌ری ئی گرتووی؟
(ئێبن عومه‌ر) گوتی: پێتان ده‌لێم: خودا له‌سه‌ری هه‌پام کردووم خوینی برای موسلمانم بپێژم.

گوتیان: ئە‌ی خودای به‌رز نه‌یفه‌رموه‌: ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ﴾ البقرة: ١٩٣.

گوتی: کاتی خۆی جه‌نگمان کرد تا ناشوب نه‌ما و گه‌ردنکه‌چی بۆ خودا هاته‌دی.

کاتیك تیگه‌یشتن پای ئە‌و له‌گه‌ڵ پای ئە‌وان تیك ناکاته‌وه‌، گوتیان: ده‌رباره‌ی عه‌لی و عوسمان چ ده‌لێی؟

(ئێبن عومه‌ر) گوتی: قسه‌م له‌سه‌ر عوسمان و عه‌لی چۆن و چ بێ؟! کاتیك ده‌بینم: عوسمان خودا لێی خۆش بووه‌، به‌لام ئێوه‌ پێتان ناخۆشه‌ خودا لێی خۆش بووه‌، (عه‌لی)یش: خۆ ئامۆزای پێغه‌مبه‌ری خودایه‌ (ﷺ) و زاویه‌تی و به‌ ده‌ستی ئامازه‌ی کرد و گوتی: ئە‌مه‌ش ماله‌که‌یه‌تی وه‌ك ده‌بین.^٢

ئێبن عومه‌ر (رضی) هه‌ر به‌وه‌ نه‌وه‌ستا خۆی له‌ شه‌پ و براکوژی دوورخاته‌وه‌، به‌لكو چه‌ند پێگایه‌کی تریشی گرتبه‌ر له‌ پێناو دوورخستنه‌وه‌ی موسلمانان له‌ خوینپێژی نێوانیان، له‌ سه‌رده‌می ناکۆکی نێوان (ئێبن زویێر) و عبدالله‌ی کۆپی مه‌روان دا هه‌ولێ جێدیدی دا بۆ کۆتایی پێهێنانی شه‌پی نێوانیان و پاگرتنی خوینپێژی موسلمانان.^٣

١- حلیه‌ الاولیاء (٢٩٤/١).

٢- پێوايه‌تیکی (وامذا بنته) واته‌ ئە‌مه‌ش کچه‌که‌یه‌تی به‌ پێی پێوايه‌ته‌که‌ی سه‌ره‌وه‌ (وهذا بیته) ئە‌مه‌ش ماله‌که‌یه‌تی.

٣- أثر العلماء فی الحیاة السیاسیة ص (٣٢٨).

مدانتي ده گيڙپڙتو ه: عبدالله ي ڪوري عومر نامه يه ڪي بڙ عبدالملك نووسي و
تييدا: فرماني پيڪردبوو: له خوا بتسي و خوي له شهر بڪشيته وه، عبدالملك بڙي
نووسي پڙو: ڪه ٿو له مه ولا واز له ده سلاات دينيت و ڪاروبار به (شوپا)
به پڙو ده با.

ڪاتيڪ (ٽين عومر) ٿه مه ي بڙ (ٽين زويپر) نووسي: ٿاوي لي نه دايه وه.^١

ب — هاندان بڙ گوڙپڙي ٿي و فرمانبه رداري ٽيمام، به رگرتن له هه لايساندن قتيلاه
ناشوب و په رته وازه ي له رادا:

ٽين عومر ﷺ ده ٿي: له خيلافه تي عوسماندا يه ڪيڪ بڙ لام هات، ده بيستم
فرمانم پي ده ڪات گازنده ي عوسمان بڪم!، ڪه قسه ڪي ته واو بوو، گوتم: ٿه و
ڪاتش پيغه مبهري خوا(ﷺ) له نيو انماندا بوو، ده مانگوت: دواي پيغه مبهري (ﷺ)
باشترين ڪه ساني ٿوممه ته ڪي برپتين له: (ٿه بو به ڪر) ٽينجا (عومر) دواي ٿه ویش
عوسمان، وه ٿلاهي ٽيمه نه مانزانپوه عوسمان ڪه سي به ناهق ڪوشتب ي و تاوانتي ڪي
گه وري ٿه نجام دابي، ٽپوه ده تانه وي و ڪو فارس و پڙم په فتار بڪن، ٿه وان
سه رڙ ڪه ڪانپان به ڪوشتن نه بي نامرن، چاوه ڪاني (٤) فرمي سميان هه ٿوه راندن،
ٽينجا گوتم: اللهم لاترد ذلك^٢ خوايه ٿه مه پوونه دا.

سالمي ڪوري عبدالله ي ڪوري عومر ده ٿي: بابم گوتم: عوسمان هه ندي ڪاري به
چه نجام گه ياندن، خه ٿڪ گاتزنده يان ڪرد، ٿه گهر (عومر) ٿه م ڪارانه ي ٿه نجام دابان
ڪه س گازنده ي نه ده ڪرد و ورته ي ٿپوه نه ده هات.^٣

بن پڙ عبدالله ي ڪوري عومر چه نده سوور بووه له سهر به رگري ڪردن له
عوسمان ي ڪوري عه فان و پاراستني ڪه رامه تي و به رپهرچ دانه وه ي ٿه و ٿوممه تانه ي
خه ٿڪي ٿا رازوه گيڙ له دڙي عوسمان دروستيان ده ڪرد، ڪاتيڪ عوسمان زاني
مهينه ته ڪه ده وريه بووه و خه ريڪه سهر ده ڪيشيت بڙ ليڊاني، بانگي عبدالله ي ڪرد و

١ انساب الاشراف (١٩٥/٥).

٢ المعجم الكبير للطبراني (٢٨٥/١٢)، ابن عمر، محي الدين مستو ص (٨٢).

٣ العواصم من القواصم ص (١٠٤-١٠٥)، ابن عمر، محي الدين مستو ص (٨٣).

دهرباره ی گه له کۆمه ی ئاژاوه چیه کان پاوێژی پێکرد، عوسمان پێی گوت: بپوانه
ئه وانه ده لێن چی؟! ده لێن: (یان واز بێنه یان ده تکوژین، (ئێبن عومه) گوتی:

ئایا تۆ ههتا ههتا به لایه دنیا دا ده مێنی؟

عوسمان گوتی: نا، عبدالله وتی: زیاد له کوشتن چی کهت به سه ر ده هێنن؟

عوسمان گوتی: نا، (ئێبن عومه) گوتی: ئایا به ههشت و دۆزه خی تو یان له لایه ؟

عوسمان گوتی: نا، (ئێبن عومه) گوتی: که واته ئه و کراسه ی خودا له به ری
کردوی دای نه نێی، ده نا ده بیته سوننه تیک، هه رکات خه لکانیک له (خه لیفه) بێزار
بن: یان وازی پێ لێ دێنن، یان ده یکوژن.^۱

ئهم پاوێژچوونه ی (ئێبن عومه) به لگه یه له سه ر دووربینی و خوێندنه وه ی
زیره کانه ی ئه و بۆ پاشه پۆژ و ده ره نجامی کاروباره کان، ئه و ئاماده یی خۆی
ده ربهری: چه ک هه لگریت و به رگری له عوسمانی ئه میری ئیمانداران بکات و
به ره نگاری ئاژاوه چیه کان و گه مارۆ ده رانی مالی خه لیفه ببیته وه .
(ئێبن سه عد) له (نافیع) وه ده گێڕیته وه :

(ئێبن عومه) له پۆژی گه مارۆ دهانی عوسماندا دوچار خۆی زڕیپۆش کرد، کاتیک
عوسمان کوژرا: ته ماشای کرد ئوممهت که وتۆته ته نگژه ی مه ینه ته وه، چونکه
کوژرانی (خه لیفه) به م شیوازه تاوان و سه رپێچیه و به لایه کی سامناکه و
ئه نجامه که ی له سه ر ئوممه تدا ده شکێته وه، بۆیه کاتیک ئاژاوه چیه کان خه لیفه یان
شه هید کرد و پۆستی خیلافه تیان خسته پێش (ئێبن عومه) گوتی: ئهم کاره تان
تۆله ی خۆی هه یه، به خوا خۆی بۆ ته رخان ناکه م، بپۆن یه کێکی تر دانێن.^۲

ئێبن عومه (رضی الله عنه) ئامۆژگاریه کانی خۆی بۆ خه لک چڕ کردبووه له یه کگرتوویی و
برایه تی و دوورکه وتنه وه له په رته وازه یی و ناکۆکی و براکوژی و پشتنی خوینی
یه کتری به ناهه ق.

۱- العواصم من القواصم ص (۱۳۰).

۲- تاریخ الطبری، نقلا عن أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۲۳۲).

پياويك بډی نوسيبوو: هه موو زانستم بډ بنوسه وه، نه ویش بډی نوسيبډوه: زانست فراوانه، به لام نه گهر پيت خوځه به ئاساني بگه پيټه وه لای خودا: نهوا با کولت سووک بډی و خوینی موسلمانان مه خه کولته وه، با سکت مالی موسلمانانی نه که وپته ناوه وه، زمانت له باسکردنی نامووسی موسلمانان بگره وه پابه ند به به کډمه لی موسلمانان وه، نه مه بکه، والسلام.^۱

ج — به ده مه وه چوونی بانهیشتی لایه نه ناکوکه کان بډ هاوکاری له چاکه کردنادا بډ خډمه تی به رډه ونلدي گشتی:

گيردراوه ته وه: (نبین عومه) له سرده می ناشوب و پشويویدا چوويټ لای هر نه ميريك، نوپډی له دواوه کردوه و زه کاتی مالی خوی داوه تی.^۲ پيی گوترا: نوپډ له گه ل نه مه ده کي و له گه ل نه وه ش ده کي که يه کتری ده کوژن؟!.

نبین عومه رگوتی: هر که س بلډی: (حيّ علی الصلاة) به ده میه وه ده چم، کي بلډی: (حيّ علی الفلاح) به ده میه وه ده چم، به لام به لام هر که س بلډی: (حيّ علی أخیک المسلم وهره به گڙ برای موسلمانندا بچو ده ليم: نا.^۳

نبین عومه ر پيگه يه کی به رزی له نيو نوممه ندا هيه، چونکه هاوه لایه تی پيغه مبه ری خوی کردوه و زانا و خودا په رست و دنیا نه ويست بوو، عبدالله ی کوپي موحه يريز په حمه تی خوی لی بيت عبدالله ی کوپي عومه ری به هه وپنی هيمنایه تی سر زه وی وه سف کردوه و ده لی: وه لّلاهی مانه وه ی (نبین عومه) له ژياندا به مایه ی نه مان و هيمنی داده نيتم بډ خه لکی سر زه وی.^۴

۱- تاريخ ديمشق، نقلًا عن أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۳۳۴).

۲- الطبقات الكبرى (۱۴۹/۴).

۳- هه مان سرچاوه (۱۷۰/۴).

۴- تهذيب التهذيب (۳۳۱/۵)، أثر العلماء في الحياة السياسية ص (۳۳۷).

د - (ئێبن عومەر) بانگه شه ی واجب بوونی گهردنگه چی په های بۆ سولتان نه کردوووه:

— به یعه تدا نی به زۆریشی به جهواز دانه ناوه، یان نه وهی له ژیا نییدا به دی ده کریت که گوایه به لگه یه نه سه رگرتگی نه دانی به کاروباری سیاسی موسلمانان:

چونکه به شداری تیدانه کردوووه: به پچه وانه وه: به لکو عبدالله هه می شه پارسه نگێک بووه له هاوکی شه ی سیاسی سه رده می ئومه ویدا، شیوازی کاری: گفت و گو کردن و په نا بردن بووه بۆ شورا و دوورکه وتنه وه بووه له براکوژی، کاتیکیش ناکوکی و هه را له نیو موسلماناندا سه ری هه لدا، بێلایه نی و دووره په ریزی خۆی پاگه یاند، ئه م کاره ی بریتی نه بوو له خۆ دوورخستنه وه له کاری سیاسی و ژیا نی سیاسی، به لکو جوړیک بوو له تی پامان و بیرکردنه وه و ئاگادار بوون به سه ر هه لویستی لایه نه ناکوکه کان و دوورکه وتنه وه له پشتنی خوی نی موسلمانان و ململانی کردن له پیناوی سو لته و ده سه لاتدا، له گه ل کارکردنی به رده وام و شیلگیرانه ی بۆ خۆشکردنی زه مینه یه کی له بار و کهش و هه وایه کی گونجاو که هیز و لایه نه کانی ئومه ت کۆده کاته وه له سه ری هه ک، له لایه کی تره وه هه لویستی بێ لایه نی (ئێبن عومەر) له سه ره تای پوودا وه کاندای ده گه رپته وه بۆ مه ترسی که وتنه نیو فیتنه و ئاژاوه کانه وه و یه کلا بوونه وهش بۆ لایه نیکیان کاریکی گران بوو به لایه وه.^۱

(ئێبن عومەر) ده یگوت: پیم به خۆم نه دا ده ستم بچیته شه په وه و په ژیا نییش نیم، مرقۆ جه نگا وه ری پتی هه ق بێ فه زلی زۆتر و باشتره.^۲

لیره دا چه ندین به لگه و حه قیقه تی میژووی هه ن ده یسه لمینن: که کاتیکی (ئێبن عومەر) حه حاجی بی نی چ سه ته میکی گه وه له حه په می (مه ککه) ئه نجام ده دا و خوی نه پژی تیدا ده کات و بێ پژی خۆی و سو لته که ی به رامبه ر به پیروزی حه په م ده نوینیت، به لێ له و کاته را بیرو پای خۆی له بێلایه نی گوپی وه، به لکو په شیما ن

۱- مع المسلمین، مصطفى الحلی (ص: ۵۴).

۲- الطبقات (۱/۶۴).

بۆته وه كه له پړزي سوپاكه ي (عه لي كوپي نه بي تاليب) دا نه بووه و دږي (معاويه) نه جه نكاوه، چونكه به بۆچووني نه و (معاويه) ياخي بووه و له دږي شه رعيه تي (عه لي) ده رچووه و به باغي و ياخي و سته مكار دپته هه ژمار، (هه بيبي كوپي سابيت) ده گپړپته وه: (ئيبين عومر) له كاتي سه ره مه رگيدا گوتي: شتيكي خراپ له خۆمدا به دي ناكه م، جگه له وه له گه ل (عه لي كوپي نه بي تاليب) له دږي تاقمه ياخيه كه نه جه نكام.^۱

كه ميك له وه پيش وته يه كي تريمان گپړاپه وه كه گوتبووي: (له ژياني دونيامدا جگه له (۳) شت مه راق بۆ هيج شتيك ناخۆم: يه كه م به پۆڅوو بووني پۆڅگار، دووه م شه ونوڅڙي شه وگار، ستيه م له دږي تاقمه ياخيه كه ش شه پم نه كرد كه نه وه ي نه شيا به سهريان هتيانين)،^۲ (هه ي) ده لي: مه به ستي له تاقمه كه ي هه جاجه.^۳

له هه ندي كتبي (ميژوو) دا هاتوه: كه گوايه ئيبين عومر عبدالله ي كوپي زويږيشي له كۆمه لي ياخي و سته مكار و پړزه په هه شمار دووه، په شيمان بۆته وه له وه ي له دږي نه جه نكاوه، چونكه به ده رچوو داده نرپت له ژيږ حوكمپاني (به ني ئومه ييه) و سته مي ليكر دوون په يمانه كه ي هه لوه شان دوونه وه.^۴

ئهم پړوايه ته چه ند تيبيني و په خنه ي له سه ره:

– نه گهر (عبدالله ي كوپي عومر) له كاتي ناشووي داوه پي ناوا بووايه كه (به ني ئومه ييه) له پيشترن و شايانترن بۆ (خيلافه ت له (ئيبين زويږ)، بي شك به يعه تي ده داني، به لام نه مه ي نه كرد، جا چۆن په شيمانه له پړزي نه واندانه بووه بۆ شه پ، كه له كاتيكا نه سلان به يعه تي نه داوني!!

– قسه كاني تري (ئيبين عومر) كه له پړوايه ته پاسته كاتدا هات جهخت له سه ر كۆمه كي باغي و ياخي ده كه نه وه كه (به ني ئومه ييه) و پړوايه كانيان بوون، به

۱- سير اعلام النبلاء (۲۳۲/۳).

۲- هه مان سه رچاوه.

۳- هه مان سه رچاوه.

۴- هه مان سه رچاوه (۲۲۹/۳).

تایبه تیش هه جاج، قسه کانی دواژیانی پشتیان پی ده به ستری و سه نه دی
پیوايه ته کانیشیان (صحیح) ن.^۱

ئه م هه لوێستانه ی به شداری ئه م پایه پوچه ل ده که نه وه که (ئین عومه) به
پیشه نگي (قوتابخانه ی گهردنگه چی سیاسی ی سولتان) داده نین، به تایبه تی (ئین
عومه) ئه و که سه یه که ئه م فهرمووده یه ی له پیغه مبه ری خودا (ﷺ) وه
گێڕاوه ته وه: ((على المرء المسلم السمع والطاعة فيما أحب أو يكره إلا أن يؤمر في
معصية فلا سمع ولا طاعة)).^۲

فهرمووده که به لگه یه له سه ر گوێپایه لی نه کردنی سولتان کاتیک فهرمانی به
سه رپیچی کردن ده رکرد و له فهرمانی خودا ده رچوو، بۆیه ناکریت (ئین عومه)
پێچه وانه ی فهرمووده یه ک بجوولیته وه که خۆی گێڕابیته وه، پاو بۆچوونی (ئین
عومه) پاست ئه مه یه: (گوێپایه لی و فهرمانبهرداری بۆ ئه و خه لیفه شه رعه یه که به
یه کده نگي و پای زۆرینه ی موسلمانان هه لبژێردراوه و به یعه تی پێدراوه، واجبه
گوێپایه لی بۆ بکری، مادام فهرمانی به سه رپیچی کردن ناکات، ئه گه ر سته می کرد و
لایدا نابێ گوێپایه لی بکری، به لکو پێویسته ئامۆژگاری بکری، ئه گه ر ئامۆژگاری
سوودی نه بوو له و کاته دا پێویسته په نا بۆ دژایه تی کردنی ئاشکرا به ردی، به لام
په نابردن بۆ توند و تیژی و شه پ له گه ل کردنی مه کپوه، چونکه خوینی تیدا
ده رژی و یه کیتی کۆمه لی موسلمانان لاواز ده کات.^۳

۱۰ — به رنامه و بیروپای (ئه هلی هه ق) ده رباره ی (ئین زوبیر):

نه وه وی له سه رچی (موسلیم) دا ده لی: (ئین زوبیر) به بیروپای ئه هلی هه ق
سته م لێکراوه، هه جاج و هاوه لانی له دژی ده رچوون، دوا ی کۆژانی (ئین زوبیر)
هه جاج ده چیته لای (ئه سمائه ی) دایکی و پتی ده لی: بینیت چیم به سه ر کۆپه که ت

۱- الفقهاء والخلفاء، سلطان بن حثلین (ص: ۶۶).

۲- مسلم رقم (۱۸۲۹).

۳- الفقهاء والخلفاء (ص: ۶۶).

ھىتبا؟!)، (ئەسمانە) گوتى: تۆ دىيات لى تىكدە، ئەۋىش ئەۋ دىيائى لى تىكدە،
پېغەمبەر(ﷺ) ھەۋالى دايىنى: لە ھۆزى (سەقىف) دا لە نۆبەرەك و درۆزنىك پەيدا
دەبن، درۆزىنەكە مان بىنى واتە: (موختار)، بەلام (لە نۆبەرەكە) خەيال ئاكەم جگە
لە تۆكەسىكى تر بىت.^۱

۱۱- بوخاندنى (كەعبە) و بىنا كۆرۈنەۋى لە سەردەمى (ئىبن زويپەر) دا:

سالى (۶۴) ى كۆچى (ئىبن زويپەر) كەعبە پوخاند، چونكە دىۋارەكانى لار
بىۋىنەۋە،^۲ و داپوخابوون لە سۆنگە بىر دىۋارنى مەنجه نىقەكەى (حصىن ى كۆپى
نەمىر) و سوپاكەى.^۳

كاتىك (ئىبن زويپەر) ۋىستى (بەيت) بپوخىنى، پاپۇزى بە خەلك كىرد، جابرى
كۆپى عبدۇللاھ و عوبەيدۇللاى كۆپى عومەير دەرىبارەى ئەمە پاپۇزى خۇيان دەرىپى،
(ئىبن عەبباس) گوتى: ئەگەر ئەمە بگەى دەترسم كەسانىكىش دواى تۆ بىن و بە
تۆرەى خۇيان بپوخىنن و چاكى بگەنەۋە و پۇز و حورمەتى بە كەم بزانن، بەلام من
پىم چاكە كۆپى داپمابى چاكى بگەيتەۋە لە بەيت و لەۋ بەردانە گەپى كە
پېغەمبەر(ﷺ) بۆى ناردوون، (ئىبن زويپەر) گوتى: ئەگەر مالى ھەر كەسىكتان
بسوتى دانانىشىت و پازى نابىت تا نۆزەنى نەكاتەۋە، ئەى چ لە مالى خوداى
پەرۋەردگارتان دەكەن؟!^۴

ئىنجا (ئىبن زويپەر) (۳) پۇز لەسەر يەك نوپۇزى ئىستىخارەى دەكرد و داۋاى لە
خودا دەكرد بۆ ئەنجامدانى ئەم كارە پى خپرى بۆ پوون بكاتەۋە.^۵
ئىنجا لە چۈارەمىن پۇزى تەكبىر و پا و ئىستىخارەدا پىپارى تەۋاۋى دا و خۇى
بۆ ئەم كارە يەكلا كۆرەۋە، خەلك پەرت و بلاۋ بوون، ھەندىكىان بەرەۋ (تائىف)
ھەلاتن، ھەندىكى تىرىش بەرەۋ (عەرپەفات) و (مىنا) پۇشىتن، (ئىبن زويپەر) بە خۇى و

۱- مسلم، رقم (۲۵۴۵).

۲- تاريخ الطبري (۵۲۰/۶).

۳- شذرات الذهب (۳۰۸/۱).

۴- البداية والنهاية (۶۹۱/۱۱).

۵- البداية والنهاية (۶۹۱/۱۱).

عەبدیکی حەبەشی لاق باریک بە ئومیدی ئەوەی خاوەن قاچە باریکە حەبەشیەکی بەیت دەپوختنی ئەو بێ و بەس کە لە فەرموودەی (صحیح) دا ناوی هینراوە دەست بەکار بوو.^۱

دەستی بە هەلۆه شاندنی دیواری (پوکن) کرد، تا گە یاندیه سەر بناغە تەماشایان کرد بناغە ی بەیت گە یەنراوە تەو بە (حیجر) ئیسماعیل و بەردەکانی بناغە ی وەک پەنجەکانی دەست پیزەند کران، (ئین زوبیر) پەنجا پیاوی بانگ کردن و کردنی بە شایە لە سەر ئەمە، کە (حیجر) یش لە چوارچێوە ی (بەیت) دا بوو و کاتی خۆی بە جێیان هێشتوو ئینجا (بەیت) ی بینا کردەو و (حیجر) یشی خستەو نێو چوارچێوە ی سنووری بەیتەو.^۲

لە باری تەختانیەو دوو دەرگای بۆ (بیت) دانان، دەرگایە ک بۆ پێداچوونە ژوورەو و ئەوە ی تریش بۆ پێدا هاتنە دەرەو، بەردە پەشە کە چونکە درزی دابوو بە زیو قایمی کردەو و بە دەستی خۆی لە شوێنی خۆی دانایەو، پانتاییەکی لە (۱۷) باسکەو (۲۷) باسک فراوان کرد، دیوارەکانی (کەعبە) ی بە میسک سواخ دا، پۆشاک (دیباچ) ی بە بەردا کرد، ئینجا چوو مژگەوتی عائیشە لە (تەنعیم) ئیحرامی عومرە ی بەست، تەوافی (بەیت) ی کرد و نوێژی لە لای مەقامی ئیبراھیم کرد و سەعی سەفا و مەرەو ی ئەنجامدا، ئینجا پاکسازی تەواوی (بەیت) و دەورووبەری کرد و هەرچی دار و بەرد و خاشاک و خوینی و شکە لاتووی پاشماوە ی شەپ هەبوو هەمووی فرێدایە دەرەو، چونکە بە هۆی بەردبارانی مەنجەنقەو دیوارەکانی (کەعبە) لە سەرێرا بۆ خوارێ داتەپابوون و شوپ ببوونەو و بە دوکەل پەشە لاتبوون و بەردە پەشە کەش لە نێو ناگردا درزی دابوو.

هۆی تۆژەن کردنەو ی بیانی (کەعبە) لە لایەن (ئین زوبیر) هەو لە نێو دوو کتێبە (صحیح) هەکی بوخاری و موسلیم و کتێبەکانی (مەسنەد و سونەن) دا دەست دەکەوێت، لە چەند رێبازیکەو لە عائیشە ی دایکی ئیماندارانەو گێڕاوە تەو کە پیغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی: ((لولا حدثان قومك بكفر، لنقضت الكعبة،

۱- شذرات الذهب (۳۰۹/۱).

۲- البداية والنهاية (۶۹۲/۱).

ولادخلت فيها الحجر فان قومك قصرت بهم النفقة ، وجعلت لها باباً شرقياً و باباً غربياً يدخل الناس من احدهما ، ويخرجون من الآخر، ولألصقت بابها بالارض، فإن قومك رفعوا بابها، ليُدخلوا من شاؤوا ويمنعوا من شاؤوا))،^۱ واته: نه گهر هؤزه كهت له سهردهمی نه فامی نزيك نه ده بوون، كه عبه م ده پوو خاند، (حيجر) م ده خسته نيؤ چوارچيؤه ي كه عبه وه، چونكه هؤزه كهت به هؤي كه م ده رامه تيه وه لييان كه م كر دؤته وه ده رگايه كم له لاي پؤژه ه لاته وه بؤ ده كرده وه و ده رگايه كي تريشم له لاي پؤژئاو وه بؤ ده كرده وه، تا خه لك به يه كياندا بچنه ژوره وه و به ده رگايه كي تريشدا چوبانايه ده ره وه، ده رگايه يشم ده هينايه وه سر ته ختي زه وي، چونكه هؤزه كهت ده رگايه يان به رز كر دبو وه تا به ناره زويي خويان كييان پي خوش بيت پي بدنه بجيته ژوره وه و بؤ كي شيان پي ناخوش بيت پي گاي پي نه دن.

(ئيبن زوبير) به گويزه ي نه م فهرمووده پيرؤزه كه له عائيشه ي پوريه وه وه ي گرتبوو (كه عبه) ي بينا كرده وه، خودا پاداشتي خيري بؤ بنووسيت.

سالي (۷۲) ي كؤچي حه جاج كؤتايي به (ئيبن زوبير) و ده سه لاته كه ي هينا و كوشتي و هلي واسي، پاشان ديواي لاي باري سهره وه ي هله شه شانه وه و (حيجر) ي له (به يت) جودا كرده وه، وه كو پيشدا، به رده زياده كاني بردنه نيؤ كه عبه وه و سه فته ي كردن، ده رگايه ي برده وه شويني خوي و به رزي كرده وه، ده رگاي لاي خؤراوي لابرده و شوينه كه ي قه پات كرد، تا ئيستاش هه ر به م شيوه يه، نه م كاره ي حه جاج نه نجاميدا به فهرماني عبدالملك بوو، چونكه فهرمووده پيرؤزه كه ي پي نه گه يشتبوو، كاتيكيش فهرمووده كه يان بؤ خوينده وه، گوتي: خؤزگه وازمان له (ئيبن زوبير) وه وه كارانه ي هينابا كه به نه نجامي گه يانندن و سه رپه رشتي كر دوون.^۲

۱- البخاري، رقم (۱۵۸۳، ۴۴۸۴).

۲- البداية والنهاية (۶۹۳/۱۱).

سییه‌م: هۆکاره‌کانی ڕوو‌خانی خیلافه‌تی (ئوبین زوبییر).

له کاتی خۆینده‌وه و توێژینه‌وه‌ی ئه‌م بابته‌دا چه‌ند هۆکارێك خۆ زه‌ق ده‌که‌نه‌وه که له پشت ڕوو‌خانی خیلافه‌تی (ئوبین زوبییر) و سه‌رکه‌وتنی (نومه‌وییه‌که‌نه‌وه) ڕوون، گرنگترین ئه‌م هۆکارانه:

۱ - ئوبین زوبییر (حیجاز) ی کردبووه مه‌لبه‌ندی خیلافه‌ت:

ژماره‌یه‌ك لیكۆله‌ر^۱ یه‌ك ده‌نگن له‌سه‌ر ئه‌مه‌ که گه‌وره‌ترین هۆی ئاوابوونی ئه‌ستیره‌ی ده‌سه‌لاتی ئوبین زوبییر مانه‌وه‌ی ڕوول (مه‌که‌که‌)دا،^۲ ئه‌گه‌رچی له سه‌ره‌تای بزوتنه‌وه‌که‌یدا ڕووی کردۆته (مه‌که‌که‌) و به‌لگه‌ی به‌ ده‌سته‌وه ڕوون،^۳ به‌لام سووریوونی له‌سه‌ر مانه‌وه‌ له (مه‌که‌که‌) و کردنی به‌ باره‌گای (خیلافه‌ت)، له به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌ودا نه‌بوو، چونکه (حیجان) به‌ گشتی و (مه‌که‌که‌) به‌ تایبه‌تی به‌ شوینیکی گونجاو دانا‌نرێت بکریته مه‌لبه‌ندی ده‌وله‌تیکی گه‌وره‌ی وا په‌لی بۆ هه‌موو لایه‌ك هاویشته‌بێت، (مه‌که‌که‌) دوا‌ی کۆچی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) و هاوه‌له‌ به‌ پێژه‌کانی ده‌وری سیاسی خۆی له‌ ده‌ست دا، و ده‌وره‌ سیاسیه‌که‌ بۆ (مه‌دینه) گوازیه‌وه و تا کۆتایی خیلافه‌تی عوسمان به‌رده‌وام ڕوو، کاتیکیش ئاشوب به‌ شه‌هیدکرانی عوسمانی خه‌لیفه‌ سه‌ری مه‌لدا، عه‌لی کورپی ئه‌بو تالیب چووه (عیراق) و (کوفه‌)ی کرده پایته‌ختی (خیلافه‌ت)، ئینجا (معاویه) دوا‌ی وازه‌ینانی خیلافه‌ت بۆ ئه‌وه‌ له لایه‌ن حه‌سه‌نی کورپی عه‌لیه‌وه‌ له شام (دیمه‌شق)ی کرده پایته‌ختی خۆی، پاشان ده‌وره‌ سیاسیه‌که‌ بۆ حیجاز به‌ تایبه‌ت (مه‌که‌که‌) و مه‌دینه (نه‌گه‌رایه‌وه، ده‌کریت کارتیکه‌ره‌کانی مانه‌وه‌ی ئوبین زوبییر له (مه‌که‌که‌)دا له‌م چه‌ند خا‌له‌دا کورت بکه‌ینه‌وه:

ا- شوین:

مه‌که‌که‌ وه‌ك زانراوه له ڕووی شوینی جوگرافیه‌وه له (شام) و (عیراق) دووره،

۱- وه‌كو (ناور، قیلان، خراشي) و هي تريح.

۲- عبدالله بن الزبير، للخراشي (ص: ۱۹۳).

۳- عبدالله بن الزبير، للخراشي (ص: ۱۹۳).

ئەم دوو ھەرىمە گىرنگىزىن قۇناغەكانى مەملەنئى نىوان (ئىبن زوپىر) و (بەنى ئومەييە)يان بە خۇوھ بىنى، ئەم دوورە دەستە دەرفەتى بە (ئىبن زوپىر) نەدا ئاگادارى پووداۋەكان بىت و چاۋدىرى مەملەنئى نىوان سوپاى خۇى و سوپاى دوژمن بىكات و پەيوەندى بەردەۋامى بە شوئىنكەوتوۋانپەۋە ھەبىت، بەلكو لايەنى پەيوەندى و ھەۋالگىرى نۆر بىھىز بوۋە، بەم شىۋەيە (ئىبن زوپىر) نەيدەتۋانى بىپارى گونجاۋ و پىر بەپىستى پووداۋەكانى سەرگۈرەپانى سىياسى و سەربازى دەربىكات. لە لايەكى تىرىشەۋە ئومەوييەكان پىك بە پىچەۋانەۋەى ئەۋەۋە، خۇدى خۇيان پاستەخۇ لە نىۋ پووداۋەكاندا دەژيان، شارى (مەككە)ش دەكەۋىتە نىۋ دۆلىتىكى گەمارۆدرا و بە ژمارەيەك چىا و لوتكەى بەرزن شىۋەى ئەمە شىۋەى نىچىرىكە پەناى بۇ ئەۋ دۆلە بردوۋە و پاۋچىيانى دەۋرى دەدان و پىگاكانى دەرجوون و بە ھاۋارەۋە چوونى لى دەگىرن، بىنىيمان سالى (٦٤)ى كۆچى كاتىك (ھەسىنى كوپى نەمىر) گەمارۆى (مەككە)ى دا، خەرىك بو (بىزوتنەۋەكەى ئىبن زوپىر)بە تەۋاۋەتى بىفەۋتى، بەلام مردنى (يەزىدى كوپى معاۋىيە) بوۋە ھۆى كىشانەۋەى ئەم سوپايە و بىزوتنەۋەكەش لە لەنىۋچوون پىزگارى بوۋ.

ب - لايەنى ئابوورى؛

(ھىجن) بەگىشتى و (مەككە)ش بە تايىبەتى بۇ داھاتى ئابوورى و خۇراك پىشتى بە داھاتى ۋلاتانى دەۋرۋەرى دەبەست، بە تايىبەتى ۋلاتى (شام و مىسەر)، گىرانى پىگەكانى ئەم داھات و خۇراكەش دەبوۋە ھۆى پەيداۋونى قات و قىرى و بىرسىايەتى و شىپىزەبوۋنى دانىشتۋانەكەى، (بەنو ئومەييە) لە كاتى مەملەنئىيان لەگەل (ئىبن زوپىر)دا نۆريان سوود لەم ھۆكارە ۋەرگىرت، ھەر دۋاپەدۋاى گىرتنەۋەى (شام و مىسەر) پىگەيان لەۋ ھارىكارىانە گىرت كە بۇ شارى مەدىنە دەنىئىران،^١ بەشىۋەيەكى سىروشتى (مەدىنە) توۋشى چ بىت، (مەككە)ش توۋشى ئەۋە دەبىت، لە ھەردوۋ گەمارۆى يەكەم و دوۋەمدا ئەم چەككەيان بەكارھىنا^٢ و گەمارۆى ئابوورىيان خىستە سەر ھىجاز بەگىشتى و (مەككە) بە تايىبەتى.

١- فتوح البلدان للبلاذري (ص: ٢١٨)، عبد الله بن الزبير (ص: ١٩٤).

٢- عبد الله بن الزبير، للخراسي (ص: ١٩٤).

ج — هیڙی مرۆیی:

بزوتنه‌وه‌ی فتوحاتی ئیسلامی کۆچکردنی ژماره‌یه‌کی زۆری هۆزه‌کانی به‌ دوا‌ی خۆدا هینا به‌ ره‌و وڵاته‌ فه‌تح کراوه‌کان، به‌تایبه‌تی عێراق و میسر و شام^١، ئەمه‌ بووه‌ هۆی لاسه‌نگی تا ته‌رازوی دابه‌شبوونی دنیشتوان له‌ نێوان عێراق و شام له‌ لایه‌ك و حیجاز له‌ لایه‌کی ته‌روه‌، حیجاز به‌ ده‌ست که‌می کادیڤر و هیڙی مرۆیی‌وه‌ ده‌ینالاند، له‌واقیعه‌دا هه‌ر ئەم که‌م و کۆپیه‌ نه‌یه‌شت ئین زوبیڤر سوپایه‌کی گه‌وره‌ و به‌ هیڙی وا دروست بکات. که‌ هه‌میشه‌ ئاماده‌ و له‌ سه‌ر پێ بێت و هه‌ر کاتی‌ک بیه‌وێ په‌لاماری دوژمنی پێ بدات و به‌رگری له‌ خۆ بکات، بۆیه‌ ده‌بینین له‌ کاتی‌کدا هێرش ده‌کری‌نه‌ سه‌ر حیجاز و (مه‌که‌)، (ئین زوبیڤر) هه‌میشه‌ داوا‌ی به‌ هاواره‌وه‌چوون ده‌کات له‌ عێراق‌وه‌ بیگاتی، به‌م شیوا‌زه‌ (ئین زوبیڤر) جولانه‌وه‌کانی خۆی به‌ عێراق‌وه‌ ده‌به‌ستێته‌وه‌، ئه‌ویش به‌گۆڤره‌ی هین بوونی بارودۆخی ئه‌وێ و ئاماده‌باشی والیه‌که‌ی تا به‌ هاواریه‌وه‌ بچێت، به‌مه‌ش هه‌ول و ته‌قه‌لایه‌کی زۆر له‌ ده‌ست (ئین زوبیڤر) به‌ فیرۆ ده‌چوو.^٢

٢ — سیاسه‌تی له‌ به‌ریوه‌به‌رایه‌تی و دارایی دا:

ئه‌گه‌ر چی (ئین زوبیڤر) له‌ دیاری کردنی چه‌ند والیه‌کدا سه‌رکه‌وتوو بوو، له‌ هه‌موو حاڵه‌ته‌کاندا ئەم سه‌رکه‌وتنه‌ی به‌ ده‌ست نه‌هیناوه‌، دیاره‌ جیگیر بوونی له‌ (حیجان) دا و نه‌گه‌رانی به‌ سه‌ر هه‌ریمه‌ ئیسلامیه‌کاندا، ده‌رفه‌تیان نه‌دایه‌ تا دانیشتوانی ئه‌و هه‌ریمانه‌ له‌ پووی ته‌بیات و بۆ چوونیاوه‌ بناسێت، وێنه‌یه‌کی داب و نه‌ریت و حاڵه‌تی ده‌رونیان بکێشێت و والی گونجاویان به‌ سه‌ره‌وه‌ دابه‌زرێنێت، له‌وانه‌ زه‌قترین وێنه‌ بۆ جیگیرنه‌بوونی حوکمرانی (ئین زوبیڤر) له‌م بواره‌دا هه‌ریمی (عێراق) بێت به‌ هه‌ردو‌ك شاری (به‌سه‌ره‌ و کوفه‌)یه‌وه‌، عێراق له‌و سه‌رده‌مه‌دا

١ - هجرة القبائل العربية الى البلاد المفتوحة، للعلي (ص: ٢٣، ٥٧).

٢ - عبدالله بن الزبير، للخراسي (ص: ١٩٥).

مه لهندي چهندين هٽز و تايهه و بزوتنه وهي سياسي و عقيده بي و مه زهه بي
 جٽراو جٽر بوو، پٽيستي به واليهه ڪي ڪامل و سياسي و ٽيري و ابوو بتواني ٺه مانه له
 ٽير بالي ٺيداره ڪهي خويدا ڪٽيڪاته وه و پٽيڪيان بخات و ٺاراسته يان بڪات، ٺه ڪهر
 ته ماشايه ڪي ٽياننامه و هه لوٽسته ڪهي واليهه ڪاني (ٺيبن زويٽر) بڪهين له عيراقدا ٺه
 لاوازيه يان له پوي ٺيداره وه پٽوه ده بينين و خودي خويان بوونه ته هٽي جي پٽي
 ليٽر بوني حالته سياسي هه، يه ڪ له واليهه ڪاني (ٺيبن زويٽر) له عيراقدا عبدالله ي
 ڪوٺي موتي عي ده وهي بوو به سهر (ڪوفه) وه، ڪه نه يتواني به رهنگاري موختاري
 ٺه بي عوبيدهي سه قهفي بٽيه وه و له به رامبه ريده به زي و (ڪوفه) ي به جيٽيشت^١
 به شيويهه ڪي گشتي واليهه ڪاني (ٺيبن زويٽر) نه يانتواني زهبت و په بتي ٺه مه ريتمه
 بڪن ڪه به ڪهره ترين سه رچاوهي هيٽي مالي و مري و ده وه ته ڪهي ده ٽميررا له
 پوويهه پوونه ويده له ڪه ل ٺومه ويه ڪان، ٺه خراب به پٽوه بردهي عيراق هٽيه ڪي
 راسته و خوي پوخاني خيلافه تي (ٺيبن زويٽر) بووه ٺه ڪاتيڪ ده رڪهوت ڪه
 خه لڪه ڪهي ٽير به ٽير له دٽي موسعه بي ڪوٺي زويٽر په يوهنديان به ٺومه ويه ڪانه وه
 ڪرد به لام ده رياره ي په يوهندي (ٺيبن زويٽر) به واليهه ڪانيه وه: وه ڪ دبينيٽ ٺه وه
 واليهه ڪي له هه ره ريٽيڪ دانابايه، ٺه وه ريتمه ڪهي له هه موو بواره ڪاني
 به پٽوه بردهي وه تا به بواي شه پڪردن و سه رياريش ده گات به خودي واليهه ڪه
 ده سپارد، ٺه ده ستي نه ده خسته ڪار و باري واليهه ڪاني، وه ڪ ده لٽن خهريڪ بوو
 په يوهندي به هه نديڪيان وه به چرپٽ، ٺه سستي په يوهنديه بووه هٽي خيرا گيراني
 ٺه وه ريتمانه له لايه ٺومه ويه ڪانه وه، گيراني (قرقيسيا) به لگهيه ڪي پوونه له سهر
 ٺه مه، زوفهري ڪوٺي حاريسي ڪيلابي والي ٺه وه ريتمه بوو، ماوهي چهند ساليڪ له
 به رامبه ر عبدالملك وه ستايه وه و جهنگا، پٽيڪاي ده رچووني به رهو عيراق ي گيرا،
 ماوهيه ڪي زوري خاياند هيمدادي نه گهيشتي، (ٺيبن زويٽر) هيٽي به هاواره وه
 نه نارد، له ڪٽاييدا و به ناچاري خوي به ده سته وه دا و چوه ٽير بالي ده سه لاتي

عبدالملکی کوری مەروانەو، دواي ئەوێ هوزەیلی کوپی زوفەر (زوفەر)ی بابی خسته سەر ئەو باوەرێ که عبدالملک لێ (ئێبن زوبیر) باشتەر دەبی لێ بەرامبەر یاندا.^۱

بەلام دەربارەي سیاسەتی ئابووری (ئێبن زوبیر)، وێرایی کەمی داھاتی ئابووری ئەو، تێبینی دەکریت لێ بۆچوونەکانیدا سەبارەت بەو مال و سامانەي لەبەر دەستیدایە، کاریگەری خەلیفە پاشیدەکانی لەسەر بوو، بە تاییبەتی عومەری کوپی خەتتاب رضی اللہ عنہ دەیەویست لێ پووی بەخشینەوێ شوین پێی پێبازی ئەوان مەلگیری، پێی وابوو بەیتولمالە: مالی خوايە، مافی موسلمانانە، بەکارھێنانی لێ پووی شەریعە کە یەوێ نەبێت دروست نیە، زۆر داکوکی لێم بۆچوونانە دەکرد، ئەم سیاسەتە لێ کاتەدا نەدەچوو مێشکی زۆریەي خەلگەو، چونکە (خەلک) وەك د. العیش دەلێ: توانایان نەبوو لێم سیاسەتە بگەن و هەزمی بگەن.^۲

(ئێبن زوبیر) بەیتولمالەي نەکردە ئامرازێک، بۆ داکوکانی پایەکانی دەوڵەتە کە یو پراکتیشانی خەلکی ئازا و شارەزا و کارامە لێ دەوێرێ خۆی و سەرخستنی پێڕۆژەي شوپاکەي و بەھێزکردنی ھێزەکانی لێ پووی چەك و چۆلەو، بە شیوەیەکی ئاسایی ژمارەییەکی باشی لێ پشتیوانانی خۆی لێ دەستدان، لێ کاتی کەدا زانیمان (ئومەوییەکان) مال و سامانی گشتیان بەسەر سەرۆک ھۆز و کەسانی دیار و شاعیراندا ھەلەدەرشت تا بە لای خۆیاندا پرایانکێشن.

۳ - بەخۆنەگرتنی سەرۆک ھۆزەکانی عێراق؛

ھوکمرانان دەتوانن زۆریەي سەرۆک ھۆزەکان بە مال و سامان و بەخشین بە لای خۆیاندا پراکتێشن، چونکە چەکی مال و سامان ترسناکە و کاریگەرە و دلان کەمەندکێش دەکات و کار لێ دل و دەروون دەکات، گێڕدراوەتەو: موسعەبی کوپی زوبیر) دوابە دواي کۆتایی ھێنان بە موختار و کوشتنی، بە خۆی و سەرۆک

۱ - انساب الاشراف (۳۰۵/۵).

۲ - الدولة الاموية (ص: ۲۰۷).

ھۆزەكانى عىراقى ۋە دەچىتە (مەككە) ۋە سەردانى (ئىبن زۆيۈر) دەكەن، موسەب دەلئ: ئەى ئەمىرى ئىمانداران، لەگەل سەرك ھۆز ۋە پىاوماقۇلانى عىراق ھاتوومە خزمەتتان، ھەر يەككە لەم پىاوانە لە نئو ھۆزەكەى خۇيدا برا گەورەيە ۋە پەيپەوى لى دەكرىت، ئەم پىاوانە ئەو كەسانەن كە بە پەلە ۋە بى دواكەوتن بەيەتتان بە جەنابتان دا، ژيانيان بە بانگەشەى تۆ بەخشى، سەرىپچى كەرانى تۆيان لە ناو برد، ھەوليان داۋە ۋە دەدەن دوژمنەكەت بنىپ بكن، تكاپە لە مال ۋە سامانە بەخشىشيان پى بدەن، عبدۇللاھى كۆپى زۆيۈر گوتى: بەخۆت ۋە كۆيلەكانى عىراق ھاتوويتە لام، فەرمانم پى دەكەى لە مالى خودا بياندمى؟! كارى ناۋا ناكەم، سوئند بە خوا ھەزم دەكرد ئالوگۇرپم پى كىرەبان چۆن ئالوگۇپى دىنار بە درەم دەكرىت، (١) نەفەرم لە ئەمانە دەدا بە يەك نەفەرى شام.^١

لە رىپوايەتلىكى تردا ھاتوۋە: (أبو حاضر الأسدي) قازى بەسرە گوتى: پەندىك ھەيە بۇ ئىمە ۋە بۇ ئىۋە ئەى ئەمىرى ئىمانداران، ئەۋىش ئەۋ دىپە شىعەرى (أعشى) يە:

علقناك عرضاً وعلقت رجلاً... غيري وعلق أخرى غيرها الرجل

ئەى ئەمىرى ئىمانداران: ئىمە خۇمان بە تۆۋە بەستۆتەۋە ۋە تۆش دلت بە خەللى شامەۋەيە، خۇ خەللى شام خۇيان بە (مەروان) ۋە بەستۆتەۋە، ئىستا ئىمە چى بكن؟! ^٢

شەبى دەلئ: ھىچ ۋەلامىم ۋەك ئەۋ ۋەلامە جوان ۋە پىر بەپىستە نەبىستوۋە!،^٣ پاش ئەمە ئىبن زۆيۈرپان لىخست ۋە نامەيان بۇ عبدالمك نووسى كە: بەرەۋ لامان ۋەرە^٢ بۇ عىراق.

١- العالم الاسلامي في العصر الاموي (ص: ٥٠٦).

٢- البداية والنهاية (١١/١٤٦، ١٤٧).

٣- العالم الاسلامي في العصر الاموي (ص: ٥٠٦).

٤- به‌یعه‌ت پی‌ نه‌دانی له‌ لایهن (به‌نی هاشم) و دژایه‌تی کردنی ده‌وله‌ته‌که‌ی:

عبدالله ی کورپی عه‌باس و (محمدی کورپی عه‌لی ناسراو به‌ ئیبن له‌نه‌قییه) و چه‌ندین که‌سایه‌تی تری به‌نی هاشم به‌یعه‌تیان به‌ (ئیبن زویبەر) نه‌دا، ئه‌ویش به‌ نه‌رم و نیانی هه‌لسوکه‌وتی له‌ گه‌ڵ نه‌کردن، به‌ لکو جاروبار توند و تیژیشی له‌ دژ به‌ کار دێتانه‌^١.

٥- زنده‌پوویی موسعه‌بی برای له‌ خوین ریژیدا دوا‌ی کوتاییه‌ییان به‌ موختار:

موسعه‌ب هاته‌ لای (ئیبن عومه‌) و سه‌لامی لی‌کرد و گوتی: تو کێی؟ گوتی: من برازا که‌تم، موسعه‌بی کورپی زویبەر گوتی: والی عیراق؟ گوتی: به‌لێ، ئینجا به‌ (ئیبن عومه‌) ی گوت: پرسیا رت لی‌ ده‌که‌م ده‌ریاره‌ی خه‌لکێک: دوزمنایه‌تیان کرد و له‌ فه‌رمان ده‌رچوون و شه‌ریان کرد و تا کاتی‌ک شکستیان خوارد، ئینجا چوونه‌ نیو قه‌لایه‌که‌وه‌، خو‌یان تیدا مه‌لا سدا و داوا‌ی ئه‌مانیان کرد تا نه‌کوژرین، ئه‌مانیان پێدرا به‌ لام دوا‌یه‌ کوژران؟

(ئیبن عومه‌) گوتی: ئه‌ی موسعه‌ب: ئه‌گه‌ر مرۆفێک لای به‌ره‌به‌یانیه‌ک بکه‌وێته‌ نیو ناژه‌لی (زویبەر) هوه‌ و (٥) هه‌زار مه‌پ سه‌ریبپی، تو ئه‌و که‌سه‌ به‌ (زنده‌پۆ) نازانی؟ وه‌لامم ده‌وه‌ه. گوتی: به‌لێ، که‌سی‌ک له‌ پۆژێکدا پینچ هه‌زار مه‌پ سه‌ر بپێت، من به‌ (زنده‌پۆ) ی داده‌نیم، ئیبن عومه‌ر گوتی: بۆ ناژه‌لی به‌ زنده‌پۆ ده‌زانی به‌لام بۆ مرۆفی به‌ زنده‌پۆ نازانی؟ باشه‌ تو خودا نا په‌رستی لی‌ ناترسی؟ نازانی خودا چ زاتیکی به‌ سامه‌؟ که‌سانی‌کت کوشته‌وه‌ خودایان به‌ یه‌ک ده‌زانی! ئایا تێیاندا نه‌بوو به‌ زۆر پێکرا‌بوو و تۆبه‌ له‌ تاوانه‌که‌ی ده‌گێرا‌یه‌وه‌، یان هه‌موویان بوو

نه قام بوه و ٽوميدى گه پانه وهى لى ده ڪرا.^١

ٽه و ڪوشتاره زورهى موسعوب له عيراق نه نجاميدا دل و دهرونى عيراقيه ڪانى
پر ڪرد له تورپه يى و پق و ٽوله، پى ده چيت ٽه وه لويسته ي عيراقيه ڪان له جهنگي
(دير جالسيق) به رامبه ر به موسعوب نوانديان په يوه ندى به ٽه موه هه بوييت، ٽه و
كه سهى موسعوبى ڪوشت (زيادى ڪوپى زوبيان) بو، ڪاتيڪ چوه لاي عبدالملك،
فرمانيدا هزار دينارى زيرى به خشيش پى بدن، به لام (زياد) ٽه م به خشيشه
پهت ڪرده وه و هيچى وه رنه گرت و به (عبدالملك) ى ڪوت: من به فرمانى ٽو و
له سر داواى ٽو نه مڪوشتوه، به لكو له ٽوله ي (نابي) برامدا ڪوشتومته وه.^٢

گوتراويشه: (زايدة ى ڪوپى قودامه ى سه قهفى) به شدارى ڪوشتنى موسعوبى
ڪردوه و ڪاتيڪ ڪوشتويه تي گوتويه تي: هاوار بؤ ٽو له سينانى موختار!^٣

٦- به ڪه م دانانى ده سه لاتي ٽومه وى له لايه ن (ٽيبن زويير) وه:

ده بوايه (ٽيبن زويير) نه يه ٽالبا ٽومه ويه ڪان دواى مردنى به زيد له (مه دينه)
دهرچوبان و به ره و شام پويشتبان، به تاييه تي (مه پوانى ڪوپى هه ڪه م) و
(عبدالملك) ى ڪوپى، نه گهر (ٽيبن زويير) پشتگيري ٽه م ڪوچه ى ڪردبان ٽومه ويه ڪان
كه سيڪيان ده ست نه ده ڪوت له په رته وازه يى پزگاريان بڪات و پيزه ڪانيان پڙڪ
بخاته وه و ده سه لتيان بؤ بگيرته وه، (مه پوانى ڪوپى هه ڪه م) تا نه گه يشته شام
بيرى له ڪو ڪمپانى نه ڪرد بوه، له لايه ڪى تریشه وه (عبدالله ى ڪوپى زويير) وه
پيويست پشتيوانى پشتيوانانى خوى له شام نه ده ڪرد و به جيدي گرنكى به ٽه وى
نه دا، كه ده بوايه له م ساهه وه خته دا به خوى و سوپايه ڪى گه وره و به هيژه وه به ره و
شام بجيت و پاشماوه ى ده سه لاتي ٽومه وى له په گه وه ده رڪيشيت.

١- مصنف ابن ابى شيبه (٨٥/١٥).

٢- الڪامل في التاريخ (٥٤/٣).

٣- الڪامل في التاريخ (٥٤/٣).

۷ - گوی نه‌دانی به لایه‌نی راگه‌یاندن و پروپاگه‌نده:

واته بایه‌خی به شاعیران نه‌ده‌دا و به پیشک‌ش کردنی به‌خشیش و دیاری مه‌ستی نه‌کردن، راسته ده‌سته شاعیرێك خۆبه‌خشانه به شیعره‌کانیان پشتگیری عبدالله و بانگه‌وازه‌کی ئه‌ویان کردوه، به‌لام زۆریه‌ی شاعیران به‌بی به‌رامبه‌ر ئه‌م کاره‌ ناکه‌ن که له بانگه‌سه‌کان له لایه‌ن ئه‌وانه‌وه په‌واجیان پی ده‌دریت:

عوبه‌یده‌ی کوپی قه‌یسی پوقییات^۱ له ستایشی عبدالله دا گوتویه‌تی:

أنت ابن معتلج البطاح	گَدَدُهَا فَكَدَّاهَا
فالبیت ذي الأركان	فامستن من يطحائها

تا ئه‌و شوینه‌ی ده‌لی:

ولدت أعزّ مباركاً	کالبدر وسط سکائها
في ليلة لا تحس فيه	سحرها وعشائها
ان البلاد سوى بلادك	ضاق عرض فصائحها
فاجمع بني الى بنيك	فانت خير رعائها
نشهدك منا مشهداً	ضنكاً على أعدائها
نحن الفوارس من قریش	يوم جد لقائها ^۲

ئومه‌ویه‌کان له گۆره‌پانه‌کانی جه‌نگی راگه‌یاندن و پروپاگه‌نده‌ی له‌گه‌ڵ عبدالله دا سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌یان به ده‌ست هێنان، ئه‌وان سه‌روه‌ت و سامان و پول و پاره‌یه‌کی زۆر و زه‌وه‌ندیان ده‌کرده‌ شاباشی شاعیران، بۆیه ده‌بینین شاعیره‌کانیان به‌که‌یفی خۆیان به‌به‌ژن و بالای ئومه‌ویه‌کانیان هه‌لده‌گوت و تانه و تاشه‌ری خراپیشیان له عبدالله ده‌دان، ته‌ماشاکه‌ن چۆن آعشی ی کوپی ربیعه‌ی شاعیری

۱- دیوان عبیدالله بن قیس، تحقیق محمد یوسف (ص: ۱۱۷).

۲- موقف الشعر من الحركة الزيرية (ص: ۲۶).

ئومہوی تانہ و تہ شہر لہ عبداللہ دہدات:

آل الزیر من الخلفة کالتی عجل النتاج بجمليها فأحاليها
أو كالضعاف من الحمولة حُمِلت مالا تطيق فضيحت أحمالها
قوموا اليهم لاتناموا عنمه كم للغواة أطلتم امهالها
ان الخلفة فيكم لا فيهم مازلتم أركانها وئمالها
أمسوا على المعروف مغلقاً فانفض يمينك فافتح أقفالها^۱

۸ - بہ کارہینانی لیڈان و توند و تیژی زیاد لہ گہل عہ مری برای:

شیوازی لہ نیو بردنی عہ مری کوپی زوبیر لہ لایہن عبداللہ ی کوپی زوبیر وہ و
دوای بہ دیلگرتنی، کاردانہ وہی خرابی لیکہ وتہ وہ بۆ سہر خودی عبداللہ، وای لہ
خہ لک کرد بہ پیایوکی بی سۆز و بہ زہیی تہ ماشای بکہن، و لہ مہ ولا ہاوسۆزیان
نہ بیت لہ گہل کیٹشہ یہ کدا.

عہ مری کوپی زوبیر بہ تۆمہ تی ہاوسۆزی و پشتیوانیان لہ گہل عبداللہ ی کوپی
زوبیر لہ مہ دینہ لہ خہ لکی دہدا، ئہم کارہی لہ لایہن دہولہ تہ کہ یہ وہ پی
سپیردراہو، کہ واتہ ئہمہ بہرہ می تہ بیعی و سروشتی پۆستہ کہی بوو، ہہرچہ ندہ
حاشا لہ تاوان و ستہم و غہلہ تی خودی خووشی ناکریت، بۆیہ زۆربہ ی خہ لک
خۆزگیان دہ خواست عبداللہ عہ مری بہ ند کردبایہ و بہس، یان داوای لہ و کہ سانہ
کردبایہ کہ عہ مری سزای داوان چاوپۆشی لی بکہن و لہ ہہلہ کانی ببوون،^۲
ہہندیکیش پییان وایہ عبداللہ تہ نہا خوازیاری کورسی دہ سہلات بوو، دہنا ئاوا
دلرہ قانہ و بی پہ حمانہ لہ بہ رامبہر براکہی ہہلہ سوکہ وتی نہ دہ کرد،^۳ شاعیرانی
دوژمنی ئہم پوودا وہ یانم بہ سوودی خویان و ئومہ وییہ کان شکاندہ وہ، تہ ماشا چۆن
زوحاکی کوپی فہ یروزی دہیلہ می گالتہ بہ عبداللہ و بانگہ وازی دنیا نہ ویستی و

۱- موقف الشعر من الحركة الزبيرية (ص: ۸۷).

۲ - موقف المعارضة في خلافة يزيد (ص: ۵۳۵).

۳ - موقف المعارضة في خلافة يزيد (ص: ۵۳۵).

چاکسازییه‌کی ده‌کات و ده‌لێ:

تخبرنا ان تكفيك قبضة وبطنك شبر أو أقل من الشبر
وانت إذا نلت شيئاً قضمته كما قضمت نار الغضا حطب السرر
فلو كنت تجزي أو تبيت بنعمة قريباً لردتك العطوف على عمرو^۱

عبدالله ی کوری زوبیتری ئه‌سه‌دی)ی شاعیری ئومه‌ویش به‌م شێوه‌یه به‌سه‌ر
عبدالله و بانگه‌وازه‌که‌یدا ده‌یکا به‌هه‌را:

تحدث من لاقيت انك عائد مصرعت قتلي بين زمزم وركن
قتلتهم احاكم بالسياط سفاهة فيالك للرأي المشلل والأمن^۲

تا ئه‌و شوینه‌ی ده‌لێ:

قطعت من الأرحام ما كان واشجا على الشيب واتبغت المخافة^۳

۹- بالاده‌ستی دوژمنانی عبدالله :

جێی سه‌رسوڤمان نیه تا‌ق‌می (به‌نی ئومه‌ییه) بالاده‌سه‌ست و ده‌سه‌ت پ‌ۆ‌یشت‌و‌تر
بن، له‌ بواری ئی‌دا‌ره و به‌پ‌ۆ‌یه‌به‌ر‌ده‌نا له‌ عبدالله ی کوری زوبیتر، (به‌نو ئومه‌ییه) له‌
سه‌رده‌می (معاویه) وه پ‌ۆ‌ستی حو‌کم‌پ‌انیان وه‌ر‌گ‌رت و شاره‌زای هونه‌ری
به‌پ‌ۆ‌یه‌به‌ر‌دن بوون، به‌لام عبدالله ی کوری زوبیتر له‌م بواره‌دا تاز‌ه بوو و ته‌نانه‌ت
سه‌رقا‌لیه‌کان نه‌یان‌ه‌یشت به‌ خودی خ‌ۆی سه‌ر‌په‌ر‌شتی هه‌ر‌ی‌م‌یک له‌ هه‌ر‌ی‌مه‌کانی
ده‌وله‌ته ده‌وله‌ته فراوانه‌که‌ی بکات، هه‌روه‌ها له‌ بواری سه‌ری‌از‌ی‌ش‌دا: هه‌سه‌ت ده‌که‌ین
(به‌نو ئومه‌ییه) له‌ تاک‌تیکی جه‌نگی و سه‌ر‌کردایه‌تی کردنی سوپادا ز‌ۆ‌ر له‌ عبدالله

۱ - الحرب الزیبري في ادب العصر الاموي، ثريا مل‌حس (ه: ۲۲۵).

۲ - هه‌مان سه‌ر‌چاوه (ه: ۲۲۸).

۳ - هه‌مان سه‌ر‌چاوه (ه: ۲۲۸).

دەست پۇشتوتۇر و شارەزاتر، زەقتىن بەلگەى ئەم قەسەيەمان ئەوھە: تەماشە
دەكەين مەپوانى كۆپى حەكەم خۇدى خۇى سەركردايەتى ئەو سوپايەى كرد كە
ھىرشى كرده سەر ولاتى (مىسر) ولە ژۆر پىى والى عبدالله ى ھىنايە دەرەوھ و
خستىەوھ ژۆر پكىفى دەولەتى ئومەويەوھ، ئىنجا دواى ئەمە (عبدالملك) ى كۆپى
دەكاتە سەركردەى ئەو سوپايەى كە بۆ جەنگى عىراق دەئىرى، بەم كارەيان دەيان
بىنى پاستەوخۆ چ شتىك لە گۆرەپانى پووداوەكاندا دىتە ئاراوھ ولە لايەكى
تريشەوھ لايەنى دەررونى و مەعنەوى ھىزە ھىرش بەرەكە نەدەپووخا و بەرز
دەبۆوھ.

لە بەرامبەرىشدا دەبىنين عبدالله ى كۆپى زۆيىر خۇى لە (مەككە) دەمىنىتەوھ و
بۆ پىكانى ئامانجەكانى و بە دەستھىنانى سەركەوتنەكانى جەنگ پشت بە
سەركردەى سوپاكان، يان والى ھەرىمەكانى دەبەستىت، عبدالملك پەخنە لەم
سىياسەتەى عبدالله دەگرىت و دەلتى: ئەگەر عبدالله ى كۆپى زۆيىر خەلىفە بووايە
وھك خۇى گوتوويەتى خۇى دەرەخست و خۇدى خۇى سەركردايەتى
پشتىوانەكانى دەكرد و كلكى خۇى لە حەپەم نەدەچەقاند.^١

وھك دەكرى: ئەم جەنگ و ملەلانىيانە دەكرىت دەبىنين: (بەنو ئومەييە)
ھەمىشە لايەنى ھىرشبەر و پەلاماردەر بوون، عبدالله ى كۆپى زۆيىرىش ھەمىشە لە
سەنگەرى بەرگى و بەرەنگارىدا بووھ.^٢

١٠- كەش و ھەوا و زەمىنەى پەيدا بوونى بزوتنەوھى (عبدالله ى كۆپى زۆيىر):

ئەگەر بە ويژدانەوھ قەسە بكەين، دەبىى بلىين: ئەو بارودۇخە ناسازەى
بزوتنەوھەكى عبدالله ى لە خۆگرتبوو بە ھۆكارى ھەرەگەورەى پووخانى
خىلافەتەكەى دادەنرىت، چونكە لەم سەردەمەدا چەندىن بزوتنەوھى مەزەبى و

١- الطبقات (٢٣٢/٥).

٢- عبدالله بن الزبير، للخراسي (ص: ١٩٩).

سیاسی و عەشیرەتگەری لە شەرع دەرچوو پەیدابوون و ئارامی و ئاسایشی جیهانی ئیسلامییان تێکدا، ئەوە لە کاتی کەدا ئارامی سیاسی بە گەرنگترینی مەرجی پاوە ستاو بوونی حکومەتێکی دامەزراو دادەنریت، ماوەیەکی دوور و درێژ عبدالله بە شەپی (خەواریج) هەکان سەرقال بوو، بزووتنە وە کە ی موختاریش زۆری ماندوو کرد و کاتیکی زۆری ئی بەزایەدا و خەڵکانێکی زۆری ئی بە کوشت دا، ئەم بزووتنە وە مەزەبیانە هێندەیان عبدالله بە خۆوە سەرگەرم کرد کار بە وە گەشت کە متر بیر لە پێکوپێک کردنی دەوڵەتە کە ی بکاتە وە، لە هەمان کاتیشدا وزە یەکی زۆری ماددی و مۆبیان ئی بە فێرۆدا.^۱

چوارەم: لاواندە وە ی عبدالله ی کوری زوبیر

عبدالله ی کوری زوبیر لە لایەن ژمارە یە ک شاعیرە وە بە قەسیدە ی دوور و درێژ و گریان هێنەر و خەمبار لاواندراوە تە وە، میژوو تۆماری کردوون و شە و گاریان و سەر سە دە کان و ئالوگۆپی زەمانە و لافاوی هێرشە کان بە لایدا نە داوون.

(عبدالله ی کوری آبی مسروع) دە یلاوێنێتە وە و دە ئی:

لقد أدرکت کتائب أهل حمص لعبدالله طرفاً غير وعمل
شجاع الحرب اذ شدت وقوداً وللحادين خير محل رجل
ومن ذا يكره الأبطال منه اذا إعتنشوا طريقاً غير سهل
فما للشامتين بنا أصيبوا وقلّوا من سراتهم لمثل^۲

(قەسی کوری هە یسە می سە لە می) دە ئی:

فقدنا مصعباً وأخاه لما نفت سماؤهما المخولا
وكنّا لا يرام لنا حريم نستحب في مجالسنا الذیولا

۱. عبدالله بن الزبیر، للخراسي (ص: ۱۹۹).

۲. تاریخ دیمشق، لابن عساکر (۱۹۳/۳۰).

اذا أمن الجناب وإن فرغنا ركبنا الخيل واجتنبنا الشليلا
 ونرمي بالعدواة من رمانا ونوطئهم بها وطأ ثقيلا
 فيالهي ولهي أبي وأمي لقد أصبحن بعدها ذليلا
 ويالهي على مافات مني ألا أصبحت في القتلى قتليلا
 ولم أصبح لأهل الشام نصبا يذكرني ابن مروان الدحولا
 فلا رفدا يعد ولا غناء ولا اذنا ولا حبسا جميلا
 ولكن بين ذلك بين بين لقد ضل ابن مروان السبيلا.^١

١- تاريخ ديمشق، لابن عساكر (١٩٣/٣٠، ١٩٤).

ناوهڕۆک

- پێشهکی ۷
- بهشی یه کهم ۱۱
- ناو بنه چه و ناسناو پێگه یشتن وشپوهی و ۱۱
- یه کهم: ناو بنه چه و ناسناوی ۱۱
- دووه م: له دایکبوونی و به یعه تدانی به پێغه مبه ر ﷺ ۱۱
- سێهه م: (زویپری کوری عه ووام) ی باوکی عبدالله ﷺ: ۱۲
- چواره م: (ئه سمانه ی کچی صدیق) ی دایکی عبدالله ی کوری زویپر ﷺ: ۱۴
- گرنگترین سیفه ته کانی ئین زویپر: ۲۰
- له وتاره به ناویانگه کانی: ۲۶
- چه ند شایه دی یه که له سه ر سه خاوه تی ئین زویپر: ۲۸
- بهشی دووه م: عبدالله ی کوری زویپر له سه رده می ئه بو به کر ۳۱
- ۱ - له یه رموک: ۳۱
- ۲ - ئین زویپر له گه ل عومه ری کوری خه تقاب ﷺ: ۳۲
- ۳ - نووسینه وه ی په راوگه کانی قو پنان له سه رده می عوسماندا ﷺ: ۳۲
- ۴ - جیهاد و تیکۆشانی له باکو ری ئه فریقیا له سه رده می عوسماندا ﷺ: ۳۳
- ۵ - به رگریکردن له عوسمان کاتی گه مارۆدرانی: ۳۵
- بهشی سێهه م: بزوتنه وه ی عبدالله ی کوری زویپر له سه رده می ۳۹
- ئه و کاره ساتانه ی له سه رده می یه زیددا پوویندا ۴۴
- بهشی چواره م: به یعه تی عبدالله ی کوری زویپر بۆ خیلافه ت ۶۷
- باسی یه کهم: مردنی یه زیدی کوری معاویه و خیلافه تی معاویه ی کوری یه زید ۶۷
- باسی دووه م: ده رچوونی (مه پوانی کوری حه که م) له دژی (ئین زویپر) ۸۴
- یه کهم: ناو و بنه چه که ی وژیانی پێش ده رچوونی له دژی ئین زویپر ۸۴
- نخه شه ی جهنگی (مه پوان) له دژی (ئین زویپر) ۸۶
- دووه م: له نێو بیردنی پشتیوانانی (ئین زویپر) له شام ۸۶
- سێهه م: گرته وه ی (میسپ) و هه ولی گرته وه ی (عیراق و حیجان) ۹۶
- چواره م: کرانی عبدالملک به والی عه د و مردنی مه پوان: ۹۸
- باسی سێهه م: عبدالملکی کوری مه پوان و ململانیی له گه ل عبدالله ی کوری زویپر ۱۰۲

- يەكەم: ناو و بىنەچە و ناسناو و كەمىك لە ژيانى. ۱۰۲
- دووه: ژيانى سياسىيانەى پيش حوكمگىپان. ۱۰۶
- سىيەم: ئەو زانايانەى لەگەل عبدالمك بوون. ۱۰۷
- چوارەم: بزوتنەوھى (توابىن) و جەنگى (عين الورده) لە ۶۵ كۆچيدا. ۱۰۸
- پىنجەم: بزوتنەوھى موختارى ئەبى عوبيدى سەقەفى: ۱۱۱
- موختار و قەلاچۆكردى بكوژانى حوسىن. ۱۱۵
- شەشەم: بزوتنەوھى عەمرى كوپى سەعيدى كوپى عاص (الاشرق) و كوژرانى. ۱۲۵
- حەوتەم: ناشتى عبدالمك لەگەل (پۆم) و تەنگەلچىنى بە (جەپاجىمە). ۱۳۰
- هەشتەم: (زوفەرى كوپى حارىسى كىلابى). ۱۳۱
- تۆيەم: زەوتكردى (عىراق) و كۆتايى ھىنان بە موسەبى كوپى زويپىر: ۱۳۳
- باسى چوارەم: كۆتايى ھاتنى ئەمىرى ئيمانداران عبدالەھى كوپى زويپىر ب: ۱۴۳
- يەكەم: ھەولەكانى دەولەتى ئومەوى بۆ زەوتكردى (حىجان). ۱۴۳
- دووهەم: گەمارۆى دووھەم و پووخانى خىلافەتى ئىبن زويپىر: ۱۴۶
- سىيەم: ھۆكارەكانى پووخانى خىلافەتى (ئىبن زويپىر). ۱۶۹
- ۱ - ئىبن زويپىر (حىجان)ى كرەبوو ھەلبەندى خىلافەت: ۱۶۹
- ۲ - سياسەتى لە بەرپۆھەرايەتى و دارايى دا: ۱۷۱
- ۳ - بەخۆنەگرتنى سەرۆك ھۆزەكانى عىراق: ۱۷۳
- ۴ - بەيەت پى ئەدانى لە لاين (بەنى ھاشم) و دژايەتى كردنى دەولەتەكەى: ۱۷۵
- ۵ - زىدەپۆى موسەبى براى لە خوین پىژىدا دواى كۆتايىھىنان بە موختار: ۱۷۵
- ۶ - بە كەم دانانى دەسلەتتى ئومەوى لە لاين (ئىبن زويپىر) ھوھ: ۱۷۶
- ۷ - گوئ ئەدانى بە لاينى راگەياندىن و پىروپاگەندە: ۱۷۷
- ۸ - بەكارھىنانى لىدان و توند و تىژى زىاد لەگەل عەمرى براى: ۱۷۸
- ۹ - بالادەستى دوژمنانى عبدالەھ: ۱۷۹
- ۱۰ - كەش و ھەوا و زەمىنەى پەيدا بوونى بزوتنەوھى (عبدالەھى كوپى زويپىر): ۱۸۰
- چوارەم: لاواندەوھى عبدالەھى كوپى زويپىر. ۱۸۱
- ناوھەپۆك. ۱۸۳

Filename: آخر تصميمين زبير مصححة
Directory: C:\DOCUME~1\VAIOCO~1\LOCALS~1\Temp\Solid
Documents\SolidConverterPDF\Create
Template: C:\Documents and Settings\Vaio Computer\Application
Data\Microsoft\Templates\Normal.dot
Title: خلافتی نمیری نیمانداران
Subject:
Author: Sarwar
Keywords:
Comments:
Creation Date: ۱۰:۴۶:۰۰ ۲۰۰۹/۰۸/۱۳ م
Change Number: ۲,۱۳۷
Last Saved On: ۱۰:۵۱:۰۰ ۲۰۰۹/۱۱/۱۷ م
Last Saved By: shno
Total Editing Time: ۹۹۹ Minutes
Last Printed On: ۱۰:۰۸:۰۰ ۲۰۰۹/۱۱/۱۸ ص
As of Last Complete Printing
Number of Pages: ۱۸۴
Number of Words: ۳۵,۷۴۸ (approx.)
Number of Characters: ۲۰۳,۷۶۴ (approx.)

Printed by

DAR EL-MAREFAH
Publishing & Distributing

التنفيذ الطباعي
دار المعرفة
مطبعة جسر عيسى

Tel: 8343091, 8346370, Fax: 8334114, Beirut-Lebanon
<http://www.dar-el-marefah.com> E-mail: info@marafah.com

